

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PEDAGOGIKO IN ANDRAGOGIKO
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

DIPLOMSKO DELO

DRUŽINA V SODOBNEM SLOVENSKEM ROMANU

Mentorici: izr. prof. dr. Mojca Kovač Šebart
doc. dr. Alojzija Zupan Sosič

Avtorica: Petra Štaleker

Ljubljana, 2006

*Nobena stvar ne naredi človeka srečnejšega
kot njegovo lastno prepričanje,
da je naredil najboljše, kar je mogel.*

(Mihaјlo Pupin)

Zahvala

*Mentoricama, izr. prof. dr. M. Kovač Šebart in doc. dr. A. Zupan Sosič,
se zahvaljujem za pomoč in usmerjanje pri nastajanju diplomskega
dela.*

*Iz srca pa se zahvaljujem vsem Vam, Moјim (Vi že veste), za
neizmerno pomoč in podporo v času študija. Hvala, da ste verjeli!*

Povzetek

V diplomski nalogi so predstavljena družbena razmerja konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, ki so imela odločilno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne identitete. Predstavljene so okoliščine, ki so vplivale na oblikovanje nacionalne identitete, in ideje krščanskega socializma, ki so predvsem prek besedil J. E. Kreka vzpostavljale referenčno točko heterogene mreže produkcij ob prelomu stoletja. V nadaljevanju smo, prek vzgojnih navodil in vloge pomembnih Drugih v otrokovi interiorizaciji sveta, pojasnili, kako se je vzpostavljala tradicionalno-korporativistični vzgojno-socializacijski model, za katerega je značilno, da v njem kot nosilka Zakona nastopa mati. Strukturo materinskega Ideala-Jaza smo prikazali na primeru literature I. Cankarja in v *Samorastnikih* P. Voranca. Obravnavali smo tudi vzgojno-socializacijski model, ki vzpostavlja strukturo osebnosti očetovskega Ideala-Jaza, za katerega pa je potrebno dodati, da v slovenskem prostoru nikoli ni predstavljal prevladujočega modela družinske vzgoje oziroma socializacije. Poglavja o vzgojno-socializacijskih modelih, ki so danes pomembni pri vzpostavljanju prevladujočega libidinalnega ustroja Slovencev, smo zaključili z obdobjem druge polovice 20. stoletja in znotraj tega pojasnili, kakšne so bile okoliščine, ki so povzročile prevlado narcisističnega vzgojno-socializacijskega modela. Tudi tukaj smo se opirali na vzgojna navodila, ki potrjujejo prisotnost obravnavanega modela. S tem smo vzpostavili teoretski okvir za obravnavo sodobnega slovenskega romana, ki je predstavljal osrednji del naloge. Družinske odnose smo analizirali najprej v romanu A. Hienga *Čudežni Feliks*, nato je sledila analiza romana *Otroške stvari* L. Kovačiča. Analizo romanov smo zaključili z obravnavo literarnega dela B. Švigelj Mérat z naslovom *Smrt slovenske primadone*. V izbranih romanih, čeprav napisanih v različnem časovnem obdobju, je presenetilo predvsem dejstvo, da se pisatelji pogosto vračajo v preteklost in opisujejo razmere v takratni luči, čeprav gre za sodobni slovenski roman. Prav tako v romanih nismo zasledili premika iz tradicionalno-korporativističnega v narcisistični vzgojno-socializacijski model.

Ključne besede: družina, simbolna identifikacija, modusi libidinalne ekonomije, oblikovanje slovenske nacionalne identitete, tradicionalno-korporativistični vzgojno-socializacijski model, očetovski Ideal-Jaza, očetovski nadjaz, narcisistični vzgojno-socializacijski model, I. Cankar, P. Voranc, sodobni slovenski roman, družinski roman, A. Hieng, L. Kovačič, B. Š. Mérat.

Abstract

Social relationships that played the most important role in creating Slovene national identity at the end of the nineteenth and at the beginning of the twentieth century are introduced in the thesis. The circumstances that strongly influenced the creation of Slovene national identity and ideas of Christian socialism are introduced. Especially through the texts of J. E. Krek these circumstances reestablished reference point of a heterogeneous net of productions at the end of the century. In the following text we explain how the traditional-corporational education-socialization model was being established through educational instructions and the role of important Others in the child's interiorization of the world. It is typical of this model that the mother performs in it as a carrier of the Law. The structure of maternal Ideal-Ego is exemplified in works of I. Cankar and in *Samorastniki* by P. Voranc. Also we discuss the educational-socialization model which establishes the structure of personality of the paternal Ideal-Ego. This model has never represented the dominant model of family education or socialization in Slovenia. Chapters about educational-socialization models, which today, are important in creating the dominant libidinal orientation of the Slovenes, are completed with the period of the second half of the twentieth century. We also explain the circumstances that caused the domination of a narcissistic educational-socialization model. Furthermore, we use education instructions that confirm the presence of the model researched as a basis. Therby we have established a theoretical frame for discussing the modern Slovene novel. First family relations in the novel by A. Hieng *Čudežni Feliks* are analyzed. They are followed by the analyses of the novel *Otroške stvari* by L. Kovačič. We have completed the analyses with a discussion of literary work by B. Švigelj Mérat *Smrt slovenske primadone*. Although the novels were written in different periods it is surprising that the writers often go back to the past and describe the circumstances as they were in the past even though this is a modern Slovene novel. Also we have not noticed the shift from traditional-corporational to the narcissistic educational-socialization model.

Key words: family, symbol identification, modi of libidinal economy, the creation of Slovene national identity, traditional-corporational education-socialization model, paternal ideal of Ego, paternal superego, narcissistic education-socialization model, I. Cankar, P. Voranc, modern Slovene novel, family novel, A. Hieng, L. Kovačič, B. Š. Mérat.

KAZALO

Predgovor	1
1 Uvod.....	2
2 Opredelitev družine.....	4
3 Modeli družinske socializacije in libidinalna ekonomija.....	6
3.1 Oblikovanje nacionalne identitete	7
3.1.1 Ideje krščanskega socializma.....	7
3.1.2 Krekovski ideološki diskurz	9
3.2 Nacionalna identiteta Slovencev	11
3.2.1 Vzgojna navodila in vloga pomembnih Drugih v otrokovi interiorizaciji sveta.....	13
3.2.1.1 Pomen dela in vzgajanje pobožnosti.....	13
3.2.1.2 Vloga pomembnih drugih.....	15
3.3 Tradicionalno-korporativistični vzgojno-socializacijski model	18
3.3.1 Mit slovenske matere v literaturi I. Cankarja in P. Voranca.....	20
3.3.2 Mit cankarjanske matere.....	21
3.3.3 Pogledi na <i>Samorastnike</i>	24
3.4 Očetovski Ideal-Jaza	26
3.5 Obdobje druge polovice 20. stoletja – prevlada narcisističnega vzgojno-socializacijskega modela	28
3.5.1 Poznomoščanska – potrošniška družba.....	30
3.5.2 Vzgajanje staršev.....	31
3.5.2.1 Vzgojna navodila na Slovenskem.....	33
4 Povzetek.....	36
5 Roman	37
5.1 Sodobni slovenski roman.....	38
5.2 Družinski roman	39
6 Literarno ustvarjanje Andreja Hienga	40
6.1 Čudežni Feliks.....	41
6.1.1 Problem slovenske samozavesti in tujstvo v romanu <i>Čudežni Feliks</i>	42
6.2 Medsebojni odnosi.....	43
6.2.1 Lik matere.....	45
6.2.2 Lik očeta	47
6.3 Sklep	50
7 Literarno ustvarjanje Lojzeta Kovačiča	51
7.1 Kovačičeve <i>Otroške stvari</i>	51
7.2 Usoda družine	53
7.3 Lik matere.....	58
7.4 Lik očeta.....	60
8 Brina Svit – <i>Smrt slovenske primadone</i>	63
8.1 Mati kot nosilka Zakona v romanu <i>Smrt slovenske primadone</i>.....	65
9 Podoba družin v romanih	70
9.1 Lik matere.....	71

9.2 Lik očeta.....	71
10 Zaključek.....	72
11 Viri in literatura	74

Predgovor

Za raziskovanje družinske problematike, predvsem odnosa med starši in otroki, sem se odločila zaradi različnih razlogov. Med prvimi je vsekakor moje veselje z raziskovanjem literature, zlasti sodobne slovenske književnosti. Mednje sodi tudi interes za družinsko problematiko. Pogosto lahko v javnosti zasledimo podatke o tem, da je v sodobnosti, v času hitrega tehnološkega napredka, družina postavljena v ozadje, da so družinski odnosi vse bolj krhki, vedno več pa je tudi razpadov zakonskih zvez in s tem posledično povečanje števila enoroditeljskih družin. V okviru tega me je zanimalo, kako so spremembe v družinskem življenju vpisane v literaturo. Zanimalo me je tudi, ali se prevladujoči vzgojno-socializacijski model v družini, kot ga poznamo danes, razlikuje od modela, ki je bil v slovenskem prostoru prevladujoč v preteklih obdobjih. Ob tem pa gre za temo, ki odlično povezuje oba moja študijska programa, slovenski jezik in književnost ter pedagogiko.

1 Uvod

V nalogi bomo najprej opredelili pojem in pomen družine v otrokovi socializaciji in razvoju. Z družino označujemo najmanj dvogeneracijsko skupnost posameznikov kot obliko vsakdanjega življenja, v kateri je udeležen vsaj en odrasel član in vsaj en odvisen, nedoleten otrok. V nadaljevanju se bomo ob tem ukvarjali tudi s problematiko medsebojnih odnosov med družinskimi člani in proučili prevladujoče modele družinske vzgoje oziroma socializacije v našem prostoru. Zanimala nas bo vloga pomembnih Drugih v otrokovi interiorizaciji sveta in pomen, ki ga imajo pri oblikovanju otrokove osebne strukture. Naša pozornost bo najprej usmerjena predvsem v obdobje, ki je odigralo ključno vlogo v oblikovanju nacionalne identitete Slovencev, torej v prvo polovico 20. stoletja. To je čas, za katerega je S. Žižek zapisal, da ga obvladuje krekovski ideološki diskurz. Tako bomo prevladujoči model družinske vzgoje in socializacije, ki je zgodovinsko prevladoval v našem prostoru, poimenovali kot korporativno-domačijski vzgojno-socializacijski model. Obdobje, v katerem je krekovski ideološki diskurz opravljal ideološko hegemonijo, bomo najprej analizirali v literaturi I. Cankarja in v *Samorastnikih* P. Voranca. Tako bomo vzpostavili teoretski okvir za kasnejšo obravnavo sodobnega slovenskega romana.

Nadaljevali bomo z obravnavo družinske vzgoje in socializacije ter se pri tem osredotočili na drugo polovico 20. stoletja. V tem obdobju se v našem prostoru, če sledimo M. Kovač Šebart, srečamo s tremi vidnejšimi modeli družinske vzgoje in socializacije, ki vzpostavljajo tri družbeno nujne značaje posameznikov. S. Žižek ugotavlja, da je to obdobje čas prehoda od prevladujočega družbeno nujnega značaja, ki ga opredeljuje materinski Zakon, k družbeno nujnemu značaju materinskega nadjaza. Prisoten pa je tudi očetovski nadjaz. Kot doda, vzpostavlja četrti modus delovanja očetovski Zakon: tega pripisujemo vzgojno-socializacijskemu modelu očetovskega Ideala-Jaza, ki pa v slovenskem prostoru nikoli ni predstavljal pomembnejšega modela družinske vzgoje oziroma socializacije.

Dogajanje na področju družinske vzgoje bomo skušali analizirati tudi prek romana, o katerem bomo govorili v naslednjem poglavju. Roman je daljše pripovedno delo, običajno z izrazito zgodbo in večjim številom oseb. Po besedah M. Kmecla je ena izmed

bolj prepoznavnih lastnosti romana, da izraža razmere družbe in države, znotraj katere nastaja, običajno pa se glavne osebe bojujejo za uveljavitev samih sebe, pogosto v tistem uveljavljanju skupnosti (Kmecl 1981: 84). Ker so za oblikovanje slovenske nacionalne identitete značilne posebne okoliščine (razpad avstro-ogrske, dolgotrajna prevlada katoliškega gibanja nad liberalci ...) in ker je imela slovenska literatura pomembno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne zavesti (kulturne, narodne, politične), bomo v zvezi z obravnavo družinske problematike analizirali slovenski roman.

Obravnavali bomo prozo A. Hienga, ki ga nekateri strokovnjaki oznanjajo kot začetnika slovenske moderne proze. Raziskovanja diplomskega dela se bomo lotili tako, da bomo družinske odnose analizirali najprej v Hiengovem romanu *Čudežni Feliks*, katerega zgodba je vpeta v obdobje pred prvo svetovno vojno. Nato bomo obravnavi dodali *Otroške stvari* L. Kovačiča. Tako kot prejšnji roman je tudi Kovačičev postavljen v burno obdobje začetka 20. stoletja. Ker je za smiselno podobo najnovejšega romana ključnega pomena prav obdobje, v katerega je zgodba umeščena, bo zadnje izbrano delo roman B. Švigelj Mérat z naslovom *Smrt slovenske primadone*. Izbira romana bo pogojena s tem, da je za razliko od poprejšnjih dveh romanov tokrat v ospredju zgodba, ki se dogaja na prelomu 20. in 21. stoletja. Romane z različnim časom dogajanja bomo uporabili, ker pričakujemo, da bodo odražali tudi premike v modelih družinske vzgoje oziroma socializacije.

Kot smo pokazali, bomo v nalogi iskali povezave med modeli družinske socializacije, libidinalno ekonomijo posameznikov in vpisom te problematike v literaturo. V romanih bomo najprej predstavili podobo obravnavanih družin, nato bomo analizirali lik matere in očeta, ki kot prva pomembna Druga odločujoče vplivata na osebne strukture glavnih likov v romanih.

2 Opredelitev družine

Družina je termin, s katerim po avtorici T. Renner označujemo najmanj dvogeneracijsko skupnost kot obliko vsakdanjega življenja, v kateri je udeležen vsaj en odrasel član in vsaj en odvisen, nedoleten otrok. Vsem novejšim sociološkim definicijam družine lahko najdemo najmanj eno skupno dimenzijo – družino opredeljujejo kot področje bio-socialne reprodukcije, pri čemer poudarjajo socialno reprodukcijo, kar evocira predvsem afektivno, interpersonalno ali socializacijsko plat reprodukcije (Renner 1993: 15).

Za družinsko življenje je značilna dinamičnost, nestabilnost, torej neprestano spreminjanje, kar je razvidno predvsem, če obravnavamo družino v njenih pojavnih oblikah in značilnostih skozi daljše časovno obdobje. Pri tem gre za »[p]roces družinske pluralizacije, ki je eden najbolj očitnih procesov spreminjanja družinskega življenja« (Švab 2001: 45). Vsaka družba namreč razvija določen – prevladujoči tip individuov, ki jih potrebuje za svojo reprodukcijo, to pa pomeni, »[d]a je celotna sodobna kultura eksistencialno prepletena in oblikovana z načini vzgoje, tako družinske, šolske, tretmanske itd.« (Salecl 1987: 212). Skozi zgodovino so različne družbe, za svoj obstoj in reprodukcijo, razvijale različne družbeno nujne modele družinske vzgoje oziroma socializacije. Povezavo med družino in družbo je tako potrebno iskati v načinu, prek katerega družba zagotavlja opremljenost posameznikov s tako imenovanimi funkcionalnimi rekviziti družbe. V vsaki od njih pa se njihov prenos vrši prek prvih pomembnih Drugih na otroka (Riesman 1967: 5–6).

Družbena razmerja, ki so določala slovenski prostor konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, so imela odločilno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne identitete. S. Žižek je nacionalno identiteto opredelil kot rezultat procesa identifikacije individuov s svojo Nacijo, vzpostavlja pa se prek prevladujočega modela družinske vzgoje oziroma socializacije, ki oblikuje posameznika z družbeno nujnim značajem, ki zagotavlja družbi reprodukcijo in obstoj (Žižek 1987: 26). V tej zvezi nas bodo zanimali prevladujoči modeli družinske vzgoje oziroma socializacije, ustavili pa se bomo tudi pri zgodovinskih okoliščinah, ki so vplivale na oblikovanje libidinalne ekonomije Slovencev in na prevladujoče družbeno nujne značaje v našem prostoru. Pri tem se

bomo opirali na analizo libidinalne ekonomije Slovencev in družbeno nujnih značajev, ki jo je opravil S. Žižek v besedilu *Jezik, ideologija, Slovenci* (1987), in doktorsko disertacijo M. Kovač Šebart, *Analiza tipov družinske socializacije na Slovenskem* (1996), v kateri je avtorica analizirala vzgojna navodila in prakse, ki opredeljujejo vzgojno-socializacijske modele v družinah, ki vzpostavljajo prevladujoče družbeno nujne značaje v našem prostoru. Omenjeni analizi s pojmovnim aparatom bomo predstavili in nato uporabili kot orodje za analizo sodobnega slovenskega romana, ki predstavlja osrednji problem naše naloge.

3 Modeli družinske socializacije in libidinalna ekonomija

Družbena pogojenost vzgoje pomeni to, da se različni nameni, smotri in cilji vzgajanja ter njihova različna prisotnost v različnih družbah kažejo kot zakonitost procesov reprodukcije družbe. Pomembno je, da vsaka družba reproducira svojo kulturo, norme in načine organiziranja izkušenj v posamezniku, v podobi njegove osebnosti. Tako na poseben način rešuje univerzalne krize otroštva (travmo ločitve od matere, strah pred izgubo ...). Poskus reševanja teh psihičnih težav pa ustvarja poseben tip osebnosti (poseben tip psihološke deformacije), s katero se posameznik odreka svojim nagonom in se podreja družbenim zahtevam (Lasch 1986. V: Šebart 1996: 16). S. Žižek piše o spreminjanju teh tipov osebnosti kot o nujnem sestavnem delu spreminjanja družbenih razmerij.

Družina oziroma pomembni Drugi posredujejo otroku prve pomene o svetu, v katerem se je rodil. Ta prenos je pomemben tako za posameznika kot tudi za družbeno preživetje in obstoj. Vsaka družba si namreč prek vzgoje oziroma socializacije zagotavlja preživetje tako, da posameznike, ki so njeni člani, opremi s funkcionalnimi rekviziti družbe in jim oblikuje določeno strukturo osebnosti (Šebart 1996: 19). Prevladujoči tip osebnosti je v literaturi označen kot družbeno nujni značaj, socialni karakter, pri katerem gre za tiste osebnostne lastnosti, ki so skupne posameznikom, ki so člani določene družbe (Godina 1983. V: Šebart 1996: 20). S. Žižek pa v tej zvezi govori o libidinalnem ustroju posameznika in o procesu simbolne identifikacije, prek katere posameznik (ne)ponotranji zahteve, zapovedi, pravila družbe, v kateri živi. Pomembno je, ali se družbeno nujni značaj oblikuje na podlagi simbolne identifikacije, (ponotranjenega Ideala-Jaza) ali pa se Ideal-Jaza kot točka v Jazu ne vzpostavi (Šebart 1996: 20). Z drugimi besedami: reprodukcija družbe vzpostavlja tip vzgojno-socializacijskega modela, le-ta pa določen tip posameznikov. Na podlagi tega se oblikuje prevladujoča libidinalna ekonomija posameznikov v družbi.

3.1 Oblikovanje nacionalne identitete

Povzemamo opredelitev, da je nacionalna identiteta na ideološki ravni rezultat procesa identifikacije individuov s svojo Nacijo. Individuum se konstituira v ideološkega subjekta "Slovenca", tako da se "prepozna" v pozivu Naroda, da se odzove "klicu" nacionalne dolžnosti in da "prepozna" svojo "zadolženost" Narodu (Althusser 1980. V: Žižek 1987: 26). Pri omenjenem procesu nacionalne ideološke interpelacije pa je ključna dialektika med samim Narodom, ki mu je subjekt "zadolžen" in katerega "pozivu" se odzove, ter dialektika med serijo "vrednostnih", ideoloških opredelitev, ki jih subjekt "sprejme nase", s tem ko se odzove klicu Naroda in ko se kot pripadnik tega Naroda tudi prepozna (Žižek 1987: 26). Za vsako družbo je torej značilen določen – prevladujoč tip osebnosti, družbeno nujni značaj. Gre za libidinalni ustroj posameznika, ki pa se vzpostavlja prav prek pomembnih Drugih, ki mu s svojo socializacijsko funkcijo posredujejo podobo sveta. Iz tega lahko izpeljemo, da se prek določenega vzgojno-socializacijskega modela vzpostavlja nacionalna identiteta.

Za lažje razumevanje tega, kako se je vzpostavil prevladujoč tip osebnosti, ki vzpostavlja slovensko nacionalno identiteto, se bomo najprej seznanili z okoliščinami, ki so jo terjale in s tem z značilnostmi obdobja, ki je imelo pri samem oblikovanju odločilno vlogo. Gre za zgodovinsko obdobje, ki ga na eni strani omejuje začetek dolgotrajne prevlade katoliškega gibanja nad liberalci, na drugi pa razpad avstro-ogrske monarhije, kar je imelo ključno vlogo pri oblikovanju nacionalne identitete Slovencev (Šebart 1996: 22).¹

3.1.1 Ideje krščanskega socializma

Trgovci in kapitalisti so bili tisti, ki so pri oblikovanju evropskih narodov predstavljali naraščajoče liberalno meščanstvo. Razredi oziroma sloji, ki so utelešali interno plat narodnega življenja (kmečke množice in katoliška cerkev), niso bili odločilni dejavnik pri oblikovanju njihove nacionalne identitete. V Sloveniji je bilo ravno nasprotno, saj so tiste družbene dejavnike in procese, ki so v Evropi pomenili razvoj, označili kot glavno

¹ Več o tem v: Žižek 1987: 36–42.

nevarnost za slovenski narod. Pri oblikovanju slovenske identitete so tako imele ključno vlogo domače kmečke množice in nanje navezana katoliška inteligenca. Kmečka zakoreninjenost je imela odločilno vlogo pri identifikaciji ljudi, to pa je trajalo vse do konca druge svetovne vojne. V tem smislu je kmečka zakoreninjenost igrala odločilno vlogo v nacionalni interpelaciji, v ideološkem procesu, prek katerega se je subjekt prepoznal za Slovenca, za tistega, ki se odzove pozivu Naroda in opravi svojo nacionalno dolžnost, pri čemer sprejme nase določene vrednote in ideološke opredelitve (Šebart 1996: 23).

Iz tega lahko izpeljemo, da so intelektualci, učitelji in trgovci tako opredeljeni slovenski nacionalni identiteti predstavljali grožnjo. T. i. krekovski ideološki diskurz je s tem ohranjal predmeščanska družbena razmerja, v katerih je kmečka zakoreninjenost igrala odločilno vlogo v nacionalni interpelaciji. Gre torej za paradoks,² kajti narod kot specifično meščanski pojav se je pri nas vzpostavil v predmeščanski ideološki perspektivi, to je v perspektivi, ki je vzpostavljanje meščanskih razmerij zaznala kot nekaj ogrožajočega za narod. Pri tem pa je potrebno poudariti še dejstvo, da je kot zagotovilo za obstoj naroda veljal krščanski vrednostni sistem (Šebart 1997a: 141–142). »Zgled Slovenca, Slovenec par excellence, "utelešenje samega rodu", je samostojen kmet, gospodarsko, politično in moralno trden in neodvisen od zmešnjav širnega sveta – in nasprotno, glavna nevarnost, ki preti slovenstvu, je zunanji in notranji razkroj samostojnih kmetov« (Žižek 1987: 27).

Ideje krščanskega socializma, ki po eni strani črti liberalno ideologijo, po drugi pa stavi na organsko povezanost družbe, njenih udov in proizvodnih organizmov, v našem

² »Paradoks je bil potemtakem v tem, da se je narod – kot specifično meščanski pojav – konstituiral v ideološki perspektivi, ki ji je dajala ton predmeščanska komponenta: v perspektivi, ki je prav radikalni, sproščeni razvoj meščanskih razmerij čutila kot nekaj "ogrožajočega" za narod. Povzdigovanje dela, "kult dela", ki ga prinaša takšna perspektiva, še posebej jasno izpričuje predmeščansko komponento, saj ne gre niti za meščansko sprostitev produktivnosti, osvobodjene slehernih partikularnih spon, za stanje, kjer se od vsakega posameznika ne zahteva in ne pričakuje nič drugega kot to, da bo ravnal v skladu s svojim egoističnim interesom – torej za stanje, kjer nima delo *niti časti niti oblasti* – še manj seveda za postmeščansko zadevo, naj gre delu čast *in oblast*, marveč za to, naj gre – kot pravi Krek z zgledno simptomatsko pretvorbo formule "Delu čast in oblast!" – "*Delu slava in čast!*": za slavljenje dela v njegovi omejeni predmeščanski obliki, kjer se dela še drži obredni značaj, kjer delo še ni zgolj "delo za denar", osvobodjeno sleherne globje aure.« (Žižek 1982: 249–250).

prostoru niso izjema. K prevladi krščanskega socializma je s svojimi enciklikami pripomogel Papež Leon XIII. Predvsem v enciklikah *Libertas Humana*: 1888 in *Immortale Dei*: 1885 se je pridružil tistim svojim predhodnikom, ki so obsojali svobodo veroizpovedi, izražanja in poučevanja. Hkrati pa je obtožil liberalce, da so z omenjenimi nazori vzpostavili absolutno in vsemogočno državo, v kateri človek živi povsem neodvisno od Boga. Enciklike Leona XIII. med drugim poudarjajo tudi, da je posameznik v določenem družbenem organizmu član svojega naroda le prek pripadnosti konkretnim skupnostim (predvsem družini). Leon XIII. je objavil tudi tri okrožnice (1878, 1891, 1901), v katerih je zapisal svoje stališče do socialnega vprašanja. Gre za črtenje kapitalizma v njegovi liberalni, individualistični obliki. Ob tem pa je pomembno poudariti, kdaj so bile okrožnice in enciklike objavljene. Gre za čas, ko je bil v Evropi liberalni kapitalizem v zatonu, vse bolj pa so ga spodrivale oblike monopolnega kapitala, ki so poudarjale načelo zvestobe in pripadnosti podjetju. Ideje krščanskega socializma torej niso nasprotovale kapitalizmu nasploh, ampak le liberalnemu kapitalizmu – načelo boj vseh zoper vse na trgu (Žižek 1987. V: Šebart 1996: 23–26).

Ideološko polje, ki smo ga na kratko predstavili, je zgolj ena izmed različic krščanskega socializma, ki se je ob koncu 19. stoletja razvijal v katoliških krogih na podlagi poslanic papeža Leona XIII., posvečenih tako imenovanemu "socialnemu vprašanju", in ne predstavlja nekaj izvorno slovenskega. V Sloveniji je namreč še zmeraj šlo za ohranjanje predmeščanskih družbenih razmerij (Žižek 1982: 25).

V nadaljevanju bomo predstavili, kako je krščanski socializem pri nas vzpostavljajal točko prešitja v simbolni mreži pomenov ideološke produkcije. Najprej bomo govorili o krekovskem ideološkem diskurzu, na podlagi katerega bomo pojasnili, kako se je oblikovala nacionalna identiteta Slovencev.

3.1.2 Krekovski ideološki diskurz

Ideje krščanskega socializma so predvsem prek besedil J. E. Kreka vzpostavljale referenčno točko kot "navezo" široko razvejane in heterogene mreže ideoloških produkcij ob prelomu stoletja. Množica poučnih spisov, s katero so takratni ideološki aparati (predvsem periodični tisk) zasipali najširše slovensko beroče občinstvo, je tista,

na kateri temelji takratna ideološka hegemonija krekovstva, ki je "zagrabila" množice (Žižek 1987: 9).

J. E. Krek družbo opredeljuje kot zvezo več ljudi, ki so med seboj različni v tem smislu, da ima vsak svoje posebno opravilo in poseben namen, vendar pa vsi skupaj delujejo v skupni namen in skupni blagor (Krek 1929. V: Žižek 1987: 15). Zato ne čudi, da je bilo pri tem poudarjeno, da mora vsak posameznik opravljati delo, ki je primerno njegovemu stanu.³ Pri tem je prizadevanje za napredovanje v družbi in prizadevanje posameznika, da se vzpne po lestvici družbenih stanov, predstavljeno kot bogokletno. Na tem mestu opozarja še, naj ljudje ne delajo za denar, ampak kot kazen za grehe, torej poudarja krščansko delo (Žižek 1987: 14–16).

Ob tem je J. E. Krek postavil tudi zahtevo, da je ponovno potrebno vzpostaviti cerkveno oblast in cerkvi dati, kar ji pripada. V hierarhiji oblasti naj bi bila torej na vrhu cerkvena oblast, oblast v rodbini pa po njegovem mnenju pripada očetu (Žižek 1987: 19). J. E. Krek v svojih razpravah poudarja pomen družine, katere oblast je res najnižja, vendar je kljub temu pomembna, saj je podlaga in model vseh ostalih oblasti. Pri tem opozarja, da je družina najbolj elementarni zgled vsakega družbenega organizma s tem, da se dva neenaka dela vežeta in s skupnimi močmi dosegata skupni smoter (Krek 1929. V: Žižek 1982: 19).

Podlaga krekovstva se je vzpostavljala na dejstvu, da bi proces razkroja organske enotnosti družbe zelo prizadel Slovence, saj so le-ti glede na stanovsko razslojenost predvsem kmetje. Izguba organske zakoreninjenosti bi torej pomenila nekaj ogrožajočega za sam obstoj naroda v njegovi nacionalni identiteti. Krščansko-socialni ideološki diskurz namreč v proletarizaciji kmečkih stanov vidi nepovrnljivo izgubo narodne biti (Žižek 1987: 25–28).

³ »Vsak naj opravlja delo svojega stanu, trudi naj se v svojem poklicu. Človeška družba je podobna telesu; vsak ud ima svoje opravke: duhovnik, učitelj, uradnik, vojak, kmet, rokodelec, delavec; podobna je uri, v kateri delajo vsa kolesa skupno, bodisi majhna ali velika. Bog je odločil vsakemu človeku poseben poklic, gotov stan, ter daje posameznim ljudem njih stanu primerne duševne in telesne zmožnosti.« (Trunk 1904. V: Žižek 1987: 15).

3.2 Nacionalna identiteta Slovencev

Slovenska nacionalna identiteta je torej utemeljena na zavezanosti predmeščanski organskosti. Pri tem je zanimiva dodatna razsežnost krščansko-socialne zasnove slovenskega naroda, ki kljub pritoževanju nad usodo Slovencev, ki jih izkorišča brezobzirni tuji kapital, ne nalaga "agresivnega" odzivanja, temveč vzrok težav v veliki meri ponotranji. Rešitev torej ne vidi v upor, temveč v delavnosti, varčnosti in krščanski potrpežljivosti. Narod, ki svojo identiteto utemeljuje na omenjeni način, pa ne more popolnoma zaživeti kot dejaven zgodovinski subjekt. Ta polovičarski značaj opredeljujejo številne poteze krekovskega ideološkega diskurza, saj poleg tega, da narodno načelo ni prignano do zahteve po lastni državnosti in posameznik ni neposredno član naroda, ampak je to le prek pripadnosti družini, ta ideološka zasnova ne nalaga agresivnega odzivanja, temveč vzrok težav ponotranji in vidi rešitev predvsem v tem, da posameznik še bolj vztraja v delavnosti, krščanski potrpežljivosti in varčnosti (Šebart 1997b: 264).

Nakazano polovičarstvo lahko povežemo z nerešenim razmerjem do univerzalnosti Zakona, torej, da je za nacionalno identiteto Slovencev značilno, da se tej univerzalnosti "ne pusti ujeti", da do njega ohranja nekakšno razmerje "zunanjega oponašanja", ki subjekta v resnici "ne prime". V razmerju Slovenca do ideološkega diskurza, simbolne mreže, ki je konstitutivna za njegovo nacionalno identiteto, torej umanjka "točka prešitja" (Žižek 1987: 34). Kljub temu pa je potrebno opozoriti, da je hitro propadanje slovenskih samostojnih kmetov konec prejšnjega stoletja, ne glede na ideološki pomen, ki ga je dobilo v krščanskem socializmu, dejansko ogrožalo nadaljnji obstoj in identiteto slovenskega naroda, zato je bila ravno Krekova gospodarsko-politična organizacijska dejavnost izredno zaslužna za narodovo preživetje (če ga že ni rešila) in okrepljeno gospodarsko moč na začetku stoletja (Šebart 1996: 26).

»Predstavitev okoliščin, v katerih se je vzpostavljala slovenska nacionalna identiteta, je pomembna, če želimo razumeti, zakaj se "tradicionalna" libidinalna ekonomija Slovencev razlikuje od libidinalne ekonomije posameznikov v družbah, kjer je liberalno meščanstvo nosilec oblikovanja naroda in nacionalne identitete. V razliki pri delovanju ideologije, ki ni zgolj navidezno pridigala vračanja k presežnim družbenim razmerjem,

temveč je dejansko ohranjala predmeščansko organsko zakoreninjenost, najdemo tudi odgovor na vprašanje, zakaj srečanje Slovencev z univerzalnim simbolnim poljem zahodne krščanske kulture ni vzpostavilo razmer, v katerih bi se odprli širši univerzalnosti, temveč nas je vezalo na partikularnost domačega in vzpostavljalo specifično podobo libidinalnega ustroja subjekta.« (Šebart 1996: 27).

Kot smo že omenili, vsaka družba za svoj obstoj in reprodukcijo oblikuje določen tip osebnosti, ki je nujen za vzpostavitev nacionalne identitete. Pri tem pa imajo prav pomembni Drugi/družina odločilno vlogo, saj otroku prek vzgoje oziroma socializacije posredujejo podobo sveta.

M. Kovač Šebart je prevladujoči model družinske vzgoje in socializacije, ki se je oblikoval v obdobju krekovskega ideološkega diskurza, poimenovala korporativno-domačijski vzgojno-socializacijski model (Kovač Šebart 1996: 17). Predstavila ga je prek vzgojnih navodil, ki ga vzpostavljajo, in ugotovila, da ima jedro najbolj zaželenih potez izhodišče predvsem v odnosu do dela in Boga. Pri tem je izpostavila predvsem navodila za vzgojo znotraj polja družine kot prve naravne družbe. Posameznik namreč nekaj pomeni »[l]e prek nje, kot njen član. Zato je družina pomembna za državo, cerkev in nebesa. Iz nje dobiva država svoje pridne in zveste državljane, cerkev pa iz pobožnih družin svoje ude - pobožne kristjane« (O pokorščini ... 1858. V: Šebart 1997a: 151).

Poleg navodil, kakšna naj bi bila v družini vloga očeta in kakšna vloga matere, M. Kovač Šebart ugotavlja še, da lahko v takratnih besedilih najdemo tudi navodila, ki se neposredno nanašajo na ohranjanje zavezanosti domačiji in prikazujejo tuj, pokvarjen svet: »Nikjer ni tako lepo, tako prijazno in udobno kakor tam, kjer se dviga naše domače ognjišče, zato je najsvetlejša, kar ima človek na zemlji, njegov dom.« (Vabilo in priporočilo 1997. V: Šebart 1997b: 269). Zapisano lahko argumentiramo tudi s sledečim citatom: »In če bode postala temu ali onemu otroku, ko dorase, domača gruda premajhna, preneznatna, če ga bode gnal pohlep po bogastvu ali celo upornost in kljubovanje tja čez morje - o, branite mu! Povejte mu, da je daljna Amerika res bogata in rodovitna, da hrani v sebi mnogo zlata in biserov, da pa jo ne krijejo naše gore, ne namakajo naše reke in ne krasijo naše cvetice. Povejte mu, da tam ne bo slišal mile govorice in naših pesmi, ne bode čutil naše ljubezni, saj tam ne bo dobre mamice, ne skrbnega očeta« (Vzbujajmo v otroških ... 1908. V: Šebart: 270–271). Ker pa so za

našo nadaljnjo analizo ključnega pomena navodila, ki se neposredno nanašajo na vzgojo otrok v družini, jih bomo v nadaljevanju predstavili.

3.2.1 Vzgojna navodila in vloga pomembnih Drugih v otrokovi interiorizaciji sveta

V različnih obdobjih lahko zasledimo številna besedila, ki vsebujejo vzgojna navodila staršem, kako vzgajati otroke. To je značilno tudi za obravnavano obdobje. V tem času je namreč izhajalo veliko poučnih spisov, navodil in zapisov pričakovanj. Le-ti se nanašajo neposredno na vzgajanje otrok v družini, hkrati pa vsebujejo tudi navodila staršem, kako morajo ravnati oni sami in biti s tem otrokom v vzgled. Gre za praktična navodila staršem za vzgojo otrok – kako jih je potrebno oblačiti, navajati na cerkveni nauk in življenje, kako jih hraniti, navajati na čistočo, varčnost ...

Poteze, ki so bile v času, o katerem govorimo, najbolj zaželeni in so se pojavljale v različnih vzgojnih navodilih so ubogljivost, ponižnost, pokorščina, pridnost, pohlevnost, bogaboječnost ... Kot temeljna dejavnost človekovega bivanja pa je opredeljeno delo, ki ima jasno predstavljeno predmeščansko razsežnost, kjer ne gre »[z]a meščansko sprostitev produktivnosti, osvobojene slehernih partikularnih spon, za stanje, kjer se od vsakega posameznika ne zahteva in ne pričakuje nič drugega kot to, da bo ravnal v skladu s svojim egoističnim interesom« (Žižek 1982. V: Šebart 1997a: 144).

3.2.1.1 Pomen dela in vzgajanje pobožnosti

Ker iz navodil za odrasle izhajajo tudi vzgojna navodila za otroke, bomo najprej na kratko prikazali pojmovanje dela, ki je bilo značilno za obravnavani čas. Povzdignjeno je predvsem krščansko delo, ki ni delo zgolj za denar, ni osvobojeno globljih pomenov in je v funkciji obrednega pomena (Šebart 1997a: 145). »Vse, kar bi moralo delavca pri delu tolažiti, blažiti, vse so mu vzeli, ker so mu vzeli vero ... Brezversko delavstvo preti uničiti ves človeški rod. Zameriti jim prav za prav ne moremo, če si hočejo s silo priboriti nebesa na zemlji, ko jim je brezverstvo vzelo prava nebesa.« (Trunk: 1904. V Žižek 1987: 12). Tudi naslednji citat kaže na pomen dela za pokoro: »Muka vsakdanjega dela nam kliče, da smo grešniki, da je naše življenje na svetu čas pokore,

potu in solz. Od narave je človek nagnjen k prevzetnosti in ravno ta resnica mu ne ugaja; zato tudi splošen upor proti delu na vseh krajih in koncih. A resnica ostane resnica in kdor se zoper njo vzdiguje, tega bo zdrobila. Delo in vse neprilike, katere so združene z njim, morajo potlačiti naš napuh in kazati našo ničevost. Mnogo ljudi zabi na Boga in menijo, da je vse, kar si pridelajo, le delo njih rok in njih prebrisanosti. S tem raste njih prevzetnost.« (Trunk 1904. V: Žižek 1987: 10).

Glede na to, da so ta navodila namenjena odraslim, lahko sklepamo, da so se pojavljala tudi vzgojna navodila, ki govorijo o tem, kako naj starši na različne načine otroke zadolžijo in jih s tem odvrnejo od nedela. »Otrok brez dela ne sme biti in če mu nimaš družiga posluvanja dati, naj prebira bažuno (fižol) alj pa lečo. Otrok si mora že v mladih letih poskusiti, da kdor ne dela, naj tudi ne je. To de za otroke naj delo ne bodi pretežko, ne predolgo, ampak za male le maliga kaj.« (Dvanajst zdravil 1850. V: Šebart 1996: 31–32). Otroke so torej že zgodaj začeli navajati na delo. Pri tem je zanimivo predvsem to, da so se, kot je razvidno iz samega citata, zavedali, da mora biti delo in njegova časovna omejitev prilagojena otroku.

Delo je služilo kot nekakšno varovalo pred padcem v greh. Z njim so starši že zgodaj zaposlili otroke in s tem poskušali preprečiti, da bi zapadli v kakršno koli grešno dejanje. Otroke je bilo hkrati potrebno odvrčati od lenobe glede opravljanja božje službe. »Prav tako je treba otroka odvrčati od lenobe glede opravljanja službe božje, saj "... dvojno oko otrokam nar lepši sveti: oko božje ino pa staršev, ki jih neprenehama vidi".« (Dvanajst zdravil 1850. V: Šebart 1996: 32); »Poleg tega naj bo otrok še skromen, ker "... narveči nesreči je razvada."« (prav tam).

Lastnosti, ki vodijo v greh, so v takratnih vzgojnih navodilih še mehkužnost, pogoltnost in ošabnost, prav delo in molitev pa sta dejanji, ki otroke odvrčata od pogubljenja, zato se pogosto svetuje, da je otroke z vzgojo potrebno naučiti molitve, dela in pokorščine oziroma ubogljivosti. Za vsako ceno je potrebno ohraniti tudi otroško nedolžnost, saj leta varuje pred grehom: »... sramožljivost, ki nedolžno lice rudečo stori, ako kaj nespodobniga sliši alj vidi, sveta znotranja groza pred vsem nespodobnim. Vadite otroke svoj sram pokrivati, fante se deklet, dekleta se fantov varvati; ne dajte jim skupej ležati, se valjati alj noreti, vadite jih, da se spodobno oblačijo. Sama beseda; pfuj, to je gerdo, jih mora prestrašiti ino jim svet devišji cenev ohraniti [...] Vadite otroke, se

vsako jutro ino zvečer angelu varhu priporočiti, ga ne žaliti; ino koljkokrat kaj nerodniga storijo, jih spomnite, de jih angel varh vidi. Otrok nikolj pozabiti ne sme, de ni sam, de ga bo sveti strah, storiti kaj, česar bi ga bilo sram v' pričo strašev, vučnikov, alj pa poštenih ljudi. Pravite jim, de je vse tako greh, od česar jih serce zaboli, ako na Boga, angela varha alj pa na poštene ljudi zmislijo.« (Sedem prošenj ... 1846. V: Šebart 1996: 33).

V vzgojnih navodilih je govora tudi o tem, kako otroku privzgojiti pobožnost. M. Kovač Šebart je iz različnih zapisov izluščila sledeča navodila. Mati mora, ko otroka podoji, položi spat in ko se prebudi pokrižati. Takoj, ko otrok spregovori, ga je potrebno uvesti v molitev. Ko otroci že govorijo, mora mati pred zajtrkom in kosilom, oče pa pred večerjo od njih zahtevati molitev.⁴ Ko so otroci stari približno sedem let, morajo v šolo ali vsaj h krščanskemu nauku, ki naj ga obiskujejo tudi med tednom, ne le ob nedeljah in praznikih. Ko pa otroci odrastejo, naj starši mladeniče pošljejo k dobremu gospodarju, kjer se bo učil del, primernih njegovemu stanu. Dekleta pa naj gredo k dobri gospodinji, kjer se bodo učila kuhati, peči kruh, šivati in dobro skrbeti za domačijo (Kovač Šebart 1996: 34–35). Iz slednjega lahko razberemo dve značilnosti takratne družbe. Prva ljudi deli na stanove (vsak človek ni za vsak stan), druga pa opozarja na razliko med moškim in žensko (ženska naj opravlja predvsem gospodinjska dela).

3.2.1.2 Vloga pomembnih drugih

Iz zapisov lahko razberemo, da se je vloga moškega in ženske precej razlikovala. Tudi v družini sta imela mati in oče različne funkcije, o čemer govorijo takratna navodila – ženska naj opravlja predvsem gospodinjska dela, uči otroke lepega vedenja, skrbi za družino in otrokom izkazuje ljubezen. Ali kot je zapisal M. Lovšin: »Navodila, ki se na eni strani nanašajo na "družbeni del" libidinalnega ustroja, hkrati pa tudi že na "individualni del" libidinalnega ustroja, so navodila o tem, kakšna naj bi bila v družini vloga očeta in kakšna vloga matere.« (Lovšin 1999: 65).

⁴ »[T]udi kratkih molitvic pred jedjo ino po jedi nauči – privadi jih. To je otrokam prva zlata šola, v' kateri jim nebeško sonce zasija. Otrokam, ki te domače šole nimajo, jim vse žive dni juterno sonce milosti božje posjalo ne bo.« (Sedem prošenj ... 1846. V: Šebart 1996: 34).

Razliko, ki opredeljuje družbeni pogled na vlogo moških in žensk v družini, je M. Kovač Šebart opredelila z naslednjimi besedami: »Očetovska oblast je podlaga in model drugim oblastem, moški pa tisti, ki mu je podeljeno, da je namestnik božji, da je postavljen za cesarja in da je tudi v družini gospodar [...] Oče je glava družine, žena pa desna roka ali srce svojega moža. Podložna mu mora biti in ga ubogati v vseh pravičnih rečeh. Pri tem mora biti žena potrpežljiva, saj: "Potrpežljiva žena moža v angela - pikra žena pa v peklenšeka spremeni."« (Šebart 1996: 39–40).

Ob tem je poudarjeno tudi, da je poslanstvo ženske biti dobra gospodinja in žrtvujoča se mati: »Pridna gospodinja zvesto dela, pa tudi rada moli, je vsmiljena, prizanesljiva, lepo otroke in družino uči, je voljna v terpljenju in torej srečna v smerti.« (Poduk ženam in nevestam. V: Šebart 1997a: 152). Iz zapisanega je razvidno, kaj je prva in najpomembnejša vloga ženske v družini.

Poslanstvo ženske je temeljilo na njeni vlogi gospodinje in prve vzgojiteljice otrok. O tem, kakšna naj bi bila v družini vloga očeta, v besedilih ni dosti zapisanega. Izpostavljene pa so njihove slabosti pri vzgoji otrok. Pogosto se jim očita prevelika jeza, častihlepnost, neupoštevanje otrokovih lastnosti v komunikaciji ... Na drugi strani se materam očitajo zgolj napake, ki so posledica prevelike ljubezni in popustljivosti. Ob teh materinih napakah pa naj bi bil prav oče tisti, ki predstavlja nosilca doslednosti in zakona. M. Kovač Šebart je s pomočjo besedil ugotovila, da temu pogosto ni bilo tako, kar ponazarja tudi naslednji primer: »"Če takoj ne ubogaš, ne smeš z nami na vrt", pravijo oče. Deček vendar ne uboga, moral bi torej ostati doma. "No", oglasi se mati, "otrok vendar ne more cele tri ure ostati sam ..." "Torej dans naj še gre z nami", pravijo oče. ... Iz tega slučaja si je deček zapomnil to-le: 1. Če prav ne ubogam, grem vsejedno z roditelji. 2. Saj ni mogoče, da bi me pustili samega doma. 3. Oče niso mož beseda, ker niso izpolnili, kar so obljubili ... 4. Mati so na moji strani, oče jih pa ubogajo.« (Dimnik 1912. V: Šebart 1996: 43).

Avtorica M. Kovač Šebart še ugotavlja, da se v raznih zapisih pogosto uporabljata besedi mati in roditelj, ne pa mati in oče. Oče umanjka, ali pa se (z izjemo v deklarativnih navedbah, kjer je zapisano, kakšna naj bi njegova vzgoja bila) opisuje v negativni vzgojni luči. V zgodbah je pogosto tudi fizično mrtev, ali pa iz konteksta lahko razberemo, da mu je pri vzgoji spodletelo (Šebart 1996: 43).

Zapisi govorijo o neločljivi povezanosti med materjo in otrokom. To lahko ponazorimo tudi s sledečim citatom: »Že od narave je materina ljubezen do svojih otrok mnogo večja od očetove. Mati, ki je toliko trpela od rojstva dokler otrok ne odraste, ki ga je v velikih bolečinah rodila, dojila, pestovala, ga učila govoriti, hoditi, moliti ter zanj skrbela kot za zenico v svojem očesu, ona čuti v svojem srcu pravo ljubezen, ki jo imenujemo materina ljubezen. Ona čuti v svojem srcu to, kar noben drug čutiti ne mre.« (Pokorščina je vir sreče ... 1909. V: Šebart 1997b: 267).

Mati je predstavljena v idealizirani podobi, ki svoje otroke zadolži, njena podoba pa jim še po smrti pomeni simbol zaveze in dolga. Oče na drugi strani predstavlja kruti in uživaški nadjaz, ki vabi v greh. Nadjaz⁵ torej izključuje vsakršno identifikacijo in nastopa kot nekaj tujega, grozljivega, travmatičnega, kot nekaj, česar ni mogoče simbolizirati in ponotranjiti (Šebart 1997b: 273).

Mati torej predstavlja domovino, korenine, ki naj se jih posameznik zaveda in pri njih tudi ostane. Na podlagi obravnavane ideologije se je vzpostavila slovenska nacionalna identiteta. Kot zapiše M. Kovač Šebart: »[P]ri tako vzpostavljeni slovenski nacionalni identiteti "tuj svet" ne pomeni novih obzorij univerzalnosti, marveč nekaj grozljivega,

⁵ Nadjaz zmeraj sestoji iz interioriziranih predstav staršev in drugih simbolov avtoritete. Ideal-Jaza pa predstavlja ponotranjena pričakovanja drugih in poteze, ki jih pri drugih ljubimo in občudujemo. Nadjaz se od Ideala-Jaza razlikuje po tem, da izvira iz otroških fantazem, ki vsebujejo veliko agresije in besa, povzročenih s strani staršev, ki pa ne morejo zadovoljiti vseh otrokovih nagonskih zahtev. Ideal-Jaza in idealni jaz sta dva modusa identifikacije – simbolni in imaginarni. Poteza, ki Ideal-Jaza in idealni jaz loči od nadjaza, je identifikacija, kajti nadjaz izključuje sleherno identifikacijo in nastopa kot neponotranjeni, travmatični, nedojeti in grozljivi ukaz, torej kot nekaj realnega v pomenu nemogočega, tistega, kar se ne da simbolizirati. Na drugi strani Ideal-Jaza pomeni točko simbolne identifikacije, iz katere se subjekt vidi kot vreden ljubezni Drugega. Pomemben je torej moment simbolne identifikacije s Stvarjo, Zakonom, Idealom, ki smo ji predani in ki presega narcisistični interes jaza, saj tvori del simbolne ureditve, v katero smo sami integrirani. Na tem mestu bi bilo smiselno opozoriti še na razliko med imaginarno in simbolno identifikacijo. Pri prvi oponašamo drugega na ravni podobnosti, poskušamo se torej identificirati z njegovo podobo oziroma s tem, kar je na njem "podobnega". Pri simbolni identifikaciji pa se z drugim identificiramo prav v točki, kjer je ta drugi neposnemljiv, torej tam, kjer podobnosti uhaja. Oblikovanje samostojne osebnosti je tako mogoče šele skozi simbolno identifikacijo z drugim, Idealom-Jaza, torej skozi radikalno odtujitev (Žižek 1987: 126–129).

kar sicer vabi, odziv vabilu pa bi pomenil "izdajo" Zakona-Matere-Domovine.« (1997b: 265).

Napisano vzpostavlja okvir vzgojno-socializacijskega modela, v katerem kot nosilka Zakona nastopa mati. Kaj to pomeni in kako se je v vzgojnih navodilih to še kazalo, bomo predstavili v nadaljevanju.

3.3 Tradicionalno-korporativistični vzgojno-socializacijski model

Pokazali smo že, da je za Slovence značilno nekakšno polovičarstvo, ki ga lahko povežemo z nerešenim razmerjem do univerzalnosti Zakona. Torej, da je za nacionalno identiteto Slovencev značilno, da se tej univerzalnosti ne pusti ujeti, da do njega ohranja nekakšno razmerje zunanjega oponašanja, ki subjekta v resnici ne zagrabi.

Srečanje Slovencev z univerzalnim simbolnim poljem zahodnokrščanske kulture je torej zgrešilo točko prešitja – subjekti se niso odprli polju univerzalnosti in na tem mestu je ideologija delovala kot dejanskost, ki je ohranjala predmeščanska družbena razmerja. Na ravni libidinalnega ustroja je tako potlačitev neznosne razcepljenosti, ob dejstvu, da univerzalni Zakon ni zagabil, proizvedla stanje, ko je kot nositeljica Ideala-Jaza nastopila mati in ne oče. Gre za specifično podobo simbolnega Zakona, ki posameznika notranje zadolži (kot pri očetovskem Idealu-Jaza), vendar mu kot poslanstvo nalaga mazohistično žrtvovanje (Šebart 1997b: 265). Kot zapiše S. Žižek: »[S]am Zakon deluje kot varuh incestuozne zatohlosti "domačije", namesto da bi nas nji iztrgal, in da nam "tuje" ni več glasnik novih horizontov univerzalnosti, marveč nekaj grozljivega-nemogočega, kar nas hkrati vabi in odbija, in predaja kateremu pomeni dejanje nepojmljive "izdaje" Zakona-Matere-Domovine.« (Žižek 1987: 39). Tako je oblikovano polje, ki je uporabljeno kot kazalec ustroja civilizacijskega procesa pri Slovencih.

Lik slovenske matere torej ni nadjazovski lik, ki bi subjektu naložal uživanje in brezobziren boj za socialni uspeh, temveč je specifična podoba simbolnega Zakona, ki subjekt notranje zadolži in mu naloži simbolno Poslanstvo, Mandat (Žižek 1987: 157). To poslanstvo pa izpolni le tisti, ki se vrne k svojim koreninam, ki jih predstavlja domačija, mati.

Če je dom materinska domačija, potem je domovina "očetnjava". Če torej hočemo dobiti domovino, moramo nekako izgubiti dom in se odpovedati neposredni domačijski zakoreninjenosti. Pri tem torej ne gre samo za odpiranje "tujemu svetu" – problem je namreč v tem, da sama Slovenija ne deluje kot (univerzalna) Domovina, "očetnjava", temveč še vedno kot (partikularna) "domačija", torej predmeščansko, saj je za meščansko "domoljubje" ključen moment "univerzalizma", odpovedi lokalnemu partikularizmu v splošnosti Domovine (Žižek 1982: 248). Pri tem je poudarjeno, da ob domačem svetu ne smemo pozabiti na širšo domovino, monarhijo, saj je naše edino naravno mesto znotraj širše nadnacionalne državne celote (Šebart 1996: 52).

V primeru materinskega Ideala-Jaza nelagodja ne povzroča incestuozna zaprtost, ampak ravno nasprotno – odprtost "tujemu". Mati kot nosilka Zakona zato pomeni reakcijsko tvorbo na to, da se subjekt ni zmozel identificirati s tujim oziroma ni zmozel vzeti nase prehoda v medij univerzalnosti (Žižek 1982: 245–247). Gre za potlačitev razcepljenosti med univerzalnim Zakonom in partikularno "domačijo". Pri tem je hrepenenje in socialni uspeh v tujem svetu dojet kot izdaja domačije, matere. Nasprotno pa materino poslanstvo izpolni subjekt, ki se sredi tujega sveta zave svojih korenin, povrne dolg materi in se vrne domov. Pri tem gre za specifično podobo simbolnega Zakona, ki posameznika, tako kot pri očetovskem Idealu-Jaza, notranje zadolži, z razliko, da mu kot poslanstvo nalaga mazohistično žrtvovanje. Poleg tega mati otroka v vzgoji veže nase, mu naloži poslanstvo (da se vrne domov) in ga, v primeru, da njenih zahtev ne bo izpolnjeval, zaznamuje s krivdo in strahom (Šebart 1997b: 265).

Da je bilo temu res tako, lahko ponazorimo s primeri iz takratnih poučnih spisov. »Gotovo je prava kerščanska mati nar boljši dar na totem svetu. Neizmerno srečno je dete, katero ima pravo kerščansko mater. Ker materna slika se prikaže, ako že njene kosti davno trohnijo v tihem grobu; prikaže se njen pobožni obraz, ako sina že stepljejo po svetu viharji življenja; in ako je sin že skoro vso vero opustil in lepo zaderžanje, šče vendar pride materna blaga podoba in mu iznova pokaže zgubljeno pot svete vere in kreposti ... Ali mati so mi prišli plakajoči v pamet, spomnil sem se njihovih nauk in kar sem obečal za svojega prvega sv. Obhajila, in kar sem pri njihovi smertni postelji obljubil; zmislil sem tudi na svoje mlade leta, ko še sem veren in nedolžen bil in tako vesel in zadovoljen živel.« (Pobožna mati ... 1861. V: Šebart 1996: 45). »Na delu je torej podoba matere - Zakona, ki po smrti sina zaveže in ga vodi skozi viharje življenja,

v katera zaide v krutem svetu. Vidimo lahko, kako se na ravni vzgojnih navodil vzpostavlja ideološko polje, ki zagradi na ravni materinskega Zakona.« (prav tam).

V besedilih je mogoče prebrati tudi nasvete materam, kako morajo vzgajati, da se bo otrok bal tega, da bi jo izgubil. Predvsem navodila govorijo o tem, kako mora mati otroku jasno pokazati, da neubogljiv, poreden otrok ni vreden njene ljubezni.⁶ Navodila gredo celo tako daleč, da materam svetujejo, naj takšnega otroka odslovijo od hiše. Otrok bo tako naredil vse, da bo ohranil materino naklonjenost oziroma si jo bo pridobil nazaj.⁷

S pomočjo analize vzgojnih navodil smo dobili sliko o tem, kako se je vzpostavljala tradicionalno-korporativistični vzgojno-socializacijski model, za katerega je značilno, da kot nosilka Zakona nastopa mati. To smo videli predvsem v besedilih, v katerih materam svetujejo, kako naj otroke v vzgoji vežejo nase, jim vzbudijo občutek krivde in strah pred izgubo njihove naklonjenosti. Na drugi strani pa imamo besedila, ki govorijo o tem, da oče nikakor ni mogel predstavljati nosilca Zakona, saj je bil v vzgoji nedosleden, odsoten, pogosto pa se omenjajo tudi njihove druge slabe lastnosti (častihlepje, jeza ...).

Ideološki diskurz, ki smo ga predstavili v tem poglavju, bomo analizirali v literaturi I. Cankarja in v *Samorastnikih* P. Voranca. Tako bomo vzpostavili teoretski okvir za obravnavo sodobnega slovenskega romana, ki bo sledila v nadaljevanju.

3.3.1 Mit slovenske matere v literaturi I. Cankarja in P. Voranca

Primer krekovskega ideološkega diskurza, v katerem prevladuje korporativno-domačijski vzgojno-socializacijski model, lahko najbolj nazorno razložimo z literarnim

⁶ »Če ti pa večkrat napravi isto napako, rabi ostrejši izraz: "Ali ti nisem že večkrat rekla, da tega ne smeš delati? Ti nisi nič vreden otrok, jaz te ne maram več, ker ne ubogaš!" Verujte mi, ljubi starši, da bo otrok raje vse naredil, samo da ostane še v milosti pri svoji mamici in očetu."« (Kabaj 1909. V: Šebart 1996: 46).

⁷ Več o tem v: Kovač Šebart 1996: 45–47.

delom Ivana Cankarja in s Prežihovimi *Samorastniki*. Poleg tega nam bo analiza njunih del služila kot zgled pri obravnavi družinskih odnosov sodobnega slovenskega romana v nadaljevanju.

3.3.2 Mit cankarjanske matere

Obdobje, v katerem je krekovski ideološki diskurz opravljal ideološko hegemonijo, je v svojem literarnem delu popisal I. Cankar, ki je ustvaril mit cankarjanske matere. Iz njegovih del je razvidno, da je bil svoji materi usodno zavezan in njen večni dolžnik. S tem mati predstavlja simbol zaveze in dolga. Iz spomenika, ki ga je I. Cankar namenil svoji materi, je nastal spomenik slovenski materi.

Na Cankarjevo pisanje so nedvomno vplivale okoliščine, ki izhajajo iz njegovega otroštva. Življenjsko pot je začel 10. maja 1876 na Vrhniki (v hiši na Klancu) kot osmi otrok propadajoče obrtniško proletarke družine. 1882 je začel obiskovati osnovno šolo na vrhniškem hribu in jo leta 1888 končal z odliko. Živel je v zelo revni družini, zato so mu vrhniški veljaki pomagali pri vpisu na ljubljansko realko. Po maturi je odšel na Dunaj, kjer je najprej študiral tehniko, a se je kmalu prepisal na slavistiko. Leta 1951 so ga poklicali k vojakom, vendar je bil po enem mesecu zaradi bolezni izpuščen. Umrli je v Cukrarni, 11. decembra 1918.⁸

V njegovi družini sta se že zelo zgodaj oblikovala dva tabora. Na eni strani je bil oče, na drugi pa mati z otroki. Oče za družino ni prispeval veliko, njegovo ravnanje je bilo neodgovorno, veliko je pil, kričal in pretepal ženo ter svoje otroke. Sprva je bil tržaški krojač, vendar je obrt opustil, ko je na Vrhniki začela delovati trgovina s konfekcijo. Potem je kot sezonski delavec odšel v Bosno in doma pustil veliko družino, ki jo je po njegovem odhodu morala preživljati mati. S svojim načinom življenja je ustvarjal videz, da je mogoče v življenju uspeti tudi z drugimi sredstvi, ne le s tistimi, ki jih je priznala mati, hkrati pa jih je tudi rodovna skušnjava potrjevala za edino učinkovita in moralno neoporečna. Veljalo je namreč, da so pretepanja žena in otrok razumeli kot nepogrešljivo sestavino moškosti. Ker je obstajala nevarnost, da bo oče s prave poti

⁸ <http://projekti.svarog.org/cankar/>

zapeljal tudi ostale družinske člane, je bila mati prisiljena storiti vse, da so se otroci strnili okoli nje. S tem jih je želela ubraniti pred škodljivim zgledom očeta. Tako sta se v Cankarjevi družini kmalu oblikovala dva pola. Na eni strani je bila mati, ki je predstavljala domačijo, na drugi pa oče, ki je simboliziral tuj, nevaren in pokvarjen svet (Puhar 2004: 27).

Tako je torej v svojih delih I. Cankar predstavljal svojo mater in ji s tem postavil "spomenik". Vsekakor pa ni odveč vprašanje, zakaj je temu tako oziroma zakaj jo je predstavljal na omenjeni način. A. Puhar piše, da to izhaja iz tega, ker je bil Cankar v mladosti nagajiv, svojeglav, zahteven, kot tak pa je materi povzročal nemalo sivih las. Z drugimi besedami to pomeni, da ni vdano pristajal na bedo, v kateri je bil rojen in jo je doživljal kot krivico. Ljubezen pa naj ne bi bila združljiva z nagajivostjo, svojeglavostjo in zahtevnostjo, kar pomeni, da svoje matere ni imel rad. V primeru, da ljubezni, ki se družijo s pridnostjo, podredljivostjo in ponižnostjo, ni, preostane le še neminljivo občutje krivde. To je A. Puhar utemeljila na podlagi besed Ivanove sestre, Neže Cankar, ki pravi: »Ti si naredil materi največ sivih las ... he, verjemite mi, gospod! ... On je bil najbolj nagajiv in svojeglaven. Vse je moralo biti po njegovem; kar si je on vtepel v glavo, je moralo biti. Le spomni se, kako včasih še za sol ni bilo, zeksar pa je moral biti, če bi ga morala mati izkopati iz tal ... Če smo bili vsi lačni, cigarete si moral imeti' ... Cankar strmi nanjo prestrašen, z izbuljenimi očmi, trd od sramu. Zardi do ušes, na čelo mu stopijo debele potne srage. 'Ja, sedaj te je sram,' nadaljuje sestra, videč njegovo zadrego. 'Saj te je lahko. Sedaj, ko je ni več, pišeš, kakor da si jo imel bogve kako rad' ...« (Puhar 2004: 233–234).

Cankarjanska mati, kot jo prikaže I. Cankar, predstavlja večno skrb, žrtvovanje, odpovedovanje in trpljenje. Na drugi strani pa otroci zato čutijo dolžnost, da poplačajo svoj dolg materi, ki je zanje trpela, skrbela, se žrtvovala in odpovedovala, ter se vrnejo k svojim koreninam. Ali kot je zapisala M. Kovač Šebart: »Zato je temeljni dolg, ki opredeli subjektovo simbolno identifikacijo, dolg materi, ki je nosilec simbolne identifikacije, oče pa uteleša pokvarjeni, uživaški klic nadjaza.« (1997b: 268).

Oče kot tak v Cankarjevi družini ni predstavljal Zakona, do otrok ni vzpostavljaj avtoritete (na simbolni ravni), njegovim zahtevam so se podredili zgolj iz strahu pred nasiljem. Kot smo že omenili, je predstavljal razvratneža in grobijana, ki je bil obenem

pogosto tudi fizično odsoten, na drugi strani pa je bila mati družini popolnoma predana in se je zanj žrtvovala. Drugače rečeno: oče je predstavljal slabiča, ki ni odigral svoje simbolne vloge in pri otroku prek simbolne identifikacije vzpostavil "glasu vesti". Mati pa je prevzela v družini dominantno vlogo (prim.: Šebart 1997b: 269). Predstavljala je specifično podobo simbolnega Zakona, ki subjekt notranje zadolži in mu naloži simbolno poslanstvo, notranjo zavezo.

In kako je Cankarjanski mit matere interpretiral S. Žižek? Po njegovem mnenju se za patetičnim likom matere skriva neka druga realnost. Laž pozicije trpečega "stebra družine", ki se žrtvuje za srečo svojih otrok, je v tem, da je vloga neme žrtve njen narcisistični užitek. Biti izkoriščana in biti žrtev svoje družine je njen simptom. Trpeče matere ni strah, da bi bila preveč izkoriščana, temveč se boji, da njenega trpečega žrtvovanja nihče več ne bi opazil. Mati torej najde užitek v samem neugodju, ki ji ga nalaga žrtvovanje, to pa je točka, na kateri je ogrožena sama konsistenca njenega imaginarnega jaza in glede katere ni pripravljena popustiti (Žižek 1987. V: Šebart 1997b: 268–269).

Razrešitev, skozi katero se neznosna razcepljenost med domačijo in tujim svetom izrine, "potlači", Cankar uprizori s tem, da pri njem mati (in ne oče) nastopi kot nositeljica Ideala-Jaza, torej kot tista, ki je po svoji smrti zavladata kot Ime in ga s tem ujela v dolg, ki ga ni mogel povrniti (Žižek 1987: 36). S. Žižek torej meni, da "lik slovenske matere" ni nadjazovski lik, ki bi služil kot opora "patološkega narcisa" in subjektu nalagal uživanje ter brezobziren boj za socialni "uspeh", marveč je specifična podoba simbolnega Zakona, ki subjekt "notranje zadolži", mu naloži simbolno Poslanstvo, Mandat; specifično "materinska" črta te točke simbolne identifikacije pa je, da kot simbolni Mandat nalaga "mazohistično" žrtvovanje: sam socialni uspeh v "tujem svetu" je dojet kot izdaja domačije (Žižek 1987: 157). Celotna cankarjanska problematika "tujstva" je torej razpetost cankarjanskega subjekta med partikularnostjo "domačije" in univerzalnostjo "tuje učenosti" (1987: 35). Ko torej demiscifiramo podobo cankarjanske matere, odkrijemo enega izmed ključev slovenskega narodnega značaja.

3.3.3 Pogledi na *Samorastnike*

L. Kuhar se je rodil 10. avgusta 1893 v Kotnikovi bajti v Podgori pri Kotljah, in sicer v zelo revni družini. Njegovi starši so bili najemniki na posestvih grofa Thurna. Veliko so se selili, ustalili pa so se na Prežihovini, ki je zaznamovala njegovo literarno ustvarjanje. Svoje ime Lovro je zamenjal s koroško narečno različico – Voranc, priimek je prevzel po novem domu – Prežihov. Formalne izobrazbe si ni mogel privoščiti, obiskoval je le osemletno utraktivistično ljudsko šolo, ki je bila še najbolj namenjena ponemčevanju slovenskih otrok. Vendar pa je P. Voranc zelo veliko bral in se med bivanjem v tujini naučil tujih jezikov. 1912. leta je vstopil v zadružno šolo v Ljubljani, v višji zadružni tečaj na Dunaju pa je bil pod protekcijo dr. Kreka sprejet leta 1913. Leto kasneje so ga kot rekruta vpoklicali v avstrijsko vojsko. Po vojni je bil dejaven kot računovodja, organiziral je podružnico Socialistične delavske stranke Jugoslavije, deloval je tudi v delavskih izobraževalnih in kulturnih društvih, zaradi česar je moral 1929 zbežati iz domovine. V tujini je nadaljeval z revolucionarnim delom, 1939 pa se je vrnil v domovino. Sledila so ujetništva v koncentracijskih taboriščih, vendar je po izpustitvi ostal aktiven v politiki in kulturi. Umrl je po dolgi bolezni 18. februarja 1950 (Arnuš 2005: 5–6). V nadaljevanju se bomo ukvarjali z literarnim delom P. Voranca, *Samorastniki*, ki si je v skoraj petdesetih letih obstoja zagotovil položaj enega najbolj reprezentativnih del slovenske književnosti.

Zgodba Hudabivških samorastnikov je v marsičem splošna in značilna, saj kaže na življenje otrok, rojenih na slovenskem Koroškem nekje v tretji četrtini 19. stoletja. Novela govori o prepovedani ljubezni med Meto Hudabivnik in Ožbejem, sinom karniškega gospoda. Njuna ljubezen je bila za Karnice velika sramota, zato so jima prepovedali vsakršna snidenja. Ker se Meta Ožbeju ni želela odpovedati, so jo mučili, vendar je ona to junaško prenašala. Rodilo se jima je devet nezakonskih otrok – samorastnikov. P. Voranc opisuje, da so le-ti zrasli v močne, zdrave, lepe otroke. A. Puhar pa ob tem ugotavlja, da je bil v času, v katerem se zgodba odvija, pojav nezakonskih otrok na Koroškem med avstrijskimi deželami res največji. Med njimi je bila visoka umrljivost, zato je nenavadno vsaj to, da so vsi Hudabivški otroci preživeli in zrasli v močne, zdrave in lepe otroke, kot jih v zgodbi opisuje P. Voranc. Ob tem je bila umrljivost nezakonskih otrok bistveno večja kot zakonskih, saj so jih matere vozile s seboj na dnino, kakovost mleka je bila slaba ... Če vendarle sklepamo, da so vsi

Metini otroci preživeli, od matere niso imeli prav dosti, saj je čez dan garala in jih pogosto jemala s seboj na delo. Razen preživetja so vse druge potrebe ostale nezadovoljene (Puhar 2004: 34–39). In kako je v noveli predstavljen lik matere?

Kot je v zgodbi zapisano, se je Meta borila za otroke in za njihovo prihodnost. Vsak dan je trdo garala, da je lahko preživljala vedno več lačnih ust. Ob tem ji oče njenih otrok ni bil prav dosti v pomoč, saj je opisan kot pijanec, slabič, ki je prišel k Meti le občasno, po njegovem obisku pa se je rodil novi otrok. B. Jakopič je zapisal, da je v Vorančevi noveli prikazana pravljíčna svetloba Hudabivške Mete, ki je luč in moč ter simbol vsega, kar se imenuje pravica in kar se za pravico bori, kajti predstavlja protest proti krivicam. Zanj je značilno nenehno odpuščanje. Vendar pa se je ob Meti odmaknila podoba pasivne matere, nežnega bitja, ki prenaša žrtve in je nema mučenica trpljenja (kot pri Cankarju). Meta predstavlja protest proti krivicam, kletev proti Karničnikom (Jakopič 1957. V: Puhar 2004: 29–30). Meta naj bi se torej borila za svoje otroke in za pravico. M. Kramberger pa je zapisal, da je v noveli prava resnica prekrita, da v *Samorastnikih* moti predvsem preočitna pristranskost avtorja in njegovo nezavedno prikrojevanje resnice. Po njegovem mnenju naj bi se Meta borila za Karnice in zase (Kramberger 1969. V: Puhar 2004: 30–31). Obenem se zastavlja tudi vprašanje, kako je lahko bila Metina ljubezen do otrok tako velika, če P. Voranc piše, da so se otroci rodili sami, da Meta ni imela ne časa ne moči za ničesar drugega kot za garanje in ni imela volje niti za pogovor. A. Puhar se hkrati sprašuje: »Ali je mogoče odsotnost pomanjkanja (a še ta je sporna), ki se druži z odsotnostjo vsega drugega, kar otrok potrebuje, da zraste v zdravo osebnost, gledati kot dokaz silne, tako rekoč legendarne materinske ljubezni?« (Puhar 2004: 39). S tem je avtorica želela opozoriti na to, kako radi spregledamo realnost, ki se skriva za patetičnim likom slovenske matere, ob tem pa se je vprašala, od kod naša volja, da (samo)obtožnico beremo kot poslanico ljubezni, preroško usmerjeno v revolucionarno spreminjanje sveta in kaj to pove o nas samih (Puhar 2004: 44).

V nadaljevanju bomo na kratko predstavili očetovski Ideal-Jaza, ki je pomemben za razumevanje obravnavanega diskurza, vendar pa moramo ob tem poudariti, da v slovenskem prostoru nikoli ni predstavljal prevladujočega modela družinske vzgoje oziroma socializacije.

3.4 Očetovski Ideal-Jaza

Kot smo pokazali v prejšnjem poglavju, so imele pri oblikovanju slovenske nacionalne identitete ključno vlogo kmečke množice in nanje navezana katoliška inteligenca. Kmečka zakoreninjenost je torej igrala odločilno vlogo v nacionalni interpelaciji, v ideološkem procesu, prek katerega se je subjekt prepoznal za Slovenca. Na drugi strani pa so odločilni dejavniki oblikovanja nacionalne identitete v Evropi praviloma razredi ali sloji, ki utelešajo dinamično zgodovinsko gibanje. Gre torej za nastajajoče liberalno meščanstvo, ki v procesu razkrajanja partikularnih skupnosti kvalitativno določa celoto bivanja. Proces omenjenega razkroja determinira ideologija boja vseh proti vsem na trgu in načelo, ki ga opredeljujeta individualna odgovornost in individualna pobuda (Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal – Šebart 1996: 59). Pomembnejša od ugleda v očeh drugih sta notranje zadovoljstvo in občutek, da je posameznik opravil svojo dolžnost. Iz tega lahko izpeljemo tudi temeljno razliko med legalnostjo in moralnostjo. Eno so socialna pravila in zunanji zakoni, nekaj povsem drugega pa je notranji zakon, to je ponotranjeni očetovski Ideal-Jaza, ki je značilen za individuuma protestantske etike, katerega temeljni načeli sta individualna odgovornost in individualna iniciativa (Riesman 1967: 5–35).⁹ Gre torej za ideologijo, ki ustreza liberalnemu kapitalizmu 19. stoletja.

⁹ Riesman v svoji razpravi išče povezave med razvojem družbe in razvojem značaja v življenju zahodnega človeka po srednjem veku in ugotavlja tri različne družbe in posledično tri usmerjenosti posameznikov. Vendar pa se je potrebno zavedati, da nobena družba ni homogena, različna območja in skupine so na različnih stopnjah razvoja, kar lahko opazimo tudi v socialnem značaju ljudi. Z omenjeno problematiko se je ukvarjal tudi S. Žižek, ki ugotavlja, da obstajajo tri etape v razvoju tega, čemur bi lahko rekli libidinalni ustroj subjekta poznomeščanskih družb: individuum protestantske etike, heteronomni človek organizacije in patološki Narcis. Vase usmerjeni individuum je temeljni tip 19. in prvih desetletij 20. stoletja. Gre za individuuma protestantske etike, katerega temeljni načeli sta individualna odgovornost in individualna iniciativa. Vsak je torej odgovoren zase in ne sme slediti drugim. Pomembnejše od ugleda v očeh drugih in uspeha pri drugih je notranje zadovoljstvo, da smo opravili dolžnost. Iz tega lahko izpeljemo tudi temeljno razliko med legalnostjo in moralnostjo. Eno so socialna pravila in zunanji zakoni, nekaj povsem drugega pa je notranji zakon, to je ponotranjeni očetovski Ideal-Jaza, ki je značilen za individuuma protestantske etike (Riesman 1967: 5–35). Z razvojem birokratsko-korporativnega kapitalizma prevladujoča drža postane heteronomna. V ospredju je usmerjenost k priznanju s strani socialne skupine, ki ji individuum pripada. Ideal-Jaza radikalno spremeni svojo vsebino in sestoji iz pričakovanj okolja. Vir moralnega zadovoljstva postane občutek, da smo

Družba, za katero so značilni navzven usmerjeni posamezniki protestantske etike, je dinamična, usmerjena v razvoj, hkrati pa tudi nepredvidljiva. Družbeno nujni značaj se oblikuje na podlagi simbolne identifikacije, ponotranjenega očetovskega Ideala-Jaza. V procesu simbolne identifikacije je izredno pomembna izkušnja otroka, da materina volja ni vsemogoča. Da pravzaprav sploh ne gre za samovoljo, temveč da se podreja določenim pravilom igre, pri katerih ima prav oče ključni pomen. Z nastopom Zakona subjekt izkusi, da je sam Drugi – Mati že podvržen nekemu Zakonu, da se podreja očetovski Besedi. Subjekt se torej reši podrejenosti kaprici tiranskega drugega skozi nastop univerzalnega Zakona, ki se mu sam Drugi podreja. Ta Zakon osvobodi njegovo željo ujetosti v zahtevo Drugega (Žižek 1987: 155–156).

Otrok torej z uveljavitvijo Zakona ni več neposredno podrejen materi. Čemur se otrok sedaj podreja, so "pravila igre", ki odslej uravnavajo njegovo razmerje do Drugega. Pri vpeljavi teh pravil igre je pomembno, da veljajo tudi za tistega, ki jih postavlja. Govorimo o očetu kot tistem, ki deluje kot utelešenje "pravil igre". M. Žmuc Tomori piše o treh opornih točkah, ki so pomembne za proces simbolne identifikacije z očetom. Prva je otrokova čustvena ljubezen in občudovanje otroka. Brez otrokove pozitivne čustvene navezanosti namreč ne more priti do identifikacije. Druga točka označuje otrokovo potrebo po zaščiti in varnosti. Otroka postavlja njegovo tesnobno doživljanje nemoči v določeno odvisnost od očeta, njegove moči, zanesljivosti, trdnosti in tudi naklonjenosti. Tretja točka pa je otrokovo doživljanje očeta kot avtoritete. Oče je tisti, ki postavlja merila in prepovedi, postavlja meje in njihovo kršitev kaznuje. Te razsežnosti očetovega lika otrok vgradi vase kot simbol sodnika, morale, ki odloča o tem, kaj je prav in kaj ne, kaj je dovoljeno in kaj ni. Grožnje, nadzor in omejitve s strani očeta so sprva realne in prihajajo od zunaj, pozneje pa jih otrok postopno ponotranji, jih vgradi vase kot sistem vesti, lastni notranji nadzor. Poistoveti se torej z očetovimi moralnimi načeli in zapovedmi in se mu s tem približa. Hkrati pa otroka to istovetenje zavaruje pred sovražnimi čustvi do tistega, ki mu meje postavlja. Otrok torej svojega očeta nosi simbolično v sebi, saj postane del njega, njegov vodnik in tisti, ki kaznuje in hkrati tudi

lojalnost do skupnosti postavili nad vse. V tretji etapi formo Ideala-Jaza nadomesti narcistični "veliki Jaz" in nimamo več opraviti z individuum, ki mora integrirati zahteve okolja, ki so strukturirane v simbolni instanci Ideala-Jaza, temveč z Narcisom, ki so mu zahteve okolja zgolj zunanja "pravila igre". Družbeni pritisk se pri njem uveljavi v obliki analnega, sado-mazohističnega nadjaza (Žižek 1987: 131–134).

nagrajuje. Ko je pripravljen norme upoštevati tudi v okoliščinah, v katerih kršitve ne bi odkrili oziroma zanje ne bi bil kaznovan, pomeni, da jih je že sprejel za svoje. Moralno dozori na stopnji, ko zna samostojno presoјati, kaj je prav in kaj ne in ko je po teh navodilih zmožen uravnavati svoje vedenje. Svojega očeta se osvobodi tako, da ga sprejme vase. Namesto v strahu pred njim, sedaj lahko z njim živi v sozvočju (Žmuc Tomori 1989: 50–51). Pri tem je potrebno opozoriti, da z odsotnostjo očeta¹⁰ ne označujemo njegove empirične odsotnosti, temveč to, da ni deloval kot utelešenje Zakona, da torej ni opravil svoje "očetovske funkcije".

Z drugimi besedami: »Oče kot nosilec Zakona namreč pomeni odpreti se svetu, pretrgati popkovino, ki nas veže na partikularnost domačega. Nastopi kot nekaj, kar od zunaj ogroža domače. Odločilen je prelom, ko se subjekt identificira s tem, kar se mu je najprej prikazovalo kot zunanja sila negativnosti, ko se "dejanski" oče kot tisti, ki je od zunaj motil zaprtost skladnega sožitja z materjo, spremeni v notranji Zakon Ideal-Jaza. S tem "domače" ni več neposredna in izhodiščna oporna točka, katere partikularnosti smo zavezani, temveč nekaj, kar je v sebi že posredovano in odprto širši univerzalnosti.« (Šebart 1997b: 267).

Za očetovski Ideal-Jaza je torej značilno, da otrok ponotranji zahteve, pravila igre. Pri tem je seveda pomembno, da je oče na simbolni ravni prisoten. Otrok z integracijo očetovskega Zakona ni več podrejen kaprici matere. Vendar pa, kot smo že omenili, očetovski Ideal-Jaza v slovenskem prostoru ni predstavljal prevladujočega modela družinske vzgoje oziroma socializacije.

3.5 Obdobje druge polovice 20. stoletja – prevlada narcisističnega vzgojno-socializacijskega modela

Po drugi svetovni vojni sta v našem prostoru, poleg tradicionalne ideologije slovenstva in materinskega Ideala-Jaza, če sledimo S. Žižku, navzoči še realsocialistična ideologija

¹⁰ Gre torej za »[o]dsotnost, ki onemogoča simbolno identifikacijo, ki jemlje otroku vlogo vzora, zato takšna odsotnost ne vpliva le na odnos med otrokom in očetom, temveč tudi na odnos med otrokom in materjo.« (Šebart 1996: 76).

in očetovski nadjaz, hkrati pa tudi samoupravna ideologija, vezana na tri moduse libidinalne ekonomije Slovencev, o kateri smo že govorili – materinski Ideal-Jaza, očetovski nadjaz in materinski nadjaz. Pri materinskem Idealu-Jaza gre za korporativno krekovsko različico samoupravljanja, ki ima težišče v zakoreninjenosti v partikularni bazi. Pri tem modusu je samoupravna ideologija stopljena s tradicionalno ideologijo slovenstva. Očetovski nadjaz vzpostavlja realnosocialistično delujoča samoupravna ideologija. Pri materinskem nadjazu pa gre za samoupravno ideologijo, ki se staplja z elementi postindustrijske permissivne družbe. Pri slednji sporazumevanje deluje kot dogovor o ne povsem zavezujočih pravilih igre med samoupravnimi subjekti (Šebart 1997a: 137).

S. Žižek je na vprašanje, kakšna je libidinalna ekonomija Slovencev, kako libidinalno "deluje" instanca družbenega zakona, ki opredeljuje identiteto Slovencev, tvegala odgovor, da je odločilen proces, ki je danes na delu, prehod materinskega Zakona (Idealu-Jaza) v materinski nadjaz, čemur bi lahko rekli tudi razkroj tradicionalne slovenske "domačijske" ideologije, njen direkten prehod v ideološko konstelacijo, ki jo na ravni libidinalne ekonomije opredeljuje "patološki narcisizem"¹¹ (Žižek 1987: 158).

¹¹ Narcisizem je asocialni individualizem, ki uničuje sodelovanje, bratsko ljubezen in potrebo po pripadnosti drugim. Ločimo med primarnim, sekundarnim in patološkim narcisizmom. *Primarni narcisizem* še ne razume, da je materin obstoj neodvisen od njegovega. Svojo odvisnost od matere, ki zadovoljuje njegove potrebe, doživlja kot lastno vsemogočnost. Šele po nekaj tednih spozna, da je izvor njegovih potreb v njem samem, izpolnitev pa zunaj njega. *Sekundarni narcisizem* skuša odstraniti bolečino neuresničljive objektne ljubezni, hkrati pa uničiti otrokov bes proti tistim, ki trenutno ne zadovoljujejo njegovih potreb in gradijo veze še z drugimi ljudmi, zaradi česar zgleda, da so ga zapustili. *Patološki narcis* pa nastane samo v primeru, ko se Ego razvije do točke, na kateri začne razlikovati sebe od objektov, ki ga obkrožajo. Če otrok iz nekega razloga posebej močno doživi to travmo odvajanja, lahko poskuša ponovno vzpostaviti zgodnejše odnose, tako da v svoji domišljiji ustvari vsemogočno mater ali očeta, ki se skladajo s slikami njegovega lastnega sebstva (Lasch 1986: 35–41). Pri patološkem narcisu gre za regresijo na ravni zakona iz Ideal-Jaza v nadjaz. »[M]aterinski nadjaz pomeni podrejenost kaprici tiranskega Drugega, ki ni podvržen Zakonu, partikularnega Drugega, ki ni integriral vase razsežnosti univerzalnega Zakona, medtem ko je očetovski nadjaz druga, hrbtna, obcestna in kruta plat samega univerzalnega Zakona« (Žižek 1987: 154–155). Patološki narcis je proizvod permissivne vzgoje in je družbeno nujni značaj današnje postindustrijske družbe. V tem smislu je posameznik, osvobojen očetovske avtoritete, že prisoten in v današnji meščanski družbi tudi že prevladuje. Koncept narcisizma nam torej slika portret "svobodne" osebnosti nove dobe, z vsem njenim šarmom, psevdozavedanjem

V nadaljevanju bomo na kratko opisali družbene razmere, ki so povzročile razkroj tradicionalno-korporativističnega vzgojno-socializacijskega modela in njegov prehod v narcisistični vzgojno-socializacijski model. Tako, kot smo pojasnili vzgojna navodila znotraj že obravnavanega vzgojno-socializacijskega modela, jih bomo pojasnili tudi v okviru narcisističnega. Pri tem se bomo opirali na ugotovitve, ki jih je M. Lovšin iskal v različnih slovenskih revijah in priročnikih ter jih strnil v delu *Slovenci in vzgoja* (1999). V nadaljevanju bomo torej govorili o vzgojno-socializacijskem modelu, ki vzpostavlja libidinalni ustroj patološkega narcisa, potrebnega za reprodukcijo poznomeščanske družbe.

3.5.1 Poznomeščanska – potrošniška družba

V začetnem obdobju industrijskega kapitalizma so, kot je zapisal C. Lasch, kapitalisti delavce videli zgolj v vlogi "delavnih živali", njihove aktivnosti v prostem času jih niso zanimale. Le peščica delodajalcev je razmišljala v smeri, da bi jim delavci lahko služili tudi kot potrošniki in da masovna proizvodnja ne zahteva le dobre kapitalistične organizacije, ampak tudi organizacijo potrošnje. Masovna proizvodnja pa po drugi strani za kulturo potrošnje zahteva tudi ustrezno vzgojo množic, zato je vse bolj naraščajoča množična proizvodnja prinesla izobraževanje ljudi za kulturo potrošnje. Nova naloga gospodarstva je postala prepričevanje potrošnikov, da kupijo stvari, ki jih sicer ne potrebujejo. Začelo se je reklamiranje proizvodov, ki pa ni pomenilo le predstavitev prednosti določenega izdelka, temveč je ustvarjalo svoj novi proizvod – večno nezadovoljnega, nemirnega in z dolgočasnega potrošnika. To ni ustvarjalo le želje po vedno novih izdelkih, temveč tudi željo po novem osebnem izpopolnjevanju in osebnih izkušnjah. Družba je torej v potrošnji videla rešitev za nezadovoljstvo, ki je bilo posledica osamljenosti, bolezni, utrujenosti ... Potrošnja je tako začela izkoriščati bolezen industrijske civilizacije (Lasch 1986: 175–176).

Posledice, ki jih je s seboj prinesla masovna industrija oziroma industrijska civilizacija, so se kmalu začele kazati tudi znotraj družine. Masovni mediji, reklame in številne

lastne situacije, s strahom pred kastrirano materjo, z zasvojenostjo z oralnim seksom, z izogibanjem odvisnosti, s hipohondrijo ... (Lasch 1986: 56–57).

pomožne institucije so omajale zaupanje staršev v njihove lastne sposobnosti vzgajanja. »Starši danes niso več sposobni vzgajati otrok, vse bolj so odvisni od navodil strokovnjakov, masovnih medijev, reklamne industrije in pomožnih institucij, ki so prevzeli večino vzgojnih funkcij. Ko so šola, bolnica in psihiatrija prevzele oblast nad otrokom, so bili starši izrinjeni na rob, postali so pravzaprav proletarci v odnosu do oblasti pomožnih služb.« (Salecl 1991: 111). Čeprav t. i. dogma avtentičnosti¹² staršem svetuje, da morajo verjeti v svoje sposobnosti in zaupati svojim občutkom, na drugi strani izraža zlom starševske usmeritve in ji daje moralno opravičilo (Lasch 1986: 191). Ali kot je zapisala M. Kovač Šebart: »C. Lasch tudi zapiše, da kult avtentičnosti zrcali in moralno opravičuje zlom svetovanja staršem. Potrjuje občutek starševske nemoči pri tem, da bi otroka vpeljali v svet, mu posredovali etična navodila, to nebogljenost pa prikrije z žargonom čustvene osvobojenosti. S tem starševsko nemoč prikaže kot višjo obliko zavesti in legitimira institucije, vede in poklice, ki si prisvajajo vzgojno poslanstvo.« (1996: 74).

Na podlagi zapisanega lahko zaključimo, da je potrošniška družba povzročila spremembe, ki se kažejo znotraj družinskih odnosov in v osebni strukturi posameznikov.

3.5.2 Vzgajanje staršev

C. Lasch v delu *Narcisistična kultura* zapiše, da so starši izgubili samozavest, ki je bila v razmerju do vzgoje otrok značilna za "tradicionalne" vzgojno-socializacijske modele. Pri tem tako sledijo navodilom in priročnikom, v katerih je pojasnjeno, kako naj pravilno vzgajajo svoje otroke in kako naj prisluhnejo njihovim željam. Prikazane so številne tehnike, s katerimi lahko otroku pokažejo svoje občutke. Starši naj torej ustrezajo vsem otrokovim potrebam, pri tem pa jim je ljubezen do otroka predstavljena

¹² Permisivna pedagogika poudarja, da mora biti vse po meri otrokovih potreb. Kritiki permisivnosti pa so prišli do zaključka, da avtoriteta znotraj družine vseeno mora obstajati. Prišlo je do novega prepričanja, kjer je poudarjena dogma pristnosti ali kult avtentičnosti – starši naj zaupajo lastnim občutkom. Z vdorom zdravstvene industrije v starševstvo je prišlo do oropanja spontanosti staršev, ki so postali prepričani, da so nemočni (Lasch 1992: 182–192).

kot pozitivna dolžnost (Šebart 1996: 73). Pojavi se tudi problem zaščite otrok, s tem pa začetek raznih terapevtskih institucij, katerih naloga je predvsem nadzor nad družino in otroki (Salecl 1987: 215). In kaj je to pomenilo za samo razmerje med starši in otroci? E. Bahovec je zapisala: »Vdor industrije, množičnih medijev in instanc socializiranega starševstva v družino je neopazno spremenil kvaliteto zveze med starši in otroki. To je uničilo zaupanje staršev v zmožnost izpolnjevanja najosnovnejših funkcij vzgajanja in ustvarilo ideal popolnega starševstva.« (Bahovec 1992: 198).

Skrb za različne vidike otrokovega razvoja je tako s staršev prenesena na druge institucije – bolnega otroka zdravijo zdravniki, za njegovo duševno zdravje skrbijo psihiatri, na strokovnjake se prenašajo tudi naloge discipliniranja. Na takšen način otrokovo nepokornost, ki je problem staršev, le-ti prenašajo na otroka, zaradi česar je bistveno otežena identifikacija otrok s starši (Šebart 1996: 76). To, da starši zaradi nenehnega dobivanja navodil, kako vzgajati, ne zaupajo več v svoje vzgojne sposobnosti, sicer vzpostavi, kot zapiše C. Lasch, kritiko permissivne naravnosti, vendar ta hkrati ne zmanjšuje vloge svetovalnih služb, psihiatrije, psihologije, medicine in strokovnjakov, ki skrbijo za "pravo" vzgojo otrok. Ta kritika vzpostavi zahteve, naj starši prisluhnejo svojim in otrokovim potrebam, naj zaupajo svojim notranjim občutkom ljubezni, naj se ravna po njih in jih čim bolj nezmaličene prenašajo otrokom (1996: 74–75). Posledično pride do zloma starševske avtoritete. R. Salecl je ob tem zapisala: »S tem, ko slabi avtoriteta staršev, se v otrocih oblikujejo karakterne lastnosti, ki jih potrebuje sodobna potrošniška družba: hedonizem, korumpiranost, samovšečnost. Permissivna vzgoja, upadanje discipline, socializacija mnogih družinskih funkcij proizvajajo narcisističnega posameznika, ki ga potrebuje sodobna industrijska družba.« (Salecl 1991: 111).

Temeljno značilnost zloma avtoritete, ki jo proizvedejo vzgojna prizadevanja, so torej spremljala pričakovanja, da bo tako vzgojen posameznik osvobojen notranje prisile, da se ne bo pustil ujeti v simbolni dolg in se bo tako umaknil družbenemu pritisku. Zlom očetovske avtoritete res pripelje do svobodnega posameznika, vse to pa naj bi omejevalo svobodni razvoj njegovih kreativnih potencialov in tako delovalo kot represivni dejavnik odtujitve (Šebart 1996: 75–76). Ali kot zapiše S. Žižek: »Osnovna Lascheva teza – ki jo potrjuje tudi klinična analiza ustroja "patološkega Narcisa" – pa je, da je ta toliko slavljene "zlom očetovske avtoritete", očetovskega Ideala-Jaza, zgolj

sprednja stran procesa, katerega hrbtna stran je vznik nekega neprimerno bolj "iracionalnega" in "krutega" zakona, materinskega nadjaza, ki ne prepoveduje, marveč zapoveduje, nalaga uživanje (v podobi nenehnega hlastanja za "socialnim uspehom", dominacijo nad drugimi in njihovim izkoriščanjem za potrditev lastnega narcisizma itn.) in ki morebitni "neuspeh" kaznuje še bolj kruto kot "glas vesti" Ideala-Jaza, v obliki neznosne tesnobe, skrajnega mazohističnega samoponiževanja, ki gre tja do izgube identitete subjekta ipd.« (Žižek 1987: 131).

Ob tem je potrebno opozoriti, da gre v tem primeru za odsotnost očeta in za mater, ki je tudi sama narcisistični subjekt, ki je torej ne zavezujejo ponotranjena "pravila igre" oziroma Zakon. Tako je tudi otroku v družini onemogočena simbolna identifikacija z nosilcem Zakona, odvzeta mu je vloga vzora. Omenjeno vpliva na to, da se v procesu vzgoje ohranja razmerje simbiotske naveze med otrokom in prvim pomembnim Drugim (Šebart 1996: 76). C. Lasch je zapisal, da v otrokovih fantazijah očeta ne nadomesti mati, ampak otrok sam. V primeru otrokove identifikacije z očetom sedaj ne gre za identifikacijo na simbolni ravni, temveč na ravni imaginarnega zrcalnega razmerja – oče postane tekmeč za materino ljubezen in naklonjenost. To predstavlja temeljno značilnost permissivnega vzgojno-socializacijskega modela (Lasch 1986. V: Šebart 1996: 77).

3.5.2.1 Vzgojna navodila na Slovenskem

M. Lovšin je s pomočjo tekstov v različnih revijah analiziral družinsko vzgojo v Sloveniji, pri čemer se je opiral na besedila, ki so izhajala od 70. let 20. stoletja. Ugotovil je, da je sprememba sodobne družine samo integralni del družbenih sprememb in jih moramo tako tudi sprejemati.

V nadaljevanju bomo na kratko povzeli nekaj vzgojnih navodil izpod peres različnih avtorjev, ki jih je M. Lovšin podrobneje analiziral in tako potrdil prisotnost narcisističnega vzgojno-socializacijskega modela na Slovenskem. »Pri branju teh navodil, ki najbolj spominjajo na Do It Yourself priročnike oz. na recepte za pripravo hrane, učenje jezika v tridesetih dneh itd., je opaziti, da gre predvsem za navodila o tem, kako "narediti" pametnega, odgovornega, samostojnega otroka, torej otroka v skladu z

vzgojnim idealom.« (Lovšin 1999: 92). V nadaljevanju bomo najprej predstavili nekaj navodil, ki se nanašajo na razvoj otrokove inteligentnosti, samostojnosti in odgovornosti za svoja obnašanja ... »Otrok naj se vsak dan igra..., potrebuje optične in zvočne dražljaje..., malčki so ponavadi najbolj dovzetni za učenje zjutraj..., seveda lahko otrokovo domišljijo in s tem intelektualni razvoj spodbudi tudi marsikatera igrača. O tem govori vrsta knjig in priročnikov, in morda ne bi bilo napak, če bi posegli po katerem od njih..., pomembna je telesna aktivnost..., stanovanje si uredite tako, da bo še vedno dovolj prostora za tekanje in skakanje. Z otrokom pogosto hodite na sprehode...« (Brečko 1998b. V: Lovšin 1999: 90); »"Kako naučimo otroke lepega vedenja? Načrt za učenje olike: sestavite načrt o tem, kaj bi radi, da zna otrok bodisi takoj bodisi čez šest mesecev... Pogosto ga pohvalite. Naslednja dva ali tri tedne ga ne učite ničesar novega, temveč bodite pozorni na vsak znak lepega vedenja... Lahko bo storil kaj, kar ste na seznamu že odključali, ali kaj, za kar sploh niste vedeli, da že zna... Zapomnite si, da je hvala s povratno informacijo učinkovitejša kot sama pohvala... Naenkrat ga učite le ene spretnosti... Učite ga spretnosti, ki jih ima priložnost utrjevati... Naj se zgleduje po vas... Predvidite različne položaje. Otroku povejte, kaj in kdaj želite, da nekaj stori..."« (Mali 1992b. V: Lovšin 1999: 91).

Vzgojna navodila o vzgoji majhnega otroka svetujejo: »"Veda o vzgoji majhnega otroka nas uči, da moramo skrbno opazovati in spoznavati otrokov značaj, njegove naravne potrebe in nagone. Starši morajo biti otroku predvsem prijatelji in tovariši, kot starejši jim morajo vedno dajati vzgled. Otrok mora biti prepričan o tem, da ga imajo radi in mu želijo le dobro. Zato mu morajo svetovati in mu pomagati, kadar bo v stiski. Otrokovo neubogljivost morajo starši pravilno dojeti, saj gre najpogosteje za njegovo življenjsko potrebo po osamosvojitvi... Starši ne smejo kaznovati svojega razigranega, živahnega otroka, ki s kredo čečka po tleh ali po stenah. Doumeti morajo, da je otroku potrebno gibanje in vaja, da mora nenehoma kaj početi, poskušati, ustvarjati ... (Čolović 1974a. V: Lovšin 1999: 86–87). V tem citatu se permisivna naravnost vidi predvsem na mestu, kjer opozarjajo, da morajo biti starši otrokom prijatelji, tovariši. To je razvidno tudi iz naslednjega navodila: »[N]agrajujmo otrokovo odgovorno vedenje; bodimo demokratični, sprejemajmo jih enakopravno [...] Izogibajte se: avtoritativnosti, igram moči (npr. "Če ne boš prišel pravočasno domov, ti ne bom dala žepnine."), saj z njimi nihče ne zmaga; postavljanju ultimativ [...] ocenjevanju in kritiziranju (vsaka kritika

deluje rušilno na medsebojne odnose); pridiganju« (Banič Govc 1996b. V: Lovšin 1999: 91–92).

Že skozi peščico teh primerov lahko potrdimo Lovšinovo tezo, da besedila res spominjajo na *Do It Yourself* priročnike, povsod pa lahko zasledimo tudi prisotnost permissivnih elementov vzgoje – bodimo otroku prijatelji, prisluhnimo mu, bodimo demokratični ipd.

4 Povzetek

V tem delu smo, opirajoč se na analizo libidinalne ekonomije Slovencev in družbeno nujnih značajev, ki jo je opravil S. Žižek v besedilu *Jezik, ideologija, Slovenci*, in doktorsko disertacijo M. Kovač Šebart, *Analiza tipov družinske socializacije na Slovenskem* (v njej je avtorica analizirala vzgojna navodila in prakse, ki opredeljujejo vzgojno-socializacijske modele v družinah), prikazali, katera družbena razmerja konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja so imela odločilno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne identitete. Pri tem smo izhajali iz okoliščin, ki so imele pri samem oblikovanju odločilno vlogo. Predstavili smo ideje krščanskega socializma, ki so predvsem prek besedil J. E. Kreka vzpostavljale referenčno točko heterogene mreže produkcij ob prelomu stoletja. Izpostavili smo predvsem vzgojna navodila in vlogo pomembnih Drugih v otrokovi interiorizaciji sveta. S pomočjo analize vzgojnih navodil smo pojasnili, kako se je vzpostavljala tradicionalno-korporativistični vzgojno-socializacijski model, za katerega je značilno, da kot nosilka Zakona nastopi mati. V nadaljevanju smo predstavili očetovski Ideal-Jaza, ki pa v slovenskem prostoru nikoli ni predstavljal prevladujočega modela družinske vzgoje oziroma socializacije. Nadaljevali smo z obdobjem druge polovice 20. stoletja in pojasnili, kakšne so bile okoliščine, ki so povzročile prevlado narcisističnega vzgojno-socializacijskega modela. Tudi to smo predstavili s pomočjo vzgojnih navodil, ki potrjujejo prisotnost obravnavanega modela.

S tem končujemo poglavja o vzgojno-socializacijskih modelih, ki so danes pomembni pri vzpostavljanju prevladujočega libidinalnega ustroja Slovencev. V nadaljevanju nas bo zanimalo, kako se dogajanje na področju družinske vzgoje in socializacije kaže v sodobnem slovenskem romanu.

5 Roman

V slovenski pripovedni prozi 20. stoletja je roman zelo opazna vrsta, v kateri lahko avtor izraža samega sebe, bližnjega ali večjo skupnost. Kot literarna oblika se roman od pisatelja do pisatelja in tudi pri istem avtorju spreminja. Odprt je za pesniške, dramske in esejске elemente, za literarni citat in za stvarno, neliterarno dokumentarno besedilo, ki je lahko tudi filmski scenarij (Zadravec 1997: 9).

Roman kot ena najbolj prepoznavnih literarnih vrst se je iz časov meščanskih revolucij naprej oblikoval v neposrednem razmerju do (meščanskega) bralstva in kot tak predstavlja izjemen in nazoren primer vezi med družbo in literaturo. Iz tega lahko izpeljemo, da romana ni brez ustrezno dozorele družbe in bralca. Stalna odvisnost od bralca in hkrati tudi od njegovega spreminjanja pa je romanopisca skozi čas odvezovala sleherne tradicije in ga celo silila v neprestano prelamljanje z normami (Kmecl 1981: 36–37). Prav zaradi tega je aktualno, da roman analiziramo v povezavi z vsakokratnimi značilnostmi družbe.

Ena izmed bolj prepoznavnih lastnosti romana je, da izraža razmere družbe, znotraj katere nastaja. Za roman je zato značilno, da se glavne osebe bojujejo za uveljavitev samih sebe, pogosto v tistem imenu uveljavljanja skupnosti. Ali z besedami M. Kmecla (1981: 84): «[N]arodni subjekt je meščanstvu kolektivna analogija individualnemu subjektu; kakor se razlikujemo ljudje kot posamezniki med seboj, tako se razlikujejo tudi posamezne narodne skupnosti.»

M. Bahtin (1982: 9) o romanu zapiše, da je edina vrsta, ki se še razvija in še ni utrjena. Je tudi edina vrsta, ki je organsko prilagojena za nove oblike nemega dožemanja, torej za branje. Hkrati pa opozarja tudi na dejstvo, da kanon romana ni tak kot pri drugih vrstah. Učinkoviti so namreč le posamezni vzorci romana, ne pa žanrski vzorec kot tak.

A. Zupan Sosič (2003: 173) pa je o razcvetu slovenskega romana zapisala sledeče: »Sodobni slovenski roman v devetdesetih letih 20. stoletja je modificirani tradicionalni roman – zgleduje se po tradicionalnem romanu, njegov model pa modificirajo različne, post/modernistične preobrazbe. Najpomembnejši izvori tradicionalnosti so žanrski

sinkretizem, sodobna vloga pripovedovalca in večji delež govornih odlomkov. Od romanov prejšnjih desetletij pa roman ob koncu stoletja ločujeta še naslednji posebnosti: očitna prisotnost fantastike (pravljичni, antiutopični, prenovljeni zgodovinski in grozljivi roman ter pokrajinska fantastika) ter večje število romanov pisateljic in izseljencev.«

5.1 Sodobni slovenski roman

Roman kot najobsežnejša pripovedna vrsta ni izoblikoval enotne zgodovine, pač pa so to storili njegovi žanri. Zvrstni, vrstni in žanrski romaneskni sinkretizem je najstarejša, hkrati pa tudi edina ustaljena značilnost, po kateri lahko roman prepoznamo še danes. Zvrstni sinkretizem rahlja, prekinja ali preoblikuje literarne vrste in žanre tako, da pri tem ohranja romaneskno pripovednost. Vrstni sinkretizem v zgodbo vključuje različne literarne vrste, žanrski pa v okviru enega romanesknega besedila povezuje ali prepleta različne romaneskne žanre. Sinkretizem romanov je najstarejša in hkrati njegova edina neizpodbitna stalnica ter skupna poteza vsem romanesknim žanrom (Zupan Sosič 2001: 71–72).

Sodobni slovenski roman iz konca 20. stoletja je modificirani tradicionalni roman. Tradicionalne žanrske obrazce preoblikujejo spremembe ubeseditvenih načinov in pripovednih elementov (prenovljena vloga pripovedovalca in večje število govornih odlomkov), predvsem pa žanrski sinkretizem, ki je bil značilen za slovenski roman že v prejšnjih desetletjih, v zadnjem pa naj bi z žanrskim prepletanjem poskušal preoblikovati tradicionalne romaneskne vzorce v pestrejšo in bolj berljivo podobo romana. Žanrski sinkretizem združuje več romanesknih žanrov v okviru enega romana, zato je postal ob koncu 20. stoletja bistveni preoblikovalec romanesknosti. Kljub žanrskemu sinkretizmu pa so najnovejši slovenski romani še vedno tradicionalni. Ta tradicionalnost temelji na pregledni zgodbi, smiselnih razmerjih med samimi literarnimi junaki ter umestitvami v zaokrožen prostor in čas (Zupan Sosič 2001: 74–75). »Romanesknim žanrom devetdesetih let pa ni skupno le "utrjevanje" zgodbe, pač pa tudi razvijanje neke osebne, intimne zgodbe, ki v minimaliziranem svetu šele ob poglobljenem branju odkriva splošno veljavne resnice.« (prav tam: 75).

5.2 Družinski roman

Med družinskim, sentimentalnim in ženskim romanom lahko iz zgodovinskega pregleda evropskega sentimentalnega romana razberemo tesno povezanost, včasih celo zamenljivost pojmov. »Družinski roman je žanrska oznaka, kar pomeni, da s tem pojmom označujemo dela, ki upodabljajo podobno snov s tipičnimi glavnimi in stranskimi motivi. Tako je družinski roman opredeljen kot besedilo, ki se omejuje na življenje ene družine, ne le posameznega junaka, in pri tem ne posega v družinsko preteklost.« (Stele 2005: 24).

Družinski roman (Familienroman) pravzaprav predstavlja eno izmed vej sentimentalnega romana. »Sentimentalni žanr je zelo širok pojem, saj zajema snov iz ljubezenskega (čustvenega) življenja dvorjanov, plemstva, meščanov in preprostih ljudi ter označuje predvsem način doživljanja in sistem vrednot meščanskega sveta« (Belšak 2001: 37). Gre torej za sentimentalno prozo in prozo, ki je nastala v dvorskem, vaško-grajskem ali v meščanskem okolju. Tovrstna proza je povezana predvsem z ženskim avtorstvom in žensko publiko. Žanr je prepoznaven zlasti v starejših obdobjih, danes pa je pri tovrstnih romanih v ospredju predvsem ljubezenska tema (Belšak 2001: 137).

Družinski roman ni le zgodba o ženitvenih anekdotah ljudi ali o biološkem nadaljevanju nastopajočih. V svojih boljših delih je namreč tudi globalen pogled na zgodovinski čas, v katerega je vpeto dogajanje. Je torej tudi družbeni roman, ki zabeleži ideološke in svetovnonazorske osi, okoli katerih se je zavrtela usoda junakov, ki nastopajo v romanu (Zorn 1993: 443).

Iz tega lahko izpeljemo sklep, da bi družinske romane lahko uvrstili tudi v generacijski žanr, saj se v njih zrcali družbeno in zasebno življenje posamezne generacije, pri tem pa je ta generacija obremenjena z izkušnjo vojne.

V nadaljevanju se bomo ukvarjali z analizo odnosov v družinskih romanih, pri čemer bomo izpostavili predvsem lik matere in očeta ter njuno vlogo v otrokovi interiorizaciji sveta. Prvo obravnavano delo bo roman *Čudežni Feliks* (1993), ki je nastal pod peresom pisatelja A. Hienga.

6 Literarno ustvarjanje Andreja Hienga

A. Hieng se je rodil 17. 12. 1925 v Ljubljani. Študiral je na Akademiji za igralsko umetnost in se izobrazil za režiserja. Pisal je prozna in dramska literarna dela. Svoje literarne osebe je pogosto postavljaj v položaje, v katerih se najostreje zarišejo njihova karakterna pa tudi idejna stališča. Pozornost je usmerjal predvsem v dramska soočenja ljudi in dogodkov, manj v samo epsko nizanje in potek. Epski prostor v njegovih delih je širok in nedomačijski, vendar se zgodbe začnejo šele takrat, ko svoje junake razpostavi na stabilnem in nepremičnem prostoru prizora (Zorn 1999: 113–114). To pa se kaže tudi v romanu *Čudežni Feliks*, ki bo predmet naše analize.

Nekateri strokovnjaki, kot je na primer T. Kermauner, A. Hienga označujejo kot začetnika novejšje slovenske proze. »Nekje je pač treba začeti, linijo – premico – presekati, če ne začnemo s predpostavljenim absolutnim začetkom. Pa še ta je dvomljiv.« (Kermauner 1994: 263). Za prvi prozni tekst je T. Kermauner izbral prav *Čudežnega Feliksa*, med drugim tudi zato, ker je po njegovem mnenju A. Hieng že od svojih začetkov izrazil in nezaveden modernist (1994: 264).

Svoj obsežni opus, ki zajema vrsto novel, romanov in dram, je A. Hieng pričel s pisanjem novel. Že leta 1939 je v reviji "Slovenska mladina" prejel prvo nagrado za prozo. Kritični odmevi na njegova dela pa niso bili pozitivni le v Sloveniji, ampak tudi v Srbiji, kjer je kmalu izšel prevod njegovih izbranih novel (Virk 1995: 75–76).

Čeprav je predmet naše analize roman, bi se bilo dobro, vsaj glede na predmet naše obravnave, na kratko ustaviti pri Hiengovih novelah. V eni prvih njegovih novel, z naslovom *Narcisov oče*, je A. Hieng nakazal, da ga ne zanimajo družbena vprašanja (npr. na način diktature proletariata), ampak v prvi vrsti medčloveški odnosi, pogojeni z (a)logiko psihologije. Gre torej za »[p]oudarjanje individualnosti, ki najde svoj najpregnantnejši izraz v tematizaciji samote kot skrajno radikalnem obratu od predhodnega (in sočasnega) kolektivizma, samote, ki se obenem pojavi kot najbolj pereč eksistencialni problem.« (Virk 1995: 79).

Od prvih objav naprej se pojavlja tudi tematika očeta, ki se v njegovih novelah kaže v podobi velikega, nasilnega očeta, ki pretepa svojo ženo, ali pa se ga otrok s strahom spominja. Npr. v *Usodnem robu* protagonistovo ravnanje motivira travma nasilnega očeta, ki je trpinčil in posiljeval svojo ženo, vse to pa je vplivalo na protagonistov odnos do žensk. V naši analizi bomo elemente, ki se pojavljajo v Hiengovih novelah, poskušali najti tudi v romanu *Čudežni Feliks*.

Najprej bomo na kratko predstavili samo zgodbo obravnavanega dela. Kot zanimivost bomo zapisali tudi razmišljanja nekaterih strokovnjakov, ki so pisali o problemu slovenske samozavesti in tujstva, ki se po njihovem mnenju kaže v romanu *Čudežni Feliks*. Nadaljevali bomo z analizo medsebojnih odnosov literarnih junakov. Znotraj te analize bomo najprej pokazali, na kakšen način mater in očeta avtor predstavlja v vlogi zakonskih partnerjev. To je smiselno predvsem za lažje razumevanje samega dela. Sledila bo analiza lika matere in očeta ter odnos med starši in otroki. Slednje nam bo služilo kot pomoč pri ugotavljanju, kateri vzgojno-socializacijski model je za obravnavani roman značilen. Za zaključek bomo na kratko spregovorili še o obdobju, v katerega je zgodba umeščena.

6.1 Čudežni Feliks

Roman *Čudežni Feliks* (1993) govori o premožni meščanski družini Kalmus-Missia, katere zgodba je vpeta v obdobje pred drugo svetovno vojno. Predstavlja »[m]ojstrski izraz scela dojete slovenske predvojne dobe, notranjo brezizhodnost osebnosti, ujetih v magijo življenja, predstavlja pa tudi navidezno naivno, zato toliko bolj intelektualno bolečo osamo sredi sveta.« (Gajšek 1993: 247). V navidez trdno slovensko družino hitro udarijo smrt in druga dogajanja, ki so vplivala na njeno spreminjanje. Začetek pripovedi se začne s smrtjo Kalmusa, ki je za sabo pustil dve hčerki in ženo, ki ga ni ljubila, kot izvemo kasneje v romanu. Kalmus je predstavljen kot družinski steber, priženjeni mož, ki je premoženje ženine družine, družine Missia, z delavnostjo in podjetništvom ne le rešil propada, ampak tudi povečal. Na drugi strani pa imamo literarne osebe, ki jih označuje predvsem lenobnost in životarjenje brez smisla. To je najbolj opazno pri Kalmusovi ženi Štefaniji in njenemu prijatelju, ruskemu igralcu, ki se še za čas življenja moža nastani v hiši, kjer prirejata zabave za najrazličnejše goste. Predvsem v tem

kontekstu bode ignoranca Štefanije, ki jo goji do svojega moža. To v začetnem delu zgodbe še ni razvidno, očitno pa postane, ko se literarne osebe, predvsem hči Erna, spominjajo časov, ko je oče še živel. Štefanijino ravnanje in neupoštevanje moža namiguje, da Kalmus v družini ni predstavljal Zakona. Kako se to kaže, tudi pri njegovih hčerah, bomo pokazali v nadaljevanju, ko bomo analizirali lik očeta v romanu.

Osebe, ki bi imela v romanu ključno oziroma osrednjo vlogo ni, nekoliko bolj kot druge pa izstopa Feliks (Wunderkind), sin Kalmusove sestre in violinskega virtuoza židovskega porekla, Theodorja Hirscha, ki pa ga avtor vključi v dogajanje šele v tretjem poglavju. Njegovo poreklo v pripovedi ne izvemo takoj, saj nas pisatelj nekaj časa pusti v zmotnem prepričanju, da je Feliks plod krvoskrunstva, sin Kalmusa in njegove sestre. A. Hieng opisuje mladostno dozorevanje Feliksa, izjemno nadarjenega dečka enciklopedičnega znanja in njegovih dveh sestričen, Erne in Hede. Feliks se skozi dogajanje ves čas bode z vprašanjem svoje eksistence – ne ve namreč, kam bolj spada – k družini Kalmus-Missia ali k svojemu pravemu očetu, ki ga ni videl sedemnajst let.

Svet Hiengovih junakov je izrazito pust, brez topline in ljubezni ter nasičen s spopadi. Njegov človek je brez sedanjosti in brez prihodnosti, opazovan pa je v trenutku obračuna s preteklostjo. Roman bi najbolje predstavili tudi s citatom A. Zorna, ki ga je zapisal v spremni besedi in pravi, da »[j]e *Čudežni Feliks* velik roman klasične zrelosti: pripovedovalec z ironično in blagohotno distanco vstopa v različne duše in njihove različne svetove, da bi jih zapletel v igro usode tako, da jih moremo razumeti in pristati na njihovo nujnost. Treba jih je vse dopustiti in vse razumeti, da lahko postanejo svet in njegov roman. In da se njihova zgodba lahko zaključi s pretresljivo poanto, kakršno lahko v življenju uzre samo umetnost velikega romanopisja. Takšnega, kot je Hiengov *Čudežni Feliks*.« (Zorn 1993: 447).

6.1.1 Problem slovenske samozavesti in tujstvo v romanu *Čudežni Feliks*

Kot smo že omenili, je dogajanje romana postavljeno v burno obdobje pred drugo svetovno vojno. Celotno dogajanje tistega časa, ki nam ga avtor natančno in z izrednim občutkom za zgodovino opiše v romanu, pa nedvomno vpliva na psihološke značilnosti junakov in posledično na njihova medsebojna razmerja. Ali z besedami V. Gajška:

«[Š]ele prek psihe literarnih oseb in prek romaneskne govorice ter kompozicije v celoti lahko izvemo, kaj je pravzaprav politikum slovenske narodne samozvesti.» (1993: 241).

Ta politikum se v romanu razkriva kot spolna obsedenost vdove z ruskim emigrantom kot zavrženo dekleštvo, hčerinstvo in židovsko deštvo iz Zagreba. V *Čudežnem Feliksu* ni nikogar, ki bi veroval. Nihče nikomur ne zaupa in nikomur ne verjame. Zato je to slovensko nezaupanje sprevrženo tudi v namige sumničavosti, ki se nazadnje izkaže kot prva, poslednja ali dokončna resnica slovenskega naroda. V nekakšni začaranosti slovenskega meščanstva pa tiči bridko želo ponavljajočih se osebnih ali socialnih razočaranj, kajti slovenska narodna samozvest se hrani s truplom nekdanjosti. Živi torej šele od smrti svojega gospodarja, in sicer životari v svojem neprestano začaranem krogu. V romanu na več mestih zasledimo namigovanja na krvoskrunstvo – da je Feliks otrok brata in sestre, zaljubljenost Feliksa v sestrično Erno (tudi v svojo teto) in zaljubljenost sestrične Hede v Feliksa (Gajšek 1993: 241–242). Vendar se krvoskrunstvo dejansko ne uresniči, Kalmus ni oče Feliksa, tudi sam Feliks svoje ljubezni nikoli ne izpove. Vendar pa je Feliks krvoskrunski v ideološkem smislu – je zatajen židovski otrok, ki mora svojo identiteto šele odkriti, in sicer v za to izredno neprimernem času pred drugo svetovno vojno, ko se je torej začela gonja proti Judom. Ali z besedami T. Kermaunerja (1994: 266): «*Feliks* je roman pripravljajoče se katastrofe.»

6.2 Medsebojni odnosi

Skozi dogajanje lahko hitro ugotovimo, da v romanu ne moremo zaslediti družine, znotraj katere obstaja povezanost med njenimi člani. Gre za družino, ki je predstavljena zgolj kot skupnost ljudi, ki živijo pod isto streho. Na splošno bi lahko dejali, da vsi člani "družine" živijo bolj ali manj zase; ko pa so skupaj, se pogosto prepirajo. Lahko bi dejali, da je v romanu predstavljena nekakšna zgodba o trpljenju. Morajo živeti drug z drugim, četudi jih to pelje v propad in norost – kasneje v romanu namreč izvemo, da je eden izmed literarnih junakov zaradi krivde, ki jo je nosil, zblaznel. Usoda družine se izriše že na začetku romana, predvsem na mestih, kjer je opisano razmerje med zakonskima partnerjema. Predstavljeno je kot polno sovraštva, varanja in odtujenosti,

vsaj kar zadeva ženino plat. Kasneje se začne kazati še odnos otrok do svojih staršev, pri čemer izstopa nespoštovanje in neupoštevanje, kar bomo analizirali kasneje.

Predvsem je na nekaterih mestih predstavljena negativna podoba Štefke kot žene. Že v prvem poglavju izvemo, da svojega moža, očeta Erne in Hede, ni ljubila. Zapisano je celo, da ga je sovražila, kar je razvidno iz naslednjega citata: »Kazalo je, da ga je žena prva leta ljubila; kako se je ljubezen sprevrgla v sovraštvo, tega ljudje niso vedeli, spregledati pa se ni dalo.« (Hieng 1993: 7).

Kadar v zakonu ni ljubezni oziroma le-ta preraste v sovraštvo, prešuštvo ni tuja stvar. Štefanija je s svojima hčerama pogosto hodila na izlete, oče je medtem ostajal doma in skrbel za njihovo blaginjo. Kaj vse se je dogajalo na potovanjih, izvemo skozi očitke Erne. Štefka je namreč pogosto varala svojega moža. Nekoč jo je pri tem zalotila Erna in ta podoba ji je ostala v spominu kot nekakšna grozeča prikazen, kot nekaj, kar je materi očitela še dolgo po očetovi smrti: »Potem so prišli po hodniku pritajeni dvojni koraki. Erna je skočila k vratom in jih za prst odprla. Videla je mamo, kako gre z Rusom proti njegovi sobi, z dolgimi prsti je dolgin segal v njen hrbtni izrez in ji gnetel zadnjico, ko je odpiral vrata, ni nič odjenjal, luči pa sploh nista prižgala.« (Hieng 1993: 8–9). Povsem logično je, da se takšne stvari otroku zasidrajo v spominu. Takšni in podobni dogodki pa so prinesli posebno, nenavadno razmerje med materjo in hčerko.

Kako nespoštljivo se je žena vedla do moža, dokazujejo tudi številne zabave, ki jih je z ljubimcem prirejala v domači hiši takrat, ko je bil Kalmus še živ. Celó v času njegove bolezni. V romanu je samo enkrat omenjeno, da je Štefanija svojega moža pogrešala. Vendar je bilo tudi to plod Hedinega razmišljanja in ne Štefanijinih besed oziroma njenih misli: »Še bolj se je čudila maminim vedno bolj čustvenim spominom na očeta; med njenimi opisi in meditacijami je bilo pogosto mogoče brati o tišini, o pokoju, o mirnih urah in dneh, zelo malo pa o gospodarstvu in še manj o gostih, ki so bili do nedavna glavna slast njenih popoldnevov.« (Hieng 1993: 21–22).

Na kratko lahko povzamemo, da žena moža ni spoštovala, njuno razmerje ni temeljilo na simbolni zavezi in pravilih igre. To pomeni, da ne moremo govoriti o ljubezni na ravni simbolnega. Odnos, ki ga imata v razmerju prva pomembna Druga, vsekakor vpliva na mesto, ki ga zasedata v otrokovem procesu vzgoje oziroma socializacije. O

tem, zakaj je bilo temu tako in kako je vplivalo na otroke, bomo pojasnili v nadaljevanju.

6.2.1 Lik matere

Štefanija je v romanu, kot smo že pokazali, predstavljena vse prej kakor pozitivno, vsaj kar zadeva njeno vlogo žene. Odnos, ki ga je imela do očeta, je posledično prinesel sovražna čustva ene izmed hčera, Erne. V romanu je namreč pogosto omenjeno, da je Erna svojo mater sovražila. Ta odnos se kaže predvsem na mestih, kjer pisatelj opisuje, kako se je Erna spominjala številnih potovanj, ko je oče ostajal doma, mama pa je bila medtem z drugimi moškimi, zaradi česar jo je zaničevala in čutila posebno bližino z očetom. Štefanijino ravnanje je Erno pripeljalo tako daleč, da je lastno mater očetu tudi izdala. Med preprirom namreč izvemo, da mu je Erna pisala anonimno pismo o tem, kako ga Štefanija vara. Nazadnje se je oče postavil na stran žene, čeprav je najverjetneje vedel za njene avanture.

Kljub vsemu je avtor prikazal določeno povezanost med Štefanijo in Erno. Predvsem je to opazno v situacijah, ki so za družino boleče, npr. ko so morali skrbeti za Leonida Jurjeviča, ki je bil živčno bolan. »Videl je bolnika, razumel je: in z aškenazijsko muzikantsko tenkočutnostjo je celo nenadoma spregledal položaj: kako se mati in hči smrtno sovražita, a kako sta obenem istih misli in enakih občutkov, ko gre za varovanje razvaline, ki je bila nekoč grad na pečini, gnezdo orlov in bliskov, bivališče njunih src.« (Hieng 1993: 403). Pri Hedi pa nikoli pravzaprav ni nobenega znaka, ki bi kazal, ali ima mamo rada ali pa jo zaničuje. Njuni prepiri so se vrteli le okoli šole in Hedine mladostniške trmoglavosti.

Kako je torej v romanu predstavljen lik matere? Kot je razvidno že iz peščice primerov, ki smo jih navedli, Štefanija svojima hčerama ni predstavljala nekoga, ki bi ga lahko spoštovali in se po njem zgledovali. Če povzamemo: varala je svojega moža, v času njegove bolezni je doma prirejala zabave, po njegovi smrti je vedno bolj zapravljala družinsko premoženje ... Ta njena dejanja se sicer navezujejo na to, kakšen odnos je imela do svojega moža, vendar je iz romana razvidno, da je bil to tudi vzrok, da je hčeri (vsaj Erna) nista spoštovali. Poleg tega z njima ni preživljala veliko časa, ko pa so bile

skupaj, je bilo med njimi čutiti nenehno napetost. Ob Štefaniji se je sicer odmaknila podoba pasivne matere, nežnega bitja, ki tiho prenaša žrtve in je kot taka nema mučenica trpljenja (ki jo zasledimo pri Cankarju). Hkrati lahko pri njej zasledimo tudi odsotnost vsega, kar otroci potrebujejo – ljubezen, občutek pripadnosti, spoštovanje ... Ocenjujemo, da Štefanija ni nastopila kot nositeljica Očetovskega ali materinskega Ideala-Jaza. Pri tem se zastavi vprašanje, ali je morda oče v odnosu do hčera nastopil kot nosilec materinskega Zakona. O tem bomo razpravljali v nadaljevanju, še prej pa se bomo ustavili pri drugi literarni osebi. To je mati Feliksa.

Feliks do svoje preminule matere goji otroško ljubezen in navezanost. Spomini nanjo so lepi, opisuje jo v svojih dnevnikih. Vendar vprašanje o tem, kakšna je dejansko bila Feliksova mati, zahteva tehtnejši razmislek. Ko pride do srečanja med Feliksom in njegovim očetom, izvemo, da je bila materina želja, da Hirsch ni imel stikov s svojim sinom. Ona je bila vzrok, da Feliks sedemnajst let ni videl svojega očeta. Vendar v romanu ne izvemo vzroka za takšno materino odločitev. Morda je res, da je hotela sina zavarovati, saj je slutila, kaj se bo zgodilo ljudem judovskega porekla, kot je to zatrjeval Hirsch. Morda pa je šlo zgolj za sebično odločitev matere, ki je Feliksa oropala očeta. Kot je v romanu predstavljeno, se je (kolikor lahko to razberemo iz Feliksovega dnevnika in njegovih spominov na mater) mati za Feliksa žrtvovala, trpela in ga s tem poskušala zavarovati pred negativnim zunanjim svetom, s čimer naj bi ga varovala pred očetom in njegovim judovskim poreklom. Po drugi strani pa se je trudila, da Feliks ni pozabil njenega jezika (živel sta v Zagrebu), zato ga je naučila molitvice v slovenskem jeziku. O Feliksovem očetu nikoli ni hotela govoriti, vsakič, ko jo je Feliks spraševal o njem, se je izmikala. Poleg navedenega jo je Feliks v sebi nosil v idealizirani podobi. Iz tega bi lahko sklepali, da je svojemu sinu še po smrti predstavljala simbol zaveze in bi tako potrdili prisotnost tradicionalno-korporativističnega vzgojno-socializacijskega modela – vsaj do prihoda očeta. V tem kontekstu nas bo seveda zanimalo, kakšen odnos je imel Feliks z očetom in kaj je pomenil njegov prihod. V nadaljevanju bomo torej govorili o vlogi očetov in njihovem vplivu na osebnostne strukture posameznih literarnih likov.

6.2.2 Lik očeta

V romanu bomo izpostavili predvsem dva moška – očeta, ki bi literarnim likom lahko nastopila kot nosilca očetovskega Zakona, vendar nista. Ali je kateri izmed njiju nosilec materinskega Zakona, bomo ugotavljali v nadaljevanju. Kot prvi moški stopi v ospredje oče Erne in Hede, ki zaradi bolezni umre. Vendar ne umre spomin nanj, predvsem ne pri Erni. Ostaja mu zvesta še dolgo po njegovi smrti, ko se zdi, da so vsi ostali (z izjemo Leopolda) že pozabili nanj: »Jaz sem zvest človek! Še enkrat povem! In papana sem ljubila! Trpela sem z njim. Še vedno ga imam neznansko rada, njegov obraz večno visi pred mano, ne bojim se velikih besed, vem, kaj veljajo, nihče mi ne bo pljuval na komemoracijo, ja, tudi na besedo komemoracija ne!« (Hieng 1993: 192).

Oče Erne in Hede je skozi celoten roman predstavljen kot oče, ki je bil veliko odsoten. Še za čas življenja je sicer stanoval skupaj s svojo družino, vendar je bil iz družinskega življenja odmaknjen. Po smrti se je uresničila njegova dejanska fizična odsotnost. Že njegova odsotnost pove, da svojima hčerama ni mogel predstavljati nosilca očetovskega Zakona. To potrjuje tudi Štefanijino ravnanje in neupoštevanje moža. Kalmus torej predstavlja nekoga, ki ga žena ne spoštuje in ga ob tem še ignorira, torej moškega, ki ne določa "pravil igre" v družini. Na podlagi besed Erne, ki torej pravi, kako je očeta ljubila, kako ga ima še vedno rada in kako njegov obraz večno visi pred njo, bi lahko dejali, da jo je oče zavezoval na ravni trpljenja in krivde. Trpela je, ko se je spominjala, kakšen odnos je imela do njega mati, obenem se je počutila krivo, da je bila udeležena na maminih zabavah ... Predvsem je to vidno iz odlomka, ko Erna opisuje, kako je oče nekega poletnega popoldneva ves zgaran prišel z dela, mati pa je imela doma zabavo: »Pod okni je lenarilo avgustovsko popoldne v gosti svetlobi, ki so jo precejale lipe, žuželke so brnele, iz salona je bilo slišati pomenek in preludiranje na klavirju, potem tudi glas slavne pevke. V nekem trenutku je Erna odložila knjigo in stopila k vratom; odškrtnila jih je samo za dva prsta, da bi ostala skrita. Prav takrat se je pri vhodnih vratih prikazal oče. Takoj je videla, kako je izčrpan in kako ga zdeluje vročina; [...] stopal je zmerom počasneje, pod stopnicami se je ustavil, sedel v naslanjač, ki je stal tam že zelo dolgo, ne da bi kdaj komu služil.

- Pojdi gor! Pojdi v spalnico! Je mrmrala Erna vase in besno. Ne počivaj tam! Saj nisi berač!

[...] Trepetala je od strahu, da bi kdo stopil iz salona in ga videl sedeti ob stopnicah, da bi ga spoznal v njegovi nebogljenosti, da bi ga videl stisnjenega od glasbe, ki slika dobrotno, hladno noč, imenovano smrt.« (Hieng 1993: 18).

Lik očeta je v tem odlomku predstavljen tudi kot lik, ki je vzpostavljajal pozicijo usmiljenja. To pa pomeni, da ga hčerki kot takega nista mogli spoštovati. Ob tem bi se bilo potrebno vprašati, ali gre morda za obrat na ravni nosilca vlog. Glede na to, da je bila v družini mati tista, ki je določala pravila, da ni bila podvržena očetovski Besedi, da je oče Erni še po smrti zavezoval ... bi lahko zaključili, da je on tisti, ki je nosilec materinskega Zakona. V romanu torej lahko zasledimo prisotnost tradicionalno-korporativističnega vzgojno-socializacijskega modela, le da je tisti, ki zavezuje na ravni materinskega Zakona, oče.

Drugi moški, ki v pripovedi izstopa, je Theodor Hirsch, Feliksov oče, ki je živel v Bukarešti, kjer je imel drugo družino. Njegova kariera je v romanu opisana kot nepregledno bogata bera uspehov. Kot nadarjen glasbenik si je s prenapenjanjem severnjaških in slovenskih glasbenih melodij pridobil priljubljenost v južnih predelih Evrope. Glasbo je poučeval tudi bogate in plemiške gospodične. Po vojni so se njegovi uspehi nadaljevali, predvsem z oscilacijami, igral je pred mnogimi slavnimi dirigenti. Predstavljen je torej kot moški, ki je v tujini uspel, hkrati pa tudi kot slabič, ki je svojo družino zapustil, domnevno zaradi nevarnosti, ki naj bi jo predstavljal njegov židovski priimek.

Po mnogih letih Feliksa iznenada pokliče, pove, da je njegov oče in da si želi srečanja z njim. Ko do srečanja končno pride (dvakrat ga je oče odpovedal zaradi domnevne nevarnosti), je bil Feliks sicer očeta vesel, vendar ni mogel prikriti žalosti in jeze, ker ga je zapustil. To je razvidno tudi iz naslednjega citata: »Razodel se mi je oče, ni pa se mi razodelo, kateri sem v vrsti; če sem Jud, moram biti natančen, da bom deležen blagoslova: očitno ima več otrok. Zakaj sploh ta telefonski klic iz daljne Bukarešte? Po tolikih gluhih in mrtvih letih! Kje je bil oče, ko sem sesal palec v zamreženi posteljici, kje tedaj, ko so mi skozi deške sanje letale netopirke s prelepimi belimi telesi, kje je bil Talmud, ko sem si izmišljal grehe v škripajoči spovednici na Frankopanski ulici.« (Hieng 1993: 133).

Očeta je Feliks po telefonu slišal prvič, tudi videl ga ni še nikoli. Iz njegovih dnevniških zapisov pa ne izvemo prav dosti o njegovi mladosti in o tem, kako je živel. Razvidno je zgolj to, da sta živela sama, pomagala jima je služkinja, občasno je k materi prišel na obisk kakšen prijatelj. Kakšen slabič je bil oče, je razvidno tudi tokrat. "Krivdo", zakaj se mu ni oglasil že prej, prenese na Feliksovo mater, ki tega ni dopustila, saj družbene razmere judom niso bile naklonjene, hkrati pa zatrjuje, kako je imela mati prav in kako daljnovidna je bila. Na koncu oče vendarle privoli in sina vzame s seboj na pot. Feliks se je, kljub temu, da bi mu očetov priimek pomenil grožnjo, odločil, da zapusti družino, ki ga je po materini smrti sprejela za svojega, in se odpravil z očetom. Glede na okoliščine se je v njem hitro rodil občutek pripadnosti.

Feliks torej zapusti varno ognjišče, ki mu ga nudijo njegovi sorodniki in se s pozno spoznanim očetom odpravi v svet, s čimer pretrga korenine z materjo, ki ga je želela pred očetom in njegovim poreklom zavarovati. Kot smo namreč ugotovili, se je mati za Feliksa žrtvovala, trpela in ga skušala zavarovati pred negativnim zunanjim svetom, predstavljala mu je simbol zaveze in dolga, Feliks jo je v sebi nosil v idealizirani podobi. Na drugi strani pa je s svojim načinom življenja oče Feliksa pokazal, da je tudi v tujini mogoče uspeti. Z materine perspektive oče kot tak predstavlja kruti in uživaški nadjaz, tuj svet, ki vabi v greh. Kar zadeva mater, jo Feliks ob očetovem prihodu omenja oziroma se je spominja le izjemoma. Ko pred potovanjem obiščeta še zapuščeno zagrebško stanovanje, Feliks začuti nemir in žalost. Vendar pa v romanu ni zaslediti nobenega podatka, ki bi potrjeval, da je Feliks čutil krivdo ob odhodu. Prej bi lahko dejali, da je ravno obratno. To ponazarja tudi sledeči citat: »Ko je Feliks pri Nabrežini ugledal Tržaški zaliv, velikansko zrcalo, se mu je godilo kakor nekoč nekemu severnemu pesniku, ki je menil, da je to, kar vidi pred seboj, prisposoda prostosti in sreče.« (Hieng 1993: 441). Slednje pa je tudi dokaz za to, da Felikov odhod ne pomeni kljubovanja materi, temveč da gre za pretrganje razmerja z materinskim Zakonom.

Pojasnili smo že, kakšna je v romanu vloga matere in očeta in kateri vzgojno-socializacijski model je/ni pri posameznih junakih prisoten. Glede na to, da se roman *Čudežni Feliks* dogaja v obdobju prve polovice 20. stoletja, je smiselno, da nekaj besed spregovorimo tudi o samem obdobju. Kot smo pojasnili v začetnih poglavjih, je imelo liberalno meščanstvo v času, ki ga je zaznamoval krekovski ideološki diskurz, odločilno vlogo pri oblikovanju evropskih narodov, ne pa tudi slovenskega, kjer so imele ključno

vlogo kmečke množice in cerkev. Glavno nevarnost za Slovence je predstavljal razkroj teh množic. V romanu *Čudežni Feliks* je zato nenavadno prav to, da je v ospredju bogata meščanska družina, ki ne zahaja v cerkev in živi izolirano od ostalih prebivalcev vasi. A. Hieng v romanu predstavlja intelektualce, ki ne poznajo pravih vrednot, medsebojnega spoštovanja, ljubezni in so dekadentni. V začetnih poglavjih smo pojasnili tudi, da v tem obdobju prevladuje tradicionalno-korporativistični vzgojno-socializacijski model, v katerem kot nosilka Zakona nastopa mati. Prisotnost omenjenega modela lahko potrdimo tudi v romanu *Čudežni Feliks*, kjer kot nosilka Zakona nastopi Feliksova mati. Poleg tega smo ugotovili, da je šlo za zavezo materinskega Zakona tudi pri Erninem in Hedinem očetu, pri katerem gre za obrat na ravni nosilca vlog.

6.3 Sklep

V okviru literarnega dela A. Hienga smo najprej predstavili samo zgodbo romana. Analizirali smo medsebojne odnose med literarnimi junaki, pri čemer nas je še posebej zanimala vloga matere in očeta ter odnos med starši in otroki. Prišli smo do zaključka, da v romanu lahko sledimo tradicionalno-korporativističnemu vzgojno-socializacijskemu modelu. Obenem smo ugotovili in pojasnili obrat na ravni nosilca vlog, saj je tisti, ki zavezuje na ravni materinskega Zakona, tudi oče Erne in Hede.

A. Hieng je skozi družbene razmere pokazal na problem medčloveških odnosov, pri čemer je izpostavil izrazit prehod od kolektivismu k individualizaciji posameznikov. V primerjavi z njegovimi novelami v romanu ni govora o podobi velikega, nasilnega očeta. Celo ravno nasprotno je. Oče Kalmus je predstavljen kot žrtev družbe. Na tej točki pa se Hiengov roman *Čudežni Feliks* bistveno razlikuje od pisateljevih predhodnih del. Poleg omenjenega je A. Hieng pokazal še na značilnosti, ki so posledica družbe, v kateri živimo. To je predvsem razpetost med najbolj protislovnimi notranjimi situacijami in občutki, lenobnostjo in životarjenjem brez smisla ter nevrotičnostjo ljudi. Roman je izraz slovenske predvojne dobe, ki kaže notranjo brezizhodnost osebnosti, predstavlja pa tudi intelektualno bolečo osamo sredi sveta.

7 Literarno ustvarjanje Lojzeta Kovačiča

L. Kovačič se je rodil 9. 11. 1928 v švicarskem Baslu, v izseljenski družini. Njegov oče je bil Slovenec, mati Nemka. Ko so švicarske oblasti leta 1938 izgnale vse izseljence, ki niso imeli švicarskega državljanstva, se je morala tudi družina Kovačič vrniti v Slovenijo. Prvo leto so živeli Na Dolenjskem, kasneje v Ljubljani, kjer je L. Kovačič po končani gimnaziji zaključil Pedagoško akademijo (slavistika, germanistika). Leta 1944 je izgubil očeta, kasneje pa je jugoslovanska oblast pregnala njegovo mamo, sestro in nečakinjo v begunsko taborišče DP v Avstriji. Po vrnitvi iz vojske je L. Kovačič delal kot novinarski dopisnik pri Mladini, potem je bil urednik podjetniškega časopisa, od leta 1963 pa je bil vse do upokojitve zaposlen kot umetnostni pedagog v Pionirskem domu v Ljubljani. Kmalu po vrnitvi družine v Slovenijo je začel objavljati svoje literarne in avtobiografske prispevke. Njegovo pripovedništvo je danes najpomembnejši zgled slovenske povojne literature. Svojo življenjsko pot je končal 1. maja 2004.¹³ Kovačič je avtor, ki je v literaturo vložil največji delež svoje najbolj intimne zasebnosti, pri tem pa je ostal najbolj nedotaknjen.

V nadaljevanju bomo najprej predstavili zgodbo romana *Otroške stvari* (2003). Nadaljevali bomo s predstavitvijo in analizo družinskih odnosov in vzgojnega modela v družini osrednjega junaka Bubija.

7.1 Kovačičeve *Otroške stvari*

»*Otroške stvari* so **Kovačičev** poslednji roman in hkrati motivno-slogovna sinteza vsega njegovega pripovednega ustvarjanja. V njem je pisatelj zajel in izpovedal globino svojega čutnega, miselnega in fantazijskega doživljanja in izjemnost izpovedne moči, ki sega od bivanjskih slutenj do razumskega prepoznavanja resničnosti.« (Glušič 2004: 11).

Roman *Otroške stvari* zajema čas od leta 1928 do 1939. Gre torej za obdobje prvih enajst let Kovačičevega življenja. Pripoved se začne z legendo, ki ji pripada vse, kar se

¹³ http://www.sanje.si/knj_avtorji.php?avtorId0140

je dogajalo pred rojstvom osrednjega junaka Bubija. V tem delu opisuje, kako sta se spoznala in poročila njegova starša in kako sta imela pred njim že dve hčerki. V naslednjih poglavjih niza številne dogodke, v katerih je pogosto bežal od doma, iz šole, celo iz bolnišnice. Nikjer ne najde miru in veliko časa preživi sam s sabo, saj povsod naleti na ovire, ki mu onemogočajo, da bi navezal stik s svojimi vrstniki. V šoli ga niso marali, ker je bil "počasen", v zdravilišču ne, ker je vsako noč onečedil posteljo, spet v drugem zdravilišču ne, ker je bruhal. Ko je prišel v očetovo domovino, so v njem videli tujca in kar je še huje – Nemca. Skozi roman avtor opisuje svoje stiske in stiske družine, saj so se morali venomer seliti, bežati pred rubežniki in iskati načine, kako bodo iz dneva v dan preživeli. Težave so se po vrnitvi družine v Slovenijo še stopnjevale, pokazala se je surova plat vaškega okolja in sorodnikov, ki jim tudi v najtežjih trenutkih niso pristopili na pomoč. Zato se je morala družina seliti še tretjič, tokrat iz podeželja v Ljubljano, kjer je delal oče in so odslej vsi skupaj živeli v zelo majhni sobici. Tam se je Bubi začel soočati s socialnimi, nacionalnimi in političnimi posebnostmi dežele. Poleg tega, da niso imeli denarja za hrano in osnovne potrebščine, so se namreč morali soočiti še z eno težavo – slovenski "domorodci" jih niso marali zaradi njihovega nemškega porekla. Vse to avtor (Bubi) spretno prepleta s svojim notranjim življenjem. Pripoved tako ves čas ostaja na realnih tleh konkretne, izkustvene stvarnosti, a sega tudi v višjo, in sicer v duhovno sfero, kolikor se pod tem pojmom razumeva različne manifestacije kulture, z izjemo religije, ki je L. Kovačič ne sprejema kot vidika človekove presežne dimenzije. To pa ne pomeni, da ne bi tematiziral njene vnanje oziroma družbene funkcije (Horvat 2003: 1177).

A. Bogataj (2004: 233) je zapisal, da je v ospredju romana pozicija izločenca, ki kaže, da je eno najbolj kakovostnih proznih del o povojni Sloveniji napisal prišlek v domovino in v tuj jezik. Za L. Kovačiča je zato značilno tujstvo, s katerim opazuje vse dogajanje, očetov propad in njegovo izločenost zaradi jugoslovanskega državljanstva, hkrati pa tudi simpatiziranje z antisemitizmom, morda celo z nacizmom.

Avtor sam delo žanrsko postavlja med zbirko kratkih zgodb in roman, vendar se bolj nagiba k romanu. Kratko in jedrnato je roman označil P. Kolšek (2004: 9), ki pravi: «Otroške stvari so roman o otroštvu. Z njim se je vrnil k svojemu rojstvu in umrl.»

7.2 Usoda družine

Bubijev oče, Alois, je kot mladenič prišel delat k družini Jakoba Faissta, ki je imel na glavnem trgu družinsko hišo ter firmo krznarstva in krojaštva. Tam se je zaljubil v mojstrovo najstarejšo hči Lisbeth (Bubijevo mater), vendar ga le-ta ni marala, kajti bila je zaljubljena v drugega moškega, podčastnika Roberta, s katerim se je vsak teden srečevala. Alois je pri dvorjenju vztrajal, Lisbeth in njeni bratje pa so se mu posmehovali. Na koncu se je z njim vendarle poročila, saj je pri tem vztrajal njen oče. Ker ni šlo za poroko iz ljubezni, so bili odnosi med njima odtujeni, kasneje izvemo, da tudi polni sovraštva (predvsem z mamine strani). Povrhu vsega oče ni hotel sprejeti švicarskega državljanstva, kar je postalo večni spor med staršema. Pisatelj na več mestih pripoveduje, kako se starša nista marala oziroma sta se sovražila: »Mama in oče sta si stala nasproti in vpila drug na drugega. Enkrat sta padla po tleh, držeč se za roko in spet vstala. Mislil sem, da se igrata in zabavata. Oče je grabil mamo in mama njega, a ker so bile roke prekratke, so zraven prišle še noge. Nato sta se znašli vmes še Klara in Margrit in kričali obupano in svareče.« (Kovačič 2003:16).¹⁴

Bubijeva starša sta se ukvarjala s šivanjem krzna. Na začetku je imela družina precej strank in s tem tudi denarja. Ko je bil Bubi majhen, jim je posel začel pešati, zato so se morali venomer seliti in bežati pred rubežniki. Ko jim je šlo res slabo, so skrivaj spali v očetovi delavnici (kar je bilo prepovedano, ker so bili prostori poslovni), saj so imeli v hiši, kjer so sicer bivali, podgane, zaradi katerih je bilo bivanje (spanje) nemogoče. Čez čas so bili izgnani v Slovenijo, saj niso imeli švicarskega državljanstva. V Švici je ostala le sestra Margrit, ki se je tam poročila. Čeprav so bili sprva v Sloveniji nekaj časa narazen, so se ob preselitvi k očetu v Ljubljano prepiri zopet začeli. Bubi tako ugotavlja, da oče in mati ne moreta živeti skupaj. Nenehno sta se prepirala in drug drugega obtoževala za njihovo grenko usodo: »Večna tema: zakaj ni sprejel švicarskega državljanstva, ko je bil čas za to, zakaj se ni včlanil v obrtno zbornico [...] "Jaz sem in ostanem Slovenec!" ga je spomnila, kar je venomer trmasto navajal, in kaj ima zdaj družina od tega, pa on? [...] Oče je planil s stola in vzbesnel, ji očital slabo vzgojo moje

¹⁴ »Oče in mama sta se prepirala, sedel sem ob Gizelinem vozičku, ga zibal in tresel z ropotuljo, ker se je mala drla od strahu, ko je oče sovražno zarohnel nanjo, češ da se njen jok sliši po soseski in k nam lahko pridrvijo po stopnicah tudi pravi policaji s pendreki in pištolami.« (Kovačič 2003: 164).

sestre Klare, ki je prinesla v hišo nezakonskega otroka. Klara in jaz sva od zadaj držala vsak po enega. Klara mamó, jaz očeta, da se ne bi približala drug drugemu in se udarila« (Kovačič 2003: 280). Njuna dejanja so včasih pripeljala tako daleč, da so si otroci želeli, da se nikoli ne bi spoznala. To pa je vplivalo tudi na vzdušje v družini – bilo je polno očitkov, prikrivanja (mati je očetu prekrivala, da je šel Bubi h krstu, da je spal pri židovski družini, oče je prekrival svoje domnevno razmerje z drugo žensko, zaradi česar so se doma vsi prepirali, ko so izvedeli, da je bil pri njej ...). Kako se je njun odnos odražal v vzgoji otrok, bomo ugotavljali v nadaljevanju, ko bomo govorili o vlogi matere in očeta v Bubijevi interiorizaciji sveta. Pri tem bomo analizirali tudi Bubija, osrednjega junaka zgodbe.

Bubi je opisan kot otrok z izredno veliko domišljije. Določene stvari si je zamišljal, da se je z njimi kratkočasil. S pomočjo domišljije pa se je obenem oddaljeval od realnosti, ki ga je čakala za domačimi vrati: »Sproti sem si izmišljal nove stvari, jim kaj dodajal, največkrat pa izpuščal. Postalo je nekaj čisto drugega, kar se je dogajalo v resnici [...] Čim dlje sem govoril, tem bolj je moje pripovedovanje postajalo nasprotje grdoti teh majhnih sob doma, lisastih sten, razpokane postelje, nenehnega sovraštva med očetom in mamó« (Kovačič 2003: 112).

Do drugih ljudi je bil vedno zelo pozoren – vedno je z veseljem pazil Gizelo, otrokom v parku je pomagal čistiti igrače, ko sta mati in sestra zboleli, je za gospodinjstvo skrbel on ... Vendar pa je tudi sam hrepenel po pozornosti drugih. Ker so bili njegovi domači ves čas zaposleni s šivanjem, zanj nikoli niso imeli časa. Zato je cenil redke trenutke, ki jih je preživel s katerim izmed njih. Vendar je bil včasih nad svojimi tudi razočaran. Ko je npr. več tednov doma prosil za denar, da bi se lahko udeležil procesije, v kateri so bili vsi otroci našemljeni, in je ta denar končno dobil, je sledilo razočaranje. Nihče od domačih ga ni prišel gledat, on pa je lahko samo opazoval srečo na obrazih drugih otrok: »Klara je obljubila, da me bo z Gizelo pričakala pri izhodu, ko bo krenil sprevod z dvorišča na ulico. Ni ju bilo [...] Tudi na pločniku, kjer se je trlo ljudi, ni bilo ne mame, Gizele, ne Klare, da bi me videli, kar me je ujezilo in razdražilo, kajti vsi starši, ki so stali v špalirju, ko smo šli dol v mesto, so klicali svoje otroke po imenih [...] samo nobeden ni zavpil, glej našega Bubija.« (Kovačič 2003: 190).

Od svojih najbližjih si ni želel ničesar drugega kakor pozornosti in topline. Vendar še najmanjše pozornosti, ki si jo je tako močno želel, ni bil deležen: »Ampak oni so se tako malokrat zmenili zame, tako redkokdaj so me presenetili z nenavadnimi novicami, tako malokrat so prišli v bolnišnico, pa niti enkrat v zdravilišče v Urachu. Razen očeta. A ta me je samo pripeljal tja in me po letu dni spet odpeljal domov.« (Kovačič 2003: 195). Ker pozornosti skoraj nikoli ni dobil, jo je začel iskati pri drugih ljudeh, npr. pri ženski, ki je imela trafiko in je moral enkrat zaradi odsotnosti staršev pri njej prespati.¹⁵

Od svoje družine Bubi torej ni dobil tistega, kar si je najbolj želel. Obenem pa je tudi zunaj družinske skupnosti pogosto naletel na ljudi, ki so bili na različne načine do njega hladni in nesramni. Eden izmed njih je bil učitelj, ki ga je poučeval v prvem razredu, ki ga je Bubi obiskoval v Baslu. Ker je bil pri pouku zamišljen in skoraj nikoli ni poslušal razlage, je sledilo neznanje, za katerega je bil vedno znova kaznovan: »Sklonil se je, me potisnil za vrat dol in z drugo roko odrinil moj kupček krogel od okvira in spet začel šteti – porival je kroglo za kroglo po debeli žici – čutil sem njegovo roko v laseh, misleč, da imam umazane, in škilil v njegov naprsni žep s svinčniki, ki so me pritiskali v ramo. Ko je rekel, naj ponovim, sem ponovil, dotikajoč se s kazalcem svetlih krogel in porivajoč jih k črnim, ko je zavriskal kakor Indijanec, me zasukal k sebi in me počil po licu.« (Kovačič 2003: 128).

Njegovo neznanje je povzročilo, da ga učitelj in sošolci niso marali. Ker se je neznanje iz dneva v dan povečevalo, so ga premestili v pomožno šolo: »Potem se je na lepem zgodilo, da je nekega dne učitelj odprl nepooblana vrata in sem se znašel v drugem razredu – v učilnici pomožne šole. Ta soba je bila grša od mojega razreda, klopi so bile temne in smrdljive in različne velikosti, otroci so bili čudni – eni so imeli proteze na nogah, drugi na rokah, ki so škripale med hojo in pisanjem, eni učenci so bili premajhni, drugi preveliki, večji od učitelja, največji fant z dlakami pod nosom je bil glavni, njega so morali poslušati vsi« (Kovačič 2003: 149). Pomožna šola je bila tik zraven prejšnje, lahko si prehajal iz ene v drugo, vendar so le tisti iz pomožne šole uporabljali stranski

¹⁵ »Ko sem si odpočil in se ohladil v senci, ki sploh ni bila prava senca kot zunaj v parku, sem si znova zaželel, da bi me vzela v naročje in sem hodil vztrajno stat v bližino naslonke njenega ležalnika, k njeni široki rožnati obleki z velikimi boki in prsmi, dokler mi ni položila roke okrog hrbta ali kaj, in sem začutil vsaj nekaj užitka, nekakšen čisti bes nečistosti.« (Kovačič 2003: 205).

vhod, učenci iz Bubijeve stare šole pa so se jih bali. Tako je moral tudi Bubi, ko je zjutraj prišel v šolo, skozi stransko ulico k lesenim stopnicam, po katerih so šli sami pomožniki. Otroke iz te šole opisuje kot zelo revne in umazane. Vendar pa si je v razredu našel prijatelja, s katerim sta med odmori preganjala druge. Ko je nekega dne šel v šolo skozi glavni vhod in mimo svojega razreda, je vstopil ter se skril v zadnjo klop. Učenci ga niso opazili, dokler ni prišel učitelj in ga odpeljal nazaj v pomožno šolo, kjer so se mu smejali, ko so izvedeli, kaj je naredil. Mama mu je kasneje dejala, da je na preizkušnji, da se bo lahko vrnil v svoj stari razred, če bo pokazal znanje. V pomožni šoli so vsi neupravičeno izostajali od pouka, Bubi pa se je preveč bal, da bi zopet izgubil svojo torbo, kot jo je takrat, ko je "šprical", zato je pridno hodil v šolo.¹⁶

Ugotovili smo torej, da je imel Bubi s šolo slabe izkušnje. Le-te pa so se nadaljevale tudi v zdravilišču, kjer so v času njegovega enoletnega zdravljenja zanj skrbele nune. Ker je vsako noč onečedel posteljo, so ga žalile in teple, tako da zjutraj pogosto sploh ni upal iz postelje: »Z zamahi in ukazi me je spravila pokonci. Umil sem se v pločevinasti kadi, ki so jo ženske prinesle k postelji, in potem, ko sem bil čist, me je sestra posadila čez kolena.« (Kovačič 2003: 84–85). V tem smislu lahko razumemo, da so nune, ki so v zdravilišču skrbele za Bubija, vzgajale z ustrahovanjem. Represija se tu kaže kot nasprotje simbolnega Zakona, kot nadjazovski pritisk, ukaz – njihove zahteve nastopajo kot nekaj tujega, travmatičnega in grozljivega, torej kot nekaj, česar ni mogoče simbolizirati in ponotranjiti. Posledica teh ravnanj je Bubijevo vsakodnevno onečedanje postelje, ki je pripeljalo do tega, da celo leto, ki ga je preživel v zdravilišču, ni imel nikogar, s katerim bi lahko preživel svoj čas. Poleg tega ga njegovi domači nikoli niso obiskali. Da mu je čas tekel hitreje, se je zamotil s stvarmi, ki so bile plod njegove domišljije – npr. vsak dan je opazoval sliko, na kateri je moški lovil dve ženski, saj je imel občutek, da jima je z vsakim novim dnem bližje. Ko so mu nune predstavile posteljo, da s svojim vonjem ne bi toliko motil ostalih otrok, ni imel toliko možnosti za druženje kot ostali, zato se je pogovarjal sam s sabo: »Zato sem se naredil tako, da sem v temi govoril svojim ustnicam in z različnimi gibi rok nad obrazom [...] Najprej sem govoril sam sebi, kot da sem nekdo tretji, zelo nejasno in brezvezno, potem nekemu, ki je bil v moji rami, v eni od nog, kar je bilo že boljše, ali celo duhu, ki me je prinesel iz

¹⁶ »V pomožnem razredu jih je veliko manjkalo, kdaj skoraj vsi. Tako bi lahko spet začel špricati šolo, ko le ne bi bil v skrbeh za svojo torbo.« (Kovačič 2003: 150).

nebes [...] moledoval sem ga, naj ne dovoli, da bi se to noč spet podelal, naj me ob pravem času opozori« (Kovačič 2003: 82). Iz zadnjega citata je razvidno, kako bal se je kazni in sramote, ki bi sledila naslednje jutro, če bi se spet podelal. Pot iz neprijetne vsakdanjosti je torej Bubi iskal v svoji domišljiji.

Tudi ko je prišel iz zdravilišča, se neprijetni dogodki niso končali. Predvsem je bilo Bubiju in njegovi družini hudo ob prihodu v Slovenijo. Iz Švice so jih izgnali, ker niso imeli švicarskega državljanstva, v očetovi domovini pa jih niso sprejeli, ker so v njih videli tujce: »Ljudje, ki so naju srečevali na klancu pred trgov, so imeli žgoče oči, ker sva veljala za Nemca, da včasih nisem vedel, kako prekriti najino navzočnost na cesti. Kdaj se je našel kdo, ko je šel mimo in mamí zamomljaj v uho nekaj kot dobronamerno svarilo, naj se pazi [...] ali je prišel drugi in potího zapretí nekaj kot "Scvrli te bomo, nemška prasica"« (Kovačič 2003: 266). Ko so bili izgnani iz Švice, so se zatekli k stricu, očetovemu bratu, ki je živel na podeželju pri Novem mestu. Sprva je bil navdušen nad naravo in življenjem, ki se je bistveno razlikovalo od prejšnjega. Vendar je hitro okusil grenkobo vsakdanjega življenja. Kaj bodo iz dneva v dan jedli, je bilo odvisno od očetovega dela, ki ga je opravljal v Ljubljani. Sorodniki jim v njihovi stiski niso pristopili na pomoč. Tudi mati bi lahko kaj zaslužila s šivanjem, a ji stric ni dovolil, da bi delala v njegovi hiši: »Mama je skušala sešiti obleko za sestrično po modnih žurnalih, ki jih je prinesla iz Basla, pomerjala kroje na njih. Stric je prepovedal, da bi imel "salon" v svoji hiši. Mama je šla z revijami naokrog po hišah, k inženirjevi, poštarjevi, logarjevi itn., se ponujala za šiviljo. Dobila je le malo naročil.« (Kovačič 2003: 265).

Ker pogosto niso imeli niti za hrano, je včasih Bubi stricu izmaknil kakšno jajce, meso ali hlebec črnega kruha iz skrinje, ki jo je stric nato hitro zaklenil. Stric Karel jih čez čas ni pustil več niti k vodnjaku z deževnico, tako da so morali po vodo k studentu pri jezu. Ko enkrat stricu ni hotel pomagati in je stekel proti njihovi sobi, je občutil njegovo pravo jezo: »[Z]avihtel je verigo, da se me je ovila in sem padel na kamnito krilce. Zbudil sem se šele v sobi, obvezan, ravnokar je odšel zdravnik. Tudi oče je bil na lepem tu ali pa je bil zgolj moj privid. Veriga mi je pustila krvave brazde po prsih, vratu, hrbtu.« (Kovačič 2003: 270). Od takrat stric z njimi ni želel imeti več opravka, zanj so bili le mestna svojat, ki se je zaredila v njegovo hišo. Kako so ob tem reagirali starši, Bubi ne opisuje. Poleg tega ne moremo ugotoviti, ali je bil oče res pri Bubiju, ko se je

zbudil, in ali je sploh vedel, kaj se z njegovo družino dogaja, saj je bil večino časa v Ljubljani, kjer je delal. Nikjer ne zasledimo niti podatka, da je Bubi pričakoval, da se bo oče potegnil zanj, vendar to v tem primeru ne pomeni, da ga ni doživljal kot avtoriteto. Oče je zaradi dela le redko prihajal na obisk, tako da je težko vedel, kaj se je med njegovo družino in sorodniki, pri katerih so živeli, dejansko dogajalo. Ko pa je oče izvedel, kaj se je zgodilo zadnji večer (o tem bomo spregovorili v nadaljevanju), je nemudoma posredoval in družino odpeljal v Ljubljano, čeprav je to pomenilo, da se bodo morali vsi stiskati na eni postelji, oče sam pa bo moral spati na mizi.

In kaj je povzročilo, da so se preselili k očetu v Ljubljano? Zadnji večer v Cegelnici so sorodniki pred vrati njihove sobe ličkali koruzo in pridružili so se jim tudi ljudje iz vasi. Le-ti so jih zmerjali, vpili, naj se vrnejo nazaj v Švico in vanje metali koruzo. Ko so v sobo vrgli vrabca z iztaknjenim očesom, je bilo Bubiju dovolj – vrgel se je na kup koruze in začel mlatiti s pestmi okoli sebe, pri tem pa je zadel ravno svojo sestrično. Naslednji dan so morali zapustiti stričevo hišo in odšli so k očetu v Ljubljano. Tam se je težko življenje nadaljevalo. Pogosto so bili brez hrane, zato sta morala predvsem Bubi in njegov oče velikokrat najti način, kako bodo prišli do obroka. Vendar pa so bili Bubiju učitelji v šoli bolj naklonjeni kot tisti v Švici. Poleg tega si je našel kar nekaj prijateljev, s katerimi je preživel proste dneve.

Zaključimo lahko, da je imel Bubi težko in neprijetno otroštvo: selitve, sovraštvo staršev, zasmehovanja v šoli in v bolnišnicah, nesprejemanje sorodnikov ...

7.3 Lik matere

Kot smo že zapisali, je bila Bubijeva mati hči krojača in krznarja Jakoba Faissta, ki je živel v obmejnem mestu med Francijo in Nemčijo. Bubijevega očeta ni imela rada, z njim se je poročila le zaradi zahteve njenega očeta. Pisatelj jo označuje kot najbolj vedro izmed vseh družinskih članov: »Mama je bila od vseh najbolj sveža in vedra, rekel bi od zmeraj. Poganjala je šivalni stroj s štirioglato glavo [...] Ni bilo mogoče, da bi se zrinil v njeno naročje, ker je bila od pasu do tal pokrita z velikim krznom, in če sem izgubil ravnotežje, me je ujela, ne da bi se ozrla, in me držala za pas in delala naprej« (Kovačič 2003: 15). Kadar je Bubi nagajal ali naredil kakšno neumnost, je

zmeraj posredovala ona. Pri tem pisatelj opisuje, da ga je bolj kot fizična kazen bolelo ignoriranje: »Lahko je bila tudi sovražna do mene, lahko me je udarila, nisem ji zameril, čeprav me je bolelo. Hudo je bilo, ko me ni pogledala in se je delala, da me ne pozna in je samo kakšna stvar [...] Bila je popolni gospodar, ne samo nad mano, marveč nad vsemi.« (Kovačič 2003: 11). Pisatelj je torej v tem citatu zapisal, da je bila mati gospodar družine. Temu bi delno lahko potrdili, saj je v večini primerov, kadar je šlo kaj narobe, posredovala ona. Ne moremo pa trditi, da je bila pri tem dosledna. Včasih se je posluževala fizične kazni, naslednjič je Bubija samo ignorirala, kar ga je, kot je zapisano, bolj prizadelo kakor udarci, ki jih je bil vajen. S tem mu je namreč vzbujala slabo vest in občutek krivde. Poleg tega ga je včasih kaznovala, čeprav to ni bilo potrebno. Na primer takrat, ko je šel v vodnjak pit vodo, pri tem padel ter se umazal in poškodoval ali ko ga je za trenutek izgubila izpred oči in ga našla umazanega: »Včasih je na ulici na lepem nisem več čutil zraven sebe in že mi je pripeljala zaušnico ... stal sem v luži, v pasjem kakcu, v kremasti brozgi iz očiščenih tramvajskih šin, vpila je: "Ti nesreča ti."« (Kovačič 2003: 47).

Mati je bila pri vzgoji kapriciozna, pogosto ni imela pravega razloga, da bi Bubija kaznovala, vendar ga je vseeno. Zato se je Bubi vedno bal, da se bo umazal. Ko je šel pit vodo, se je tako bal, da bo padel, da se je to res zgodilo ... Pisatelj torej dogodkov, ko ga je na sprehode vodila mati, ne opisuje z navdušenjem. Nikoli, kadar je bila z njim mati, se ni smel igrati v peskovniku, češ da je tam umazano, nikoli mu ni kupila kakšne igračke, ki si jo je zaželel, ves čas ga je držala za roko, tako da ni mogel iti tja, kamor si je želel. Ko so ugotovili, da je tri tedne manjkal v šoli, je občutil njeno pravo jezo, pri čemer mu je očitala, da jim nakopava sramoto in nesrečo: »Začutil sem olajšanje, kot da naposled le letim v zrak ali globino, in že je mama, hvala bogu, planila name, vzdignili so me, čeprav sem se bolj prepušchal kot otepal, in se znašel z obrazom v očetovem naročju, ki je sedel in me prijel pod rame, da bi me začel tepsti z bambusovko, a udaril je nalahno, samo enkrat, dvakrat, potem mu je mama, ki me je držala za noge, iztrgala trsiko in začela udrihati po meni« (Kovačič 2003: 141).

Bubi se je po nekaj dneh izostajanja želel vrniti v šolo, vendar se ni, ker ni našel svoje torbe. Imel je slabo vest, ker toliko izostaja.¹⁷ Ko je prišlo do tega, da so tudi starši izvedeli za njegovo pohajanje, si je oddahnil. Pekla ga je torej vest, vendar si kljub temu doma ni upal povedati, kaj je storil. Zavedal pa se je, da je bilo njegovo dejanje nepravilno, kar lahko potrdimo na podlagi njegovega razmišljanja: »Ko sem tako ždel, sem se za vse spremenil v otipljiv kos krivde in nesreče, ne samo zase in domače, ampak tudi za vse, ki sem jih slišal v kuhinjo, tudi za tramvaje, kamione [...] ko so slišali to zgodbo o meni, ker niso hoteli niti za hipec več strpeti v moji bližini. (Kovačič 2003: 142). Ob tem bi bilo potrebno opozoriti še, kako je reagirala mati in kako oče – oče mu je s šibo zgolj nakazal, da se ne strinja z njegovim dejanjem, medtem ko ga je mati tepla močnejše in dlje, v kuhinji pa ga je privezala za mizo, da ne bi ušel h Gizeli v sobo.

Bubijeva mati je torej predstavljena kot stroga ženska, ki ni dopuščala neprimerne vedenja. Hkrati jo pisatelj opisuje kot hladno žensko, ki ni znala odkrito izkazovati svoje ljubezni, medtem ko je sovraštvo do očeta zmeraj pokazala. Na podlagi analize Bubijeve matere lahko zapišemo, da svojim otrokom ni nastopila kot nositeljica Zakona. Čeprav je Bubi vedel, kakšna so pravila, ki jih postavlja mati in kako mora ravnati, jih je vedno znova kršil. Seveda nas bo v tem kontekstu zanimalo, kakšno vlogo je pri tem zasedal oče.

7.4 Lik očeta

Tudi Bubijev oče je vsak dan garal od jutra do večera. Bubi se spominja, da je bilo pri njem vedno najbolj zanimivo: »Pri očetu za mizo ob oknu je bilo zmeraj najbolj resno in zanimivo. Malo sem se ga bal, ker se me ni nikoli dotaknil ali ker so se mu košati lasje tresli na glavi ali očala na kosmatem obrazu zakrivala oči, malo pa sem ga imel rad, ker ni bil nikoli hud name [...] Včasih, ko me je zagledal, je naredil prostor med kanticami, me posadil na mizo in me privezal s pasom od halje, da bi obvisel, če bi padel [...] Ko sem začel kašljati od dlak [...] me je odvezal in spet postavil nazaj k štokerlu.« (Kovačič 2003: 15). Njegov oče je bil zmeraj resen in je kot tak deloval strogo. Nikjer

¹⁷ » [M]e je začela peči vest, vsi nekaj delajo, tile mornarji in otroci v šoli, samo jaz se potikam naokrog in nič ni zame opravljeno ne hitro ne prepočasi.« (Kovačič 2003: 139–140).

ni posebej izpostavljeno, da bi se oče nanj jezil, ga zmerjal ali tepel, a kljub temu se ga je Bubi bal. Kar pomeni, da mu je oče vendarle predstavljal avtoriteto. Ko ga je oče vozil na sprehod, se od njega nikoli ni upal oddaljiti, tako kot se je od matere: »Po ulici je hodil postrani, tik ob hišah ali ob zunanjem robniku, jaz sem ga, ne on mene, izgubljal v gneči, da sem ga moral iskati« (Kovačič 2003: 52).

Ko pisatelj opisuje prva leta Bubijevega življenja, dobimo občutek, da je bil oče na simbolni ravni bolj odmaknjen od Bubija kakor kasneje, ko so se preselili v Ljubljano, kjer sta skupaj po hišah prodajala krzno, ko je bil oče v bolnišnici, ga je Bubi pogosto obiskoval, imela sta svoje skrivne dogovore (Bubi mu je v bolnišnico nosil ostanke cigaret, ki jih je našel, oče mu je v zameno prihranil kruh) ... Ko so bili še v Švici, pa ga je oče le občasno peljal na sprehod, v živalski vrt ali v park, kjer se je Bubi igral. Vendar ob njunih zgodnjih sprehodih Bubi opisuje, da ga je oče velikokrat ignoriral in je bil popolnoma v svojem svetu, zato je Bubi zganjal norčije, da bi ga vendarle opazil: »Včasih sva šla v živalski vrt. Ko sem skakal v reklamni papirnati kapi, ki so mi jo dali pri vhodu, in s palico v roki, me je gledal, kot da me ne vidi.« (Kovačič 2003: 52). Iz tega citata lahko razberemo predvsem to, kako si je Bubi želel očetove pozornosti, ki pa je ni bil deležen. To nam veliko pove tudi o njunem odnosu. Pokazali smo že, da je Bubi očeta doživljal kot avtoriteto (ko Bubi opisuje, da se ga je bal, čeprav ga nikoli ni tepel), da pa ga je imel tudi rad. Nenehno se je trudil za njegovo pozornost (doma, v živalskem vrtu ...), ki pa je je bil deležen le redko. Prav tako smo razložili, da je bila Bubijeva mati pogosto kapriciozna, k čemu lahko dodamo, da pri njenih dejanjih (kaznovanjih) oče nikoli ni posredoval – ni zaščitil Bubija pred njeno kapricioznostjo in nedoslednostjo (ko ga je ignorirala, pretepala, zapirala v sobo, privezovala k mizi ...). Pri tem pa je potrebno opozoriti, da je bil tudi sam nedosleden – do Bubija je imel namreč drugačen odnos kot do svojih hčera, predvsem do Klare. Nanjo se je pogosto jezil, predvsem pa se je v zvezi z njo jezil na mater, ki ji je očital, da hčerke ni vzgojila dobro. To pa pomeni, da v družini oče ni vzpostavil določenih pravil igre. Na tem mestu bi bilo potrebno opozoriti na dejstvo, da je skrb za vzgojo Klare očitno prenašal zgolj na mater. Prav tako pa otrokom ni pokazal, da so vredni njegove ljubezni, kar smo lahko opazili tudi pri Bubiju, ki se je očitno zelo trudil, da bi ga doma vendarle opazili (bežal

je od doma, iz šole, poleg tega pa je tudi doma na različne načine poskušal pritegniti njihovo pozornost).¹⁸

Res je torej, da je bil oče od družine veliko odsoten, da sta se z mamo nenehno prepirala, da je bilo družini zaradi njegovega ponosa, ko ni hotel sprejeti švicarskega državljanstva, povzročenega nemalo gorja. Vendar pa moramo dodati, da v romanu ne zasledimo, da bi ga Bubi za to obtoževal. Pravzaprav se sploh ne ukvarja z vprašanji, kaj je oče naredil prav in kaj ne, temveč samo opisuje, kako so na njegova dejanja reagirali drugi, predvsem mati. Kakor koli že, oče, kot smo ga predstavili, svojim otrokom ni mogel predstavljati ponotranjenih zahtev in pravil igre.

¹⁸ »Včasih sem se kje za mizami od dolgočasje zadril ali padel med stvari, kamor ne bi smel, pritekli so od vseh strani, mi dali blazino, da sem legel, mi dali vnovič gumbe in lopatice, rekli "Igraj se," in stekli proč.« (Kovačič 2003: 15).

8 Brina Svit – *Smrt slovenske primadone*

Pisateljica B. Švigelj Mérat se je rodila 31. 5. 1954 v Ljubljani, kjer je diplomirala iz primerjalne književnosti in francoščine. Leta 1980 se je preselila v Pariz, kjer se poleg pisateljstva ukvarja tudi s pisanjem scenarijev (posnela je tri kratke filme), kot dopisnica dela pa poroča o kulturnih in literarnih zadevah (Menart 2004: 3).

Smrt slovenske primadone je roman, ki ga je B. Švigelj Mérat (pod psevdonimom Brina Svit) objavila leta 2000. Roman govori o Lei Kralj, operni pevki, ki si je ta poklic izbrala kljub nasprotovanju matere. Opisuje njeno odrsko in zakulisno življenje, polno naključnih moških, ki vstopajo v njeno intimno življenje. Lik glavne junakinje je strnjeno, a zadostno, opisala J. Vombek, ki pravi, da »[L]ein osebni razvoj ne le ne sledi njenemu realizirajočemu se močnemu pevskega potencialu, ampak se tudi sicer ne zmore iztrgati iz "varnega" naročja sila posesivne matere v samostojno, odgovorno in zrelo osebo.« (Vombek 2000: 91).

Smrt slovenske primadone je roman, v katerem je motiv odnosa med materjo in hčerjo osrednja tema, izpeljana z najbolj radikalnimi posledicami. V središču dogajanja je neizpolnjena želja po materini ljubezni (Pezdirč Bartol 2002: 139). Zato bo osrednji predmet naše analize odnos med Leo in njeno materjo.

Zgodbo pripoveduje novinar, prvoosebni pripovedovalec, ki se s sopranistko (Leo Kralj) odloči narediti intervju za revijo *Petronius arbiter*, ki izmed petih kandidatk izbira Slovenko leta. Z novinarjem, ki primadono spremlja od Madrida, prek Pariza, Milana, Sežane do Ljubljane, imata poseben, globok odnos, ki ju na nepojasnljiv način povezuje in druži. Leo torej spremlja od njenih uspešnih nastopov v tujini do vse hitrejšega propadanja v Sloveniji. »Tako se Slovenija, "deželica z vablјivim telesom in komplicirano dušo", odstira (slovenskemu) bralcu skozi oči ambivalentno-jodoživljajočega Evropejca, ki na podoben način doživlja tudi odnos do Lee – pa ne le zaradi svoje sicer homeoerotične usmerjenosti, pač pa predvsem zavoljo nepredvidljivosti, zmuzljivosti, zakritosti, nežne pikrosti, prepredene s komaj vidno tančico žalobnosti ter (ne)razumljive "vdanosti v usodo".« (Vombek 2000: 91).

Leo je novinar opisal kot izredno nadarjeno žensko – za glasbo, jezike ... in izjemno sposobnostjo umiranja na odru. Zapisano je tudi tudi, da ni bila skromna, kajti želela si je vse, bolj kot vse pa ljubezen svoje matere, gospe Ingrid. S tem nam že nakaže, kakšen odnos sta imeli. Največ o njeni osebnosti pove v delu, kjer jo primerja s hišo: »Njena hiša je bila velika in komplicirana. Bila je vesela, celo šaljiva, osupljiva, širokosrčna, tu in tam nonšalantna in nenadoma, brez pravega razloga in povezave, nerazumljiva, žalostna, samomorilska.« (Svit 2000: 99). Prav tako nam o njenem počutju veliko pove tudi slovenska pesem, ki si jo je Lea pogosto prepevala in jo novinar v romanu omenja večkrat: *Kaj jo je prignalo, od kod je le prišla čisto noter vate jokat lastovka ... Predvsem pa na več mestih opisuje njene oči, ki so žalostne, sive, kot da se pripravljajo na solze. Njeno razpoloženje se spremeni v žalost zmeraj, ko govori po telefonu z materjo (v tujini), ko pa se vrne domov, iz nje izgine vsa šaljivost in veselje. Novinar, ki piše zgodbo o slovenski primadoni, jo že na začetku romana opiše kot osebo, ki ji dom pomeni veliko: »[N]jena velika navezanost na dom in družino, zlasti mamino ... Njeno vračanje domov, tudi na vrhuncu slave ... Ali pa: Ljubljana je imela posebno mesto v njenem srcu ...« (Svit 2000: 7).*

V pripovedi izvemo tudi določene podatke o pripovedovalcu, francoskemu novinarju, ki so mu starši umrli, ko je bil še zelo majhen. Po njihovi smrti je zanj skrbela teta, ki ni bila poročena, sestajala pa se je z moškim, ki je imel ženo in otroke. Ob branju romana dobimo občutek, da junak nikakor ne more najti svojega notranjega miru – menjava partnerje, je nesamozavesten ... Seveda to lahko sklepamo le na podlagi majhnega števila podatkov, saj v romanu njegova zgodba in njegovo življenje ni posebej izpostavljeno. Kakor tudi ne življenje Leinega prijatelja Juliana Remeka, ki ga pripovedovalec vplete v zgodbo ob prihodu v Sežano. Iz zgodbe izvemo le, da je Remek živel sam, saj so njegovo mater odpeljali v norišnico, kamor ji je prostovoljno sledil še oče. Julijan je tako ostal sam, a je vendarle našel svoj notranji mir (kot to opisuje pisateljica): »Carinik, ki se je ob izgubi razuma staršev zatekel na svoj travnik, si kupil lok, nastavil tarče, nastanil v sebi mir in nepremakljivost gore in se naučil videti cilj pred sabo drugače kot samo z očmi ...« (Svit 2000: 150).

Za našo analizo pa je ključnega pomena življenjska usoda Lee Kralj, za katero se ves čas zdi, da živi pod nekakšnim pritiskom, z željo, da bi vendarle nekoga imela in mu pripadala: »"Pravzaprav tudi jaz nimam družine ..." je rekla nato. "Prave družine ...

Čeprav se ves čas trudim, da bi jo imela ... Najbrž se bojim biti od nikoder ... In od nikogar ..." je še dodala, položila čelo na zelene peclje in se zasmejala, ja, zasmejala.« (Svit 2000: 139). V nadaljevanju se bomo ukvarjali prav s problematičnim odnosom z Leo in njeno materjo.

8.1 Mati kot nosilka Zakona v romanu *Smrt slovenske primadone*

V romanu izstopa odnos med Leo in njeno posesivno materjo Ingrid. Leo, njeno sestro in mater je oče zapustil in odšel v Brazilijo, ko je bila Lea stala sedem let. Od njegovega odhoda v hiši niso smele več govoriti o njem, mati pa je hčerama prepovedala tudi stike z vso njegovo družino. Ingrid je želela, da bi njena starejša hči postala koncertna pianistka, Lea sama pa je želela postati pevka. Za Lein dvaindvajseti rojstni dan sta se z materjo sprli, zaprla jo je v sobo, Lea pa je zmetala svoje stvari v kovček, sedla na prvi vlak in končala v Parizu pri gospe Kudelki, ki jo je od takrat naprej poučevala petje. Kmalu je postala znana operna pevka. V zgodbi hitro ugotovimo, da z odhodom od matere Lea ni pretrgala vezi, ampak je ostala vezana na osebo, ki jo je s svojo posesivnostjo dušila in ji nalagala mazohistično žrtvovanje. Tako se je Lea kljub številnim razočaranjem, ki jih je pripravila mati (odpovedi obiskov, nestrinjanje s hčerinimi zahtevami ...), poleti odpovedala nastopom in vajam, da je lahko preživela nekaj časa z njo in obiskovala njena predavanja o rastlinah.

Mati je v romanu predstavljena kot ključna oseba. Je upokojena anesteziistka, ki proučuje strupene in zdravilne rastline ter o njih predava.¹⁹ V zgodbi je ves čas izpostavljen poseben značaj Leine matere, saj jo pisateljica opisuje kot eno tistih mater, ki želijo na vsak način do konca življenja ostati matere. Poleg tega je Ingrid svoji hčerki vzbujala slabo vest, ker je odšla od doma, kajti od nje je po moževem odhodu pričakovala oporo. Kot pravi, ji je Lea sprva res stala ob strani, vendar jo je nato zapustila in odšla v tujino, česar ji ni mogla oprostiti. Lea tako ni izpolnila materine želje, da bi ostala v Ljubljani in opravljala delo koncertne pianistke. Ob tem pa ji je očitala, da je zapustila tiste, ki so se zanjo žrtvovali, torej njo: »"[L]ea ni nikoli prestala

¹⁹ »Anesteziistka je, da te lahko uspava v smrt, kadar hoče, in te prebudi nazaj v življenje, prav tako, kadar hoče, sem rekla.« (Svit 2000: 76).

česa takega. Lea ne ve, kaj je pravo življenje. Biti mama. Ostati sama z dvema otrokoma. Žrtvovati se za otroke. Živeti za otroke. Lea poje. Hodi po svetu in poje. In kaj delamo mi?"« (Svit 2000: 113). Obenem pa je poudarjala, da vanjo nihče ni verjel in da je bila dolgo časa le pevka dvojnica.²⁰ Pravzaprav je Ingrid hčerki zavidala njene uspehe, kar izvemo iz pripovedi novinarja: »Včasih sem ji zavidal. Ne njenega uspeha, kot ji ga je na primer Ingrid (pravzaprav ni lahko sprejeti in se veseliti uspeha svojih bližnjih, se vam ne zdi ...). Tega tudi ne bi izrazil kot ona: hodi po svetu in poje. Ingrid se je kar naprej primerjala z njo, in to tudi tam, kjer ni bilo nič primerljivega.« (Svit 2000: 113).

In kako je vlogo matere dojemala Ingrid? Ko je njena hčerka odrasla in odšla v tujino, je ona zahtevala povračilo in žrtvovanje za vse, kar je zanjo storila. Kadar ni izpolnila vseh njenih pričakovanj, jo je ignorirala in ji tako vzbujala slabo vest: »Ingrid se je spet pomikala po hiši, kot da je njena hči nevidna, in jo hkrati nadzorovala s kotički oči. Tu in tam ji je navrgla rezek stavek, ki očitno ni bil kompliment, anekdota ali prijazna konverzacija. Lejka je nekajkrat odgovorila, kot da se bogve zakaj opravičuje, enkrat samkrat povzdignila glas, sicer pa stiskala ustnice in si s tekočim pudrom prekrivala temne kolobarje pod očmi.« (Svit 2000: 118–119). Odvzem materine naklonjenosti je torej pri Lei učinkoval.

Vsekakor pa moramo opozoriti na to, da je Lea hrepenela po materini pozornosti in si močno želela njene ljubezni, kar lahko razberemo skozi novinarjeve besede. Pomanjkanje ljubezni med Leo in njeno materjo je pustilo pečat tudi na Leinem dožemanju ljubezni, ki je bilo vse prej kot pozitivno: »Beseda *ljubezen* zanjo ni pomenila strasti med dvema človekoma, ki se ljubita, na primer med moškim in žensko v mojem. Beseda *ljubezen* je bila zanjo povezana z nečim daljnim, preteklim, mrzlim, ne mrzlim, zimskim, in predvsem z gospo Ingrid, njeno mamo.« (Svit 2000: 44). To je bil najverjetneje tudi vzrok, da Lea ni želela ali pa ni zmogla resnega ljubezenskega razmerja. Skozi novinarjevo pripoved namreč izvemo, da so v njeno intimno življenje vstopali le naključni moški, imela je nagle, skrite, ancilarne in zakulisne zveze (prvič jo

²⁰ »Zdaj poje. Zares. No, čeprav vam moram povedati, da dolgo nihče ni verjel vanjo. Dolgo je bila le dvojnica [...] Dvojnica je pevka, ki na generalkah ali vajah poje namesto primadone. Primadona le odpira usta, krili z rokami ... Za druge stvari je bila veliko bolj upogljiva.« (Svit 2000: 112–113).

je novinar videl, ko je bila v zakulisju z delavcem, ki je delal v gledališču). Njen odnos do moških je označil kot problematičen.

Lea je torej opisana kot nesamozavestna, lahko bi zapisali tudi kot nestabilna oseba. Kar pa je odkrito izkoriščala njena mati, ki ji je načrtovala življenje in jo začela od drugih odtujevati. Diktirala ji je, kako mora živeti, koliko spati, kaj jesti ...²¹ Na koncu ji mati odvzame nekaj, kar je Lei pomenilo zelo veliko, to je njeno petje. Ko sta z novinarjem na enem izmed njegovih obiskov zaplesala, je ob tem Lea tudi zapela. V trenutku, ko je mati odprla vrata, izrekla nekaj odsekanega in rezkega, že jo je Lea ubogala: »"Pozabila sem, da v tem stanovanju ne smem peti. Lahko igram klavir. A ne smem peti. Niti vokalizirati ne. Le kaj bojo rekli sosede?"« (Svit 2000: 147).

Poleg tega, da doma ni smela peti, tudi jesti ni smela, kadar je to hotela sama: »"Tu namreč ni hotel ... Le kaj si mislite? Da lahko človek je, kadar hoče, kadar mu pade na pamet, kot to delam jaz ... Kadar seveda nisem pri svoji mami ... Kadar sem po svetu, kjer se mi vsi klanjajo, gospodična gor, gospodična dol ... A pri moji mami se je, kadar hoče ona, tako da boš vedela ... Ali pa se ne je ... Ali pa se ostane v svoji sobi ... Ko boš lačna, boš že prišla ... Ko boš lačna, boš že prosila ... Le kdo misliš, da si ..."« (Svit 200 : 154). Ingrid torej Lei ni pustila, da bi živel, kot je to hotela ona. Jest ni smela kadar koli, kot je to počela v hotelu. Za hrano je morala prositi, vendar je bila preveč trmasta. Pravzaprav je Lea želela le, da bi jo mati sama prišla iskati. To pa se ni zgodilo. Novinar opisuje, da je bila, najverjetneje zaradi čustvene izčrpanosti in pomanjkanja hrane, Lea vsakič, ko sta se srečala, bolj shujšana. Zaradi materinih pritiskov in njene trme naj bi Lea po njegovem mnenju tudi umrla.

Posledica je torej tragičen konec romana, ko junakinja umre, menda zaradi virusa in izčrpanosti. Njeno življenje se je končalo v Ljubljani, ki ima v romanu posebno mesto. Glede na ostala mesta je predstavljena izrazito negativno, kot mesto, ki človeka uniči. Novinar zapiše, da je imel sprva Slovenijo rad, da mu je bila všeč oziroma se je trudil,

²¹ »Njen vsakdanjik, ne v Sežani ne kasneje, ni bil nič primadonski, če mislite na to. Sploh pa ga je vzela v roke njena mati. Lea se mora odpočiti, je govorila sosedom in vsakomur, kdor jo je hotel poslušati. Se pravilno prehranjevali. Dovolj spati.« (Svit 2000: 106–107).

da bi mu bila.²² Na splošno pa je Ljubljana (in Slovenija) predstavljena kot mesto, kjer ljudje nimajo posluha za umetnost, torej tudi za primadono ne. O tem je nekaj besed v pismu B. Švigelj Mérat zapisal tudi Boris A. Novak: »To je strašna zgodba, ki pove vse o dvoumnosti – lepoti in ozkosti – slovenskega načina življenja. Obenem je Smrt slovenske primadone roman o umetnosti in umetnikih, roman o prostosti srca in duha, ki je umetnosti potrebna kot zrak, in roman o pritisku okolja, ki umetnosti ne spoštuje in ne potrebuje.« (Svit 2000).

Iz primerov, ki smo jih navedli, je razvidno, da sta imeli Lea in njena mati poseben odnos. Lahko bi dejali, da je Ingrid Leo poskušala zavarovati pred tujim svetom, a njena pretirana "skrb" za hčer se je sprevrgla v posesivno trpinčenje in nalaganje krivde. Lea je z odhodom v tujino in s samo izbiro poklica sicer kljubovala materi, ki je imela zanjo drugačne načrte, a iz razmerja, v katerem mati zavezuje s posesivnim obvladovanjem in žrtvovanjem, ki nalaga krivdo, ni mogla izstopiti. Kot smo skozi analizo že pokazali, je mati Lei vzbujala občutek krivde, še posebej pa bolečino in žalost. To je razvidno tudi iz dogodka, ko je mati po telefonu odpovedala obisk, na katerega se je Lea dolgo pripravljala in se ga neizmerno veselila: »Usedla se je na stol pred mizo s telefonom [...] Potem se je moralo nekaj zgoditi. Naenkrat je bila videti zgubljena. V eni roki je nervozno mečkala rob rute. Nekajkrat je globoko zavzdihnila. Ko je odložila slušalko, sem videl da so se ji oči v hipu napolnile s solzami. Jezno jih je obrisala z ruto in se zagrizla v spodnjo ustnico.« (Svit 2000: 25).

Lea se je vedno znova vračala domov, odpovedovala nastope ... In čeprav je mati niti enkrat samkrat ni prišla gledat na nastop, je ona izpolnjevala materino željo, da se Lea udeleži njenih predavanj o rastlinah. Ingrid je prišla na obisk k Lei, kot izvemo, le enkrat, a ostala je le dva dni. Menda se je zastrupila s hrano, za katero je Ingrid dejala, da to ni nič čudnega, saj je francoska. Iz tega in podobnih citatov, ki smo jih obravnavali (npr. ko Ingrid zaničuje življenje v hotelih, njihovo hrano, Lein način življenja in prehranjevanja ...), lahko ocenimo, da je Ingrid vse, kar je bilo tujega, neslovenskega, povezanega z nečim univerzalnim, zaničevala. Skozi prebiranje zgodbe

²² »Poskusil sem zamižati pred luksuznimi avtomobili, ki so parvenijsko rivalizirali po ljubljanskih ulicah. Ali njihovimi lastniki, ki so se prav tako parvenijsko razkazovali na terasah kavarn [...] Pred nemogočimi izložbami in prav takimi reklamnimi napisi brez kančka občutka za *second degré*.« (Svit 2000: 134).

dobimo občutek, da zaničuje tudi Leo in njen način življenja (ko opisuje, kaj bi lahko postala, kako težko je prišla do poklica primadone, da je bila dolgo časa le pomožna pevka ...). Kakor koli že, Ingrid je vedno stremela k temu, da bi hčerko nekako zvabila domov, kjer bi njeno življenje lahko prevzela v svoje roke. Glede na to, da se je Lea vedno znova vračala k materi in iz dogajanja ter opisa osebnostne strukture, analize odnosa med materjo in hčerjo, lahko zaključimo, da Leo "obvladuje materinski Zakon".

In kaj je o njunem odnosu, skozi besede francoskega novinarja, zapisala avtorica romana? Ko prvoosebni pripovedovalec (novinar) razlaga odnos med materjo in hčerko, se pri tem naveže na Slovence in jim pripiše poseben karakter: »Pri Ingrid in Lei Kralj je bilo vse to še dodatno zakomplicirano z nekakšnim trpinčenjem in samotrpinčenjem, ki se mu baje s posebno slastjo prepuščajo ljudje v tej deželi.« (Svit 2000: 104).

9 Podoba družin v romanih

Kot je pokazala pričujoča razprava, so za vse obravnavane romane značilne "netradicionalne" družine. V romanu *Čudežni Feliks* je v ospredju zgodbe družina Kalmus-Missia, pri kateri skozi dogajanje lahko ugotovimo, da ne gre za družino, znotraj katere obstaja povezanost med njenimi člani, kajti družina je predstavljena zgolj kot skupnost ljudi, ki živijo pod isto streho. Na splošno bi lahko dejali, da vsi člani živijo bolj ali manj vsak zase; ko pa so skupaj, se pogosto prepirajo. Usoda družine se izriše že na začetku romana, predvsem na mestih, kjer je opisano razmerje med zakonskima partnerjema. Predstavljeno je kot polno sovraštva, varanja in odtujenosti, vsaj kar zadeva ženino plat. Kasneje se začne kazati še odnos otrok do svojih staršev, pri čemer izstopa nespoštovanje in neupoštevanje. Skozi analizo smo ugotovili, da v romanu lahko sledimo tradicionalno-korporativističnemu vzgojno-socializacijskemu modelu. Obenem smo pojasnili obrat na ravni nosilca vlog, saj je tisti, ki zavezuje na ravni materinskega Zakona, oče Erne in Hede.

Kar je v romanu *Čudežni Feliks* najbolj izpostavljeno, sta dve "nepopolni" družini, ki pa jih A. Hieng prikaže v popolnoma drugačni luči. Na eni strani imamo enoroditeljsko družino Feliksa (ki po materini smrti ostane sam), na drugi pa družino Kalmus-Missia. Pri slednji družina kmalu ostane brez očeta, ki pa ga nadomesti ruski igralec. V *Čudežnem Feliksu* je nenavadno, da Feliks na koncu očeta kljub njegovi dolgoletni odsotnosti sprejme za svojega in odide z njim v tujino. Pri Feliksu tako zasledimo fizično in simbolno odsotnost očeta, ki se na koncu vrne, medtem ko je pri družini Missia, po očetovi smrti, izpostavljena njegova fizična odsotnost, ki pa je simbolno, kot smo skozi analizo ugotovili, na poseben način še vedno prisoten. Tudi v romanu L. Kovačiča junak Bubi živi z obema staršema, vendar so odnosi med staršema izmed vseh v romanih najbolj sovražni, polni obtoževanj, preprirov, tudi pretepov. V romanu B. Švigelj Mérat *Smrt slovenske primadone* pa je v ospredju enoroditeljska družina, znotraj katere je predstavljen poseben odnos med osrednjo junakinjo romana Leo Kralj in njeno posesivno materjo.

9.1 Lik matere

V romanu *Čudežni Feliks* je lik matere predstavljen vse prej kakor pozitivno, vsaj kar zadeva Štefanijino vlogo žene. Odnos, ki ga je imela do očeta, je posledično prinesel sovražna čustva ene izmed hčera, Erne. Skozi analizo smo ugotovili, da Štefanija svojima hčerama ni predstavljala osebe, ki bi jo lahko spoštovali in se po njej zgledovali. Prav tako smo skozi analizo ugotovili, da hčerama ni nastopila kot nositeljica Očetovskega ali materinskega Ideala-Jaza. L. Kovačič pa je v *Otroških stvareh* predstavil mater kot kapriciozno, ki je svojega sina Bubija pogosto kaznovala brez pravega vzroka. Predstavljena je kot stroga ženska, ki ni dopuščala neprimerne vedenja in ni znala odkrito izkazovati svoje ljubezni. Lik matere v romanu *Smrt slovenske primadone* pa izmed vseh likov mater, ki smo jih v romanih obravnavali, najbolj izstopa. Ingrid je predstavljena kot izredno posesivna mati, ki svojo hčerko duši, veže nase in ji vzbuja občutek krivde. Na podlagi analize zadnjega romana smo prišli do zaključka, da Leo "obvladuje materinski Zakon".

9.2 Lik očeta

V nobenem izmed obravnavanih romanov oče subjektu ne daje možnosti simbolne identifikacije z očetovskim Zakonom, saj so vsi očetje ali simbolno ali fizično odsotni oziroma svojim otrokom ne predstavljajo ustreznega objekta identifikacije. V romanu *Čudežni Feliks* smo izpostavili predvsem očeta Erne in Hede, za katerega smo ugotovili, da je on tisti, ki je nosilec materinskega Zakona. S tem smo v romanu potrdili prisotnost tradicionalno-korporativističnega vzgojno-socializacijskega modela, le da je tisti, ki zavezuje na ravni materinskega Zakona, oče.

Na splošno pa lahko zaključimo, da so vsi obravnavani sodobni slovenski romani opozorili na značilnosti sodobne družbe. Predvsem je to odtujenost med ljudmi, individualnost in neprestano iskanje življenjskega smisla.

10 Zaključek

Osrednji problem naloge je bila obravnava družinskih odnosov v sodobnem slovenskem romanu, predvsem izpostavitve lika matere in očeta ter ugotavljanje medsebojnih družinskih odnosov. S tem smo v nalogi iskali povezavo med problematiko vzgojne vloge družine in literaturo. V ta namen smo si za analizo izbrali predvsem romane, pri katerih je vloga družine še posebej izpostavljena.

V začetnem delu diplomske naloge smo opredelili pojem in pomen družine v otrokovi socializaciji in razvoju. Ugotovili smo, da je družina termin, s katerim označujemo najmanj dvogeneracijsko skupnost kot obliko vsakdanjega življenja, v kateri je udeležen vsaj en odrasel član in vsaj en odvisen, nedoleten otrok. Za lažjo kasnejšo analizo družinskih odnosov v romanih, smo v nadaljevanju proučili prevladujoče modele družinske socializacije v slovenskem prostoru. Ob tem nas je zanimala vloga pomembnih Drugih v otrokovi interiorizaciji sveta.

Nadalje je bila naša pozornost usmerjena v obravnavo vzpostavljanja slovenske nacionalne identitete. Za lažje razumevanje obravnavanega smo se najprej seznanili z značilnostmi obdobja, ki je imelo pri samem oblikovanju odločilno vlogo. Gre za čas, za katerega S. Žižek zapiše, da ga obvladuje krekovski ideološki diskurz. Model družinske vzgoje in socializacije, ki je prevladoval v tem obdobju, smo poimenovali kot korporativno-domačijski vzgojno-socializacijski model. Predstavili smo ga preko vzgojnih navodil, ki se nanašajo na vzgojo otrok v družini, hkrati pa vsebujejo tudi navodila staršem, kako morajo ravnati in s tem otrokom predstavljati vzgled. Strukturo materinskega Ideala-Jaza smo analizirali v literaturi I. Cankarja in v *Samorastnikih* P. Voranca. Ta analiza nam je služila kot zgled pri obravnavi družinskih odnosov sodobnega slovenskega romana, kar je predstavljalo tudi osrednji del naloge.

Nadaljevali smo z obdobjem druge polovice 20. stoletja, v katerem je prišlo do prevlade narcisističnega vzgojno-socializacijskega modela. Tudi znotraj tega smo ugotavljali, katere družbene razmere so povzročile razkroj tradicionalno-korporativističnega in njegov prehod v narcisistični vzgojno-socializacijski model. Pri tem smo se opirali na vzgojna navodila, ki so v različnih revijah izhajala po 70. letih 20. stoletja. Ugotovili

smo, da je prehod iz prevlade enega v drugi vzgojno-socializacijski model terjala poznomeščanska – potrošniška družba.

Dogajanje na področju družinske vzgoje smo obravnavali prek romanov, v katerih smo analizirali podobe družin ter lik matere in očeta v otrokovi interiorizaciji sveta. Zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin, ki so bile značilne za razvoj slovenske nacionalne identitete, smo obravnavali zgodbe, ki so postavljene v prvo polovico 20. stoletja, napisane pa so bile konec 20. stoletja, torej jih uvrščamo med sodobne slovenske romane. Kar zadeva sam čas dogajanja, je izjema le roman B. Š. Merat, saj je zgodba umeščena na prehod iz 20. v 21. stoletje. Za te romane smo ugotovili, da osebna struktura ni vzpostavljena prek simbolne identifikacije z očetovskim Zakonom.

V izbranih romanih, čeprav napisanih v različnem časovnem obdobju, je presenetilo predvsem dejstvo, da se pisatelji pogosto vračajo v preteklost in opisujejo razmere v takratni luči, čeprav gre za sodobni slovenski roman. Omeniti pa moramo še, da v romanih nismo zasledili premika iz tradicionalno-korporativističnega v narcisistični vzgojno-socializacijski model.

11 Viri in literatura

Suzana ARNUŠ: *Diplomska naloga: Prežihov Voranc v knjigi in na filmu*. Ljubljana, 2005.

Eva D. BAHOVEC: *Vzgoja med gospostvom in analizo*. Ljubljana: Krt, 1992.

Mihail BAHTIN: *Teorija romana*. Prevod Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.

Mateja BARTOL PEZDIRC: *Odnos med materjo in hčerjo v sodobnem slovenskem romanu*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2002 (Obdobja, 21). 139–48.

Aleksandra BELŠAK: *Magistrska naloga: Sistem žanrov v slovenski prozi po 1945*. Ljubljana, 2001.

Matej BOGATAJ: Sila spomina in izmišljije. *Literatura* XVI/151–152 (2004). 230–34.

Vladimir GAJŠEK: Družinski roman s čudežnim dečkom. *2000* 71–72 (1993). 240–49.

Helga GLUŠIČ: Otroške stvari Lojzeta Kovačiča. *Delo* 26. maj 2004. 11.

Andrej HIENG: *Čudežni Feliks*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

Jože HORVAT: Lojze Kovačič: Otroške stvari. *Sodobnost* CXVII/9 (2003). 1175–77.

Izobraževalno društvo Svarog: *Ivan Cankar*. 13. januar 2006.

[Http://projekti.svarog.org/cankar/](http://projekti.svarog.org/cankar/).

Taras KERMAUNER: Uvod v novejšo slovensko prozo. *XXX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1994. 263–85.

Matjaž KMECL: *Rojstvo slovenskega romana*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.

Peter KOLŠEK: Drago kosilo z desertom in muziko: nominiranec za Delovo nagrado kresnik – Lojze Kovačič. *Delo* 19. junij 2004. 9.

Gaja KOS: Katarina Marinčič: Prikrita harmonija. *Literatura* XIII/123–124 (2001). 195–97.

Mojca KOVAČ ŠEBART: Tradicionalno-korporativistični vzgojno socializacijski-model in oblikovanje libidinalne ekonomije Slovencev (1. del). *Sodobna pedagogika* 3–4 (1997a). 136–55.

Mojca KOVAČ ŠEBART: Tradicionalno-korporativistični vzgojno socializacijski-model in oblikovanje libidinalne ekonomije Slovencev (2. del). *Sodobna pedagogika* 3–4 (1997b). 164–275.

Mojca KOVAČ ŠEBART: *Doktorska disertacija: Analiza tipov družinske socializacije na Slovenskem*. Ljubljana, 2001.

Lojze KOVAČIČ: *Otroške stvari*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.

Christopher LASCH: *Narcisistička kultura: američki život u doba smanjenih očekivanja* [*The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectations*]. Iz angleščine prevedla Višnja Špiljak. Zagreb: Biblioteka Psiha, 1986.

Lojze Kovačič 1928–2004. 13. januar 2006.

[Http://www.sanje.si/knj_avtorji.php?avtorId0140](http://www.sanje.si/knj_avtorji.php?avtorId0140).

Miha LOVŠIN: *Diplomska naloga: Slovenci in vzgoja*. Ljubljana, 1999.

Alenka PUHAR: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2004.

Tanja RENER: Politika materinjenja ali Father Knows Best: for Him the Play, for Her the Rest. *Časopis za kritiko znanosti* XXI/162–163 (1993). 15–21.

David RIESMAN: *The Lonely Crowd: a study of the changing American character*. New Haven in London: Yale University Press, 1967. 3–36.

Renata SALECL: Družinska vzgoja in nadzorovanje skozi zgodovino. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* XXXVIII/3 (1987). 212–19.

Renata SALECL: *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt, 1991.

Lara STELE: *Diplomska naloga: Sentimentalne prvine v družinskem romanu Katarine Marinčič in Nathalie Sarraute*. Ljubljana, 2005.

Alenka ŠVAB: *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2001.

Brina ŠVIGELJ MÉRAT: *Smrt slovenske primadone*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.

Jasna VOMBEEK: Slast in gnev popolnega intervjuja: Brina Svit: Smrt slovenske primadone. *Dialogi* XXXVI/9–10, (2000). 91–92.

Franč ZADRAVEC: *Slovenski roman 20. stoletja*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1997.

Aleksander ZORN: Družinski roman s čudežnim dečkom: meščanski junaki Andreja Hienga. Aleksander Zorn, *Nacionalni junaki, narcisi in stvaritelji: eseji o slovenski književnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999. 113–19.

Alojzija ZUPAN SOSIČ: Poti k romanu: žanrski sinkretizem najnovejšega slovenskega romana. *Primerjalna književnost* XXIV/1 (2001). 71–82.

Alojzija ZUPAN SOSIČ: *Razcvet romana (sodobni slovenski roman ob koncu stoletja)*. Ljubljana: Drugo slovensko-hrvaško slavistično srečanje, 2003. 173–81.

Slavoj ŽIŽEK: *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1987.

Slavoj ŽIŽEK: *Zgodovina in nezavedno*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.

Martina ŽMUC TOMORI: *Klic po očetu*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1989.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo Družina v sodobnem slovenskem romanu v celoti moje avtorsko delo.

Petra Štaleker